

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҮЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҮДАКӢ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД 809.155.0+802.0 (81+81.2)

ИБОДОВА САӢӢАТ МАӢМАДУЛЛОЕВНА

**ШАКЛӢОИ ТАСРИФНАШАВАНДАИ ФЕӢЛ ДАР ЗАБОНӢОИ
ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ (ДАР АСОСИ МАВОДДИ АДАБИӢТИ БАДЕӢ
ВА КИТОБИ ЭМОМАЛӢ РАӢМОН «ТОҶИКОН ДАР ОИНАИ
ТАӢРИХ»)**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарӢфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи
иҳтисоси 6D021300 – ЗабоншиносӢ (6D021302 - Забоншиносии
муқоисавӢ-таърихӢ, қиӢсӢ ва муқоисавӢ)**

Роҳбари илмӢ:

доктори илмӢои филологӢ,
профессор Ӣамшедов Парвона

Душанбе – 2025

НОМГҶҲИ ИҲТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

Ад. – адабӣ

АДД – автореферати диссертатсияи докторӣ

ар. – арабӣ

ГЗАҲТ – Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик

КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ

тоҷ. – тоҷикӣ

ЭСТ – Энциклопедияи советии тоҷик

МУНДАРИЧА

НОМГҶҲИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ.....	2
МУҚАДДИМА	5
БОБИ I. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҶҚИҚИ ШАКЛҶОИ	
ТАСРИФНАШАВАНДАИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА	
АНГЛИСӢ.....	17
1.1. Баррасии мавқеи феъл дар низоми ҳиссаҳои нутқи забонҳои мавриди назар.....	17
1.2. Таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва вижагиҳои хосси онҳо дар забоншиносии муосир.....	29
1.3. Баррасии адабиёти илмӣ роҷеъ ба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	46
Хулосаи боби якум.....	51
БОБИ 2. ХУСУСИЯТҶОИ СОҶТОРӢ-СЕМАНТИКИИ МАСДАР ВА	
МАВҚЕИ ОН ДАР ЗАБОНҶОИ МУҚОИСАШАВАНДА.....	53
2.1. Масдар ҳамчун шакли ибтидоии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	53
2.2. Категорияи грамматикӣ масдар дар забони англисӣ	65
2.2.1. Категорияи замон ва намуд	65
2.2.2. Категорияи тарз	69
2.3. Таҳлили вазифаҳои нахвӣ масдар дар ҷумла.....	72
2.4. Нақши масдар дар ташаккули ибораҳо	86
Хулосаи боби дуюм.....	97
БОБИ III. ТАҶЛИЛИ МУҚОСАВИИ ХУСУСИЯТҶОИ СИФАТИ	
ФЕЪЛӢ ВА ФЕЪЛИ ҶОЛ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА	
АНГЛИСӢ.....	99
3.1. Баррасии категорияҳои сифати феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда ..	99
3.1.1. Категорияи замон ва намуд	102
3.1.2. Категорияи тарз	116

3.2.Баррасии вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ .	126
3.3. Хусусиятҳои семантикию грамматикӣи феъли ҳол дар забони тоҷикӣ.....	143
Хулосаи боби сеюм.	147
ХУЛОСА.....	150
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ	153
I. Рӯйхати адабиёт	155
II. Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия:	171
ЗАМИМА.....	173

МУҚАДДИМА

Диссертатсияи мазкур ба пажуҳиши шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва китоби Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» бахшида шудааст.

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Забоншиносии муқоисавӣ, ки ба таҳқиқи системавии забонҳо ба мақсади ошкор намудани хусусиятҳои хос ва умумии онҳо машғул аст, таърихи дерин дорад. Мутафаккирони барҷастаи тоҷик ҳанӯз дар ибтидои асрҳои миёна зимни нишон додани хусусиятҳои хоси забони форсии дарӣ (тоҷикӣ) умумият ва тафовути онро бо забони арабӣ аз тариқи муқоиса муайян кардаанд.

Тибқи сарчашмаҳои илмӣ маълум аст, ки Абуалӣ ибни Сино аз овони хурдсолӣ забони арабиро хеле хуб медонист. Маҳз натиҷаи ҳамин кӯшишу ғайратҳои забондонии ӯ буд, ки тавонист бе ҳеҷ монеа дар асари илмии худ «Маҳориҷ-ул-хуруф» низоми садонокҳои забони арабию форсиро муқоиса намояд. Дар ҳамон давра, аллакай муқоисаи забонҳо дар байни аҳли илм, хусусан, муқоисаи забони форсӣ-тоҷикӣ бо забони арабӣ ба роҳ монда шуда буд. Ин анъана то ҳанӯз дар байни донишмандон қиммати худро гум накардааст. Бо пешрафти ҷомеа ва тараққиёти илму техника ба забондонӣ эҳтиёҷи одамон низ зиёд мешавад. Акнун грамматикаи забони тоҷикиро на танҳо бо забони арабӣ, балки бо забонҳои русӣ, англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, чинӣ, итолявӣ ва дигар забонҳо муқоиса менамоянд. Инчунин, қабул ва татбиқи «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забони русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.08.2019, №438)» ба таври ҳамаҷониба ва густурда омӯхтани забонҳои мазкур пешбинӣ шудааст, ки тавсияи таҳқиқи муқоисавии забони тоҷикиро бо ин забонҳои русӣ ва англисӣ дар мадди назар гузоштааст. Ҳамчунин, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронӣ дар паёми хеш ба Маҷлиси Олии кишвар (28.12.2024) таъкид намуданд, ки «Дар шароити рушди босуботи ҳамкорӣҳои байналмилалӣ ва вусъат ёфтани ҳамгироии Тоҷикистон бо ҷомеаи ҷаҳонӣ

талабот ба мутахассисоне, ки сатҳи касбияти баланд дошта, забонҳои хориҷӣ, махсусан, русӣ ва англисиро хуб медонанд, рӯз ба рӯз меафзояд» [183]. Ин нукта бори дигар моро водор месозад, ки ба масъалаи омода намудани мутахассисони касбии забонҳои хориҷӣ аҳаммияти махсус зоҳир намоем.

Яке аз масъалаҳои муҳимми забоншиносии муқоисавӣ таҳқиқи муқоисавии низоми сарфии забонҳо ба шумор меравад. Азбаски феълҳо ва хусусиятҳои маъноӣ ва категорияҳои онҳо дар низоми сарфии забон ҷойгоҳи хосса дорад, бинобар ин аз қадим то кунун мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар забоншиносии тоҷик асарҳои илмӣ зиёде оид ба муқоисаи феъл бо дигар забонҳо ба ҷашм мерасанд. Кори диссертатсионии мазкур ба таҳқиқи мушаххаси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл: масдар ва феъли ҳол дар забони тоҷикӣ ва муқоисаи онҳо бо забони англисӣ бахшида шудааст. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мавзуи доманадорест. Ин мавзӯ аз мавзӯҳои мубрами таҳқиқоти забоншиносӣ эътироф гардидааст.

Аҳаммияти омӯзиши мавзуи таҳқиқот, ҳамзамон, дар он зоҳир мегардад, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар низоми феълии ҳар як забон нақши хосса дошта, бо бисёр хусусиятҳои худ, аз ҷумла корбурд доштан дар сохтори наҳвии забон аз шаклҳои тасрифии феълҳо тафовут пайдо карда, баъзе хусусиятҳои ҳиссаҳои номии нутқро соҳиб мегарданд. Дар аини ҳол шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар таркиби воҳидҳои наҳвӣ дар ҳар як забон дорои вижагиҳои хосе мебошанд, ки зимни тарҷума мушкilotи зиёдеро ба миён меоранд.

Бинобар ин, муайян кардани хусусиятҳои умумӣ, муштарак ва фарқкунандаи корбурди феълҳои тасрифнашаванда дар забонҳои гуногун яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муқоисавии муосир ба маҳсуб меёбад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Аз таърихи омӯзиши феъл ва шаклҳои он дар забони тоҷикӣ маълумоти зиёде вучуд дорад. Илми сарф, ки бо истилоҳи дигар морфология ном дорад, дар забоншиносии тоҷик таърихи

хеле куҳан дорад. Ба ақидаи забоншинос Хоҷаев Д. дар низоми илмҳои филологии асримиёна, бахшҳои сарф, тасриф ва калимасозӣ моҳиятан ба илми морфологияи муосир наздик буда, асосан, оид ба сохтори калима, тасрифи феъл ва калимасозии ҳиссаҳои мустақили нутқ баҳс менамояд. Қайд кардан ба маврид аст, ки нахустин бор оид ба таснифи калимаҳо ба ҳиссаҳои нутқ низ дар рисолаи «Мантиқ» ва «Донишномаи»-и донишманди маъруф Абуалӣ ибни Сино маълумот дода шудааст. Абуалӣ ибни Сино ҳамаи калимаҳоро ба се ҳиссаи нутқ **ном, куниш ва зарф** ҷудо намуда, чунин мегӯяд: «Ҳар лафзе муфрад ё ном бувад, ё куниш, ё ҳарф. Ва ба тозӣ номро исм хонанд ва мар «**куниш**»-ро нахвиён **феъл** хонанд ва мантиқиён калима хонанд. Ва исм ва калима ҳар ду ро маънии тамом бувад». Чунон ки агар касе пурсад, ки киро дидӣ? Гӯй Зайдро. Ҷавоб тамом бувад. Ва агар касе пурсад, ки Зайд **чӣ кард**? Гӯй: **Бирафт**. Ҷавоб тамом бувад [133, с. 34]. Абуалӣ ибни Сино тавонистааст моҳирона категорияҳои феълро, хусусан, категорияи замнро нишон диҳад.

Яъне, мо бо боварии комил гуфта метавонем, ки ибни Сино ба масъалаи забоншиносӣ диққати ҷиддӣ дода, ҳанӯз дар асри X дар бораи **феъл (куниш)** маълумоти муфасссал додаст. Донишманди дигаре, ки ба таҳқиқи феълҳои забони тоҷикӣ дахл кардааст, ин Хоҷа Ҳасани Нисорӣ буда, дар «Чаҳор гулзор» оид ба бисёр масъалаҳои илми забоншиносӣ маълумот додаст. Ба ақидаи Хоҷа Ҳасани Нисорӣ низ тамоми калимаҳо ба се қисм, ки онҳо **феъл**, исм, ҳарф ҳастанд тақсим мешаванд. Нисорӣ феълро чунин таъриф додаст: «**Феъл** калима аст, ки аз минҳаи салоса яъне мозӣ, ҳол ва истиқбол фаҳмида мешавад, чун: кард, мекунад, ва хоҳад кард ва кардан ва гуфт, мегӯяд ва хоҳад гуфт аз гуфтан [103].

Боиси зикр аст, ки феъли забони тоҷикӣ яке аз ҳиссаҳои нутқи хеле мушкул ба шумор меравад. Омӯзишу таҳқиқи ҳаматарафаи он аз муҳаққиқ машаққати зиёдеро талаб менамояд. То имрӯз иддае аз донишмандони бахши морфология (сарф) даъво доштанд, ки низоми феъли забони тоҷикӣ дар солҳои охир ҳалу ҷасл шудааст. Бояд гуфт, ки низоми феълҳои забони

точикӣ то андозае мураккабу чолиб буда, ба ин мавзуъ бевосита забоншиносони русзабон низ даст зада, ин масъаларо мавриди таҳқиқ қарор доданд. Чунончӣ забоншиносон Расторгуева В.С., Керимова А.А. [1964], Розенфелд [1954] ва амсоли инҳо таҳқиқоти арзишманди худро пешкаши аҳли илм намуданд.

Инчунин, оид ба феълҳои забони тоҷикӣ дар китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [1986], ки аз тарафи Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон ба хонандагон пешкаш шудааст, дар бораи феъл маълумоти хеле амиқ дода шудааст.

Ба наздикӣ китоби забоншиносии маъруф С. Ҳалимиён «Феъл (қуниш)» [2013] ба мутахассисони бахши сарф дастрас гардид, ки ин ҳам як падидаи тозае оид ба феълҳои забони тоҷикӣ мебошад.

Низоми маъноии феъл дар забони адабии тоҷикӣ бар маъноии осори бадеии Абдурахмони Ҷомӣ аз ҷониби забоншиносии тоҷик Гулназарзода Жило Бурӣ [2020] мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирифтааст.

Профессор С. Шербоев бошад, дар монографияи худ таҳти унвони “Назария ва методикаи таълими феълҳои ғайритафсирий” [2019] масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳолро ба қатори шаклҳои тасрифшавандаи феъл ворид намудааст, ки ин ақидаро бештари забоншиносони тоҷик зери интиқод қарор доданд.

Профессор П. Ҷамшедов [1973; 1989] феъли забони тоҷикиро бо забони англисӣ дар рисолаи номзадӣ ва докторӣ муқоиса намудааст.

Забоншиносии дигари тоҷик Джабборови М.Т. дар доираи рисолаи доктории худ бо номи “Робитаи байникатегориявӣ дар низоми шаклҳои тасрифшавандаи феъл (дар маводди забонҳои русӣ ва тоҷикӣ)” [2005] шаклҳои тасрифшавандаи феълро дар муқоиса бо забони русӣ таҳқиқ намуда, вижагиҳои хоси онҳоро муайян намудаанд.

Ҳамчунин, муҳаққиқ И.Б. Мошеев феълҳои забони русиро бо забони тоҷикӣ муқоиса карда, таъкид намудааст, ки: «Муҳаққиқоне, ки феъли забони тоҷикиро таҳқиқ кардаанд, қайд намудаанд, ки шаклу сохти феъл дар

забони тоҷикӣ хеле бойю ғанӣ аст» [100]. Дар диссертатсияи худ Мошев И.Б. феълро ҳамчун ҳиссаи нутқ баррасӣ намуда, масоили гуногун марбут ба феълро, аз қабилӣ сохтори феъл, тарзи ғоил ва мафъули он, феълҳои нафсӣ, сифаҳои феъл ва амсоли инҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мавриди таҳлил қарор додааст.

Муқоисаи феъли забони тоҷикӣ бо забонҳои дигар (англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, чинӣ ва дигар забонҳо) аз солҳои 60-70-ум асри гузашта оғоз шудааст. Олимон ба мисли М. Шаҳובהва [1985], П.Чамшедов [1972; 1974; 1984], Н.Ҳамроалиев [1979], В.Д. Гогошидзе [1985], А. Мамадназаров [2001; 2011; 2015], К.Усмонов [2010; 2015], Г.Т. Кулматова[2022], С.Чаматов [2013; 2016], Холиқзода А. (Тошов А.Ю.) [2013] ва дигарон ҷанбаҳои гуногуни феъли забони тоҷикиро дар муқоиса бо забони англисӣ баррасӣ намудаанд.

Гарчанде шумораи забоншиносони тоҷик, ки ба омӯзиши сифати феълию феъли ҳол, масдар ва муқоисаи онҳо дар забони англисӣ даст задаанд, кам набошанд ҳам, аммо то ба имрӯз муқоисаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикию англисӣ дар илми забоншиносӣ то ба ҳол сурат нагирифтааст, ки он ба яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муқоисавӣ маҳсуб меёбад.

Ҳамзамон, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводи адабиёти бадеӣ ва китоби Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» мавриди таҳқиқи амиқу ҷамаҷониба қарор нагирифтааст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои таҳқиқоти мазкур бо барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олий ва мавзӯҳои илмӣ робитаи зич доранд.

Хулосаҳои дар натиҷаи таҳқиқ бадастомада метавонанд барои рушди минбаъдаи барномаҳои таълимии самти забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ саҳм дошта бошанд.

Диссертатсия дар доираи мавзӯи илмӣ кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи

давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва татбиқи «Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва, ҳамчунин, «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ барои давраи то соли 2030» таҳия гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқ бо роҳи муқоиса муайян кардани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва асари мондагори Пешвои миллат муҳаттарам Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Дар заминаи мақсади гузошташуда **вазифаҳои** зерин иҷро карда шуд:

- омӯзиши ҳамаҷонибаи масоили назариявии таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- баррасии мавқеи феъл дар низоми ҳиссаҳои нутқи забонҳои мавриди назар;
- таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва вижагиҳои хоси онҳо дар забоншиносии муосир;
- дар асоси сарчашмаҳои таҳқиқ баррасӣ намудани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- аз нигоҳи илмӣ таҳлилу баррасӣ ва мушаххас кардани вижагиҳои сохторӣ-семантикии масдар ва мавқеи корбурди он дар забонҳои мавриди назар;
- омӯзиши вижагиҳои сохторию маъноии масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- таҳқиқи категорияи грамматикӣ масдар дар забони англисӣ;
- баррасии вазифаҳои нахвӣ масдар дар ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда;
- муайян кардани мавқеи масдар дар ташаккули ибораҳо дар забонҳои мавриди назар;

- аз нигоҳи муқоисавӣ ошкор намудани вижагиҳои сифати феълӣ ва феъли ҳол дар забонҳои мавриди назар;
- баррасии категорияҳои дастурии сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- кобурди вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- таҳқиқи вижагиҳои семантикию грамматикӣ феъли ҳол дар забони тоҷикӣ.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқро шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар матни асл ва тарҷумаи осори адибони тоҷик С. Айнӣ, С. Улуғзода, Р. Ҷалил, Ф. Ниёзӣ, Ҷ. Иқромӣ ва китоби чандҷилдаи Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» ташкил медиҳанд.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва китоби бунёдии Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» ба ҳисоб мераванд.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқот. Дар диссертатсияи мазкур асоснокӣ, таҷрибаи назариявӣ донишмандони ватанию хориҷӣ, аз қабili М.Я. Блох, В.Н. Жигадло, А.И. Смирнитский, Б.А. Илиш, И.П. Иванова, Е.А. Корнеева, Б. Ниёзмуҳаммадов, Ш. Рустамов, А. Мирзоев ва дигарон истифода гардидаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Диссертатсия бар пояи методҳои муқоисавӣ-таърихӣ, синхронӣ-муқоисавӣ, таҳлилӣ, назариявӣ ва умумииилмӣ таҳия гардидааст. Методи муқоисавӣ-таҷрибӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои дорои ҷанбаи забонӣ-типологӣ ва методи синхронӣ-муқоисавӣ барои баррасии воҳидҳои назарраси фарқкунанда бо муайян сохтани шабоҳати асосии онҳо истифода шудааст. Инчунин, методи таҳлилӣ-назариявӣ дар ҳалли вазифаҳои ҷанбаи умумизабонидошта корбаст шудааст.

Сарчашмаи мисолҳо. Дар диссертатсияи мазкур осори адибони маъруфи тоҷик С.Айнӣ, С. Улуғзода, Р.Ҷалил, Ф. Ниёзӣ, Ҷ. Иқромӣ, ҳамчунин осори чандҷилдаи Э Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» ва

тарҷумаҳои онҳо ба забони англисӣ ба сифати сарчашмаи таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот дар он аст, ки аз ҷониби муаллиф нахустин маротиба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводди осори бадеӣ ва китоби арзишманди Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» аз нигоҳи илмӣ дар илми забоншиносии муосири тоҷик муайян карда шудааст.

Ҳамчунин, бори аввал дар диссертатсия мавқеи сифати феълӣ ва феъли ҳол дар забони муосири тоҷик аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шуд.

Дар заминаи сарчашмаҳои таҳқиқот шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар матни асл ва тарҷумаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ гардида, роҳу восита ва усулҳои тарҷумаи онҳо аз нигоҳи илмӣ нишон дода шудааст. Инчунин, бори нахуст дар илми муосири забоншиносии тоҷик дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ мувофиқати корбурди шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои таҳқиқшаванда таҳлилу баррасӣ гашта, роҳҳои истифодаи муодилҳои онҳо дар тарҷумаи бадеӣ нишон дода шудааст.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда.

Нуқтаҳои зерин барои ҳимоя пешниҳод карда мешаванд:

1. Дар асоси омӯзиши маводди илмӣ ва сарчашмаҳои таҳқиқот заминаҳои назариявии таҳқиқи феъл ва шаклҳои тасрифнашавандаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян карда шуданд, ки барои доираи васеи хонандагон пешниҳод мегарданд;

2. Омӯзиши умумият ва тафовути сохтории шаклҳои тасрифнашавандаи феъл (масдар, сифати феъли ва феъли ҳол) дар забонҳои мавриди муқоиса метавонад дар рушди забоншиносии муқоисавӣ замина гузорад;

3. Дар шаклҳои масдари феълҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯйи маъно ва категория умумиятҳо ба назар мерасад, аммо дар сохтори онҳо тафовут мушоҳида мегардад. Муайян карда шуд, ки сифати феълӣ ва феъли

хол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо роҳҳои гуногун сохта мешаванд, ки ин роҳу усулҳои калимасозии онҳо заминаҳои таърихӣ дошта, дар давраҳои гуногун таърихи забонҳои мавриди назар ташаккул ёфтаанд;

4. Сифати феълӣ ва феъли ҳол ду забони муқоисашаванда вазифаҳои гуногуни синтаксисӣ дошта, муайян намудани умумият ва тафовути онҳо дар илми забоншиносии муқоисавӣ аҳаммияти калон дорад. Зимни тарҷумаи осори бадеӣ бархе аз шаклҳои тасрифнашаванда ба сурати айёни дар тарҷума оварда шуда, бархе дигар бо муодилҳои дигари онҳо иваз карда шудаанд, ки ин ба чараёни таърихии инкишофи забонҳо ва рушди таркиби луғавии забонҳои муқоисашаванда вобаста аст.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он асос меёбад, ки хулосаҳо ва нуктаҳои назариявии диссертатсия дар таҳқиқоти минбаъда дар самти муқоисаи шаклҳои тасрифнашавандаи феълҳои забони тоҷикӣ бо забонҳои дигар қобили истифода мебошанд. Ҳамчунин, дастовардҳои диссертатсия барои инкишофи забоншиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ, грамматикаи амалӣ, грамматикаи назариявӣ, назария ва амалияи тарҷума судманд хоҳанд буд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои таҳқиқот барои мутахассисони соҳаи тарҷума дастури амалӣ ба ҳисоб мераванд. Номувофиқатии воҳидҳои луғавӣ дар тарҷумаи забонҳои англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ, камбудихо дар раванди интиқоли воҳидҳои луғавии муодил ва бемуодил ва роҳҳои бартараф намудани онҳо, ки дар диссертатсияи мазкур нишон дода шудааст, роҳнамо барои тарҷумонони минбаъда мегардад.

Инчунин, мавод, хулоса ва натиҷагирҳои диссертатсия метавонанд, ҳангоми таҳия ва хондани курсҳои лексионӣ доир ба типологияи муқоисавии забонҳо ва тарҷумашиносӣ, ҳангоми тадريس курсҳои махсус барои донишҷӯён, магистрантҳо, докторантҳо (PhD) ва мутахассисон ҷиҳати навиштани қорҳои хатми таҳассусӣ оид ба мавзӯи тарҷума ва

тарчумашиносӣ, инчунин, ҳангоми таҳияи китобҳои дарсӣ ва вазои таълими истифода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия. Дарачаи эътимоднокии қори таҳқиқоти мавриди назарро дақиқ будани маълумот, маводди қоиҳои таҳқиқотӣ, қорқарди натиҷаҳои таҳқиқ, ҳаҷми интишорот ва гузаронидани таҳқиқоти илмии диссертатсионӣ собит менамоянд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва муқоисавӣ пешниҳод қарда шудаанд. Ҳамзамон, эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсияро истифодаи методҳои муқоисавӣ-таъриқӣ, синхронӣ-муқоисавӣ таъмин менамоянд, ки қарои дуруст ба роҳ мондани роҳу вазитаҳо ва вижақиҳои тарҷумаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл аз қабони асл ба қабони тарҷума муқоидат менамояд ва ин қарои қоншандӯзони соҳаи қабоншиносӣ, қабоншиносии муқоисавӣ-таъриқӣ, қиёсӣ, муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ муҳим аст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур таҳти унвони “Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар қабонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва қитоби Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» ба шиносномаи ихтисоси илмии 6D021300 – Қабоншиносӣ (6D021302 – Қабоншиносии муқоисавӣ-таъриқӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мутобиқат меқунад.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар он зиҳир меқардад, ки ӯ қари нахуст дар қабоншиносии тоҷик қар пояи осори қаровони бадеӣ мавзуи шаклҳои тасрифнашавандаи феълро мавриди таҳқиқу қаррасии илмӣ қарор қода, умумият, шабоҳат ва тафовути сохторию қорбурдии онҳоро дар қабонҳои муқоисашаванда муайян намудааст.

Маводди назариявӣ ва амалии қамъоваринамудаи муаллиф ҳеле боарзиш буда, қарои ҳалли як қатор масъалаҳои мавқудай қабоншиносӣ ва тарҷумашиносии тоҷик саҳми арзанда меғузорад.

Инчунин, саҳми диғар муаллиф дар он аст, ки ӯ дар ин самт солҳои зиёд ба омӯзишу қажуқиши шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар қабонҳои

точикӣ ва англисӣ дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва китоби Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих» машғул шуда, дар ин самт мақолаҳои илмӣ таълиф карда, инчунин, дар ҳамоишҳои мухталифи илмӣ бо маъруза баромад намудааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия.

Нуктаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияи илмӣ-амалии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ таҳти унвони “Эмомалӣ Раҳмон – Пешво ва ҳомии тоҷикони ҷаҳон”(соли 2021), конференсияи илмӣ-назариявии ҳаёти профессорону омӯзгорон ва донишҷӯёни ДДК ба номи А. Рӯдакӣ оид ба натиҷагирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2021 ва вазифаҳо барои соли 2022 бахшида ба эълон гардидани солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат” ва “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ,дақиқ ва риёзӣ” (солҳои 2020-2040) (соли 2022), конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи “Байналмилалӣ забони модарӣ ва амалигардонии “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (ДДОТ ба номи С. Айнӣ, соли 2023), конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами тарҷумашиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқӣ “Тарҷуманопазирӣ” (ДБЗХТ ба номи С.Улуғзода, соли 2024) дар шакли маърузаю гузоришҳои илмӣ ироа гардидаанд.

Инчунин, диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (Суратҷаласаи №7/4-1, аз «13» феввали соли 2025) муҳокима гардида, ба ҳимоя тавсия карда шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Муҳтавои асосии диссертатсия дар 7 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла 4 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи КОА назди Президент Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 1 дастури таълимӣ чоп шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз рӯйхати ихтисораҳо, муқаддима, 3 боб, 10 зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт, интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия ва замима таркиб ёфтааст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 186 саҳифаи ҷопи стандартии компютери ро ташкил медиҳад.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ШАКЛҲОИ ТАСРИФНАШАВАНДАИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

1.1. Баррасии мавқеи феъл дар низоми ҳиссаҳои нутқи забонҳои мавриди назар

Феъл ҳамчун ҳиссаи нутқ дорои категорияҳои хоси худ аст: он аз рӯйи шахс ва шумора тасриф мешавад, дорои категорияҳои замон ва намуд аст ва тарзҳои ба худ хос (фоилу-мафъул) ва сиға дорад.

Бояд зикр намуд, ки ҳамаи шаклҳои феълӣ вобаста ба мавқеи корбод ба ду гурӯҳи асосӣ чудо мешаванд. Гурӯҳи якумро феълҳои тасрифӣ ташкил намуда, дар тасрифи феълҳои забони тоҷикӣ нақши бандакҳои шахсии феълӣ ва хабарӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Дар забони англисӣ бошад, дар тасрифи феъл феълҳои ёридиҳанда ва бандакҳои ифодакунандаи замон аҳаммияти хосса доранд. Танҳо дар замони ҳозираи номуайян дар шахси сеюми танҳо феълҳои забони англисӣ бандаки – ё – қабул мекунанд, ки дар баробари замон, шахсу шумораро низ ифода менамоянд.

Мусаллам аст, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавҷудияти категорияи шахсу шумора, тарз, намуд, замон ва сиға ба феълҳои тасрифшаванда хос мебошанд. Феълҳои тасрифшаванда дар ҷумла ба вазифаи хабар меоянд.

Дар забони тоҷикӣ ба гурӯҳи феълҳои тасрифнашаванда: масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол дохил мешаванд.

Дар забони англисӣ бошад, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл: the participle (сифати феълӣ), the gerund (герундия) ва the infinitive (масдар) [68, с. 187] мебошанд.

Чӣ тавре ки маълум аст, дар забонҳои мауқоисавашаванда шаклҳои ғайритасрифии феъл аломатҳои ҳиссаҳои номии нутқро доро бошанд ҳам, парадигмаҳояшон вобаста ба категорияҳои феъл тағйир меёбад. Азбаски дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл, аз қабилӣ масдар ва сифати феълӣ вижагиҳои ҳиссаҳои номии нутқ инъикос ёфтаанд, онҳо ҳамчун шаклҳои номии феъл низ номида мешаванд.

Бояд гуфт, ки шаклҳои тасрифнашвандаи феъл дар ҷумла вазифаҳои гуногунро иҷро менамоянд, ки дар зербоби дуюм муфасссал баррасӣ хоҳанд гашт.

Феълҳои забони англисӣ дорои се шакли дастурӣ мебошанд:

Indefinite (масдар) – to speak

Past Indefinite (асоси замони гузашта) – spoke

Participle II – spoken [68, с. 92].

Дар забони англисӣ вобаста ба тарзи сохтани Past Indefinite ва Participle II феълҳо ба regular verbs (феълҳои дуруст) ва irregular verbs (феълҳои нодуруст) тасниф мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ феъл ду асос, яъне замони ҳозира ва гузашта дошта, ҳамаи шаклҳои феъл дар асоси онҳо таркиб ёфтаанд.

Вобаста ба асоси замони ҳозира ҳаминро бояд гуфт, ки он амалеро баён менамояд, ки то ҳол иҷро нашудааст ва шаклан ба шакли сиғаи амрӣ, аниқтараш ба шакли амрии феъл дар шахси дуҷуми танҳо мутобиқат мекунад, мисли: навис, хон, шин, бин ва ғайраҳо.

Шакли замони ҳозира-оянда, сиғаи амрӣ-хоҳишмандӣ, сифати феълӣ ва шакли аористи феъл аз асоси замони ҳозираи феъл сохта мешаванд.

Замони гузашта амал ва ҳолати дар замони гузашта алақай рухдодаро ифода намуда, аз рӯи сохтор ба шахси сеҷуми танҳо дар замони гузашта мувофиқат мекунад, масалан: гуфт, шунид, хонд, навишт, омад, рафт ва ғайра.

“Маъмулан замони гузаштаи наздик (гузаштаи оддӣ), гузаштаи ҳикоягӣ, баъзе шаклҳои ифодаи замонӣ ва сиғавӣ аз асоси замони гузаштаи феъл тартиб дода мешаванд” [40, с. 232-234].

Дар феълҳои тасрифшавандаи забони тоҷикӣ бандакҳои феълӣ одатан шахсҳоро далолат мекунанд. Ҳолати мазкур дар забони англисӣ танҳо дар замони ҳозираи номуайян дар шахси сеҷуми танҳо ба назар меарсад. Дар замонҳои давомдор ва мутлақ шахсу шумора тавассути феълҳои ёридиҳанда ифода меёбанд.

Вабаста ба вазифаҳои нахвӣ феълҳои забони англисиро ба се гурӯҳи калон ҷудо мекунанд: National verb (феълҳои маънодор ва ё мустақилмаъно). Ба он феълҳое, дохил мешаванд, ки дорои мазмун ба худ хос буда, бе ёрии калима ва ё ибораҳои дигар ба вазифаи хабарӣ сода омада метавонанд [68, с. 94]: *to write, to read, to know*.

Auxiliary verbs (феълҳои ёридиҳанда). Ба феълҳои ёридиҳанда он феълҳое дохил мешаванд, ки маънои худро гум кардаанд ва ҳамчун калимаҳои ёридиҳанда ё шаклсоз дар истифодаанд [68, с. 94]. Ба ин гурӯҳ чунин феълҳо шомил мегарданд: *to do, to have, to be, shall, will, should, may*.

Link verbs (феълҳои пайванд). Ба ин гурӯҳ он феълҳое дохил мешаванд, ки то дараҷае маънои худро гум кардаанд ва дар таркиби хабарӣ таркибии номӣ (compound nominal predicate) истифода бурда мешаванд [67, с. 94].

Дар забони тоҷикӣ бошад, феълҳо танҳо ба ду гурӯҳ, яъне мустақилмаъно ва ёридиҳанда ҷудо мешаванд.

“Феълҳое, ки вазифаи дастурӣ ва маънонашон дар ҷумла бевосита, бе ёрии ҳиссаҳои дигар анҷом меёбад, феълҳои мустақилмаъно номида мешаванд” [56, с. 245].

Дар забони тоҷикӣ бештари феълҳои мустақилмаъно дар баъзе мавридҳо ҳамчун феъли ёридиҳанда дар таркиби феълҳои гуногун қорбаст шаванд. Инчунин, феълҳои ёридиҳанда дар ҳолатҳои мушаххас ҳамчун феъли мустақилмаъно амал карда метавонанд.

Вобаста ба ин, ин амалро дар забони англисӣ низ пайхаст намудан мумкин аст ва он дар шакли хеле кам истифода мегардад. Масалан, дар забони англисӣ феъли “*to do*” дар таҷаккули шакли саволӣ дар замони ҳозираи номуайян ҳамчун феъли ёридиҳанда қорбур шуда, пеш аз мубтадо истифода мегардад. Ин феъл ҳамчун феъли мустақилмаъно ифодакунандаи “ичро кардан, анҷом додан, анҷомидан; амал кардан; тамошо кардан; кофӣ будан, басанда будан, арзидан; омӯختан, таҳсил кардан” [168, с. 259] мебошад.

Бояд зикр намоем, ки дар забони англисӣ феъли “*to will*” низ ҳамчун феъли мустақилмаъно ва ёридиҳанда истиеъмом мегардад. Дар ифодаи замони оянда ва пеш аз мубтадо ҷой гирифтани феъли “*to will*” ҳамчун феъли ёридиҳанда амал менамояд.

Маълум аст, ки дар сурати корбурди феъли “*to will*” дар ҷумла барои ифода намудани “ирода кардан, азм кардан, тасмим гирифтан; хоستان, хостор шудан, майл кардан, мақсад гузоштан, ният кардан” [168, с. 921] он феъли мустақилмаъно ба ҳисоб меравад.

Феълҳои ёридиҳанда феълҳое мебошанд, ки “дар сохтани шаклу таркибҳои феълӣ иштирок карда, барои ташкили категорияҳои феъл ва ифодаи вазифаву маънои таркибҳои феълӣ хизмат мекунанд” [56, с. 245].

Дар низоми феъли забони англисӣ, ҳамчунин, феълҳои модалӣ низ вучуд доранд, ки ба қатори онҳо феълҳои мазкур дохил мешаванд: *may, could, (might), must, should, shall, ought, will, would, need, dare, to have + inf.*

Феълҳои модалӣ барои ифодаи муносибати гуянда ба амал корбаст мешаванд. Дар забони англисӣ феълҳои модалӣ дорои баъзе хусусиятҳои умумӣ мебошанд:

а) ҳамаи онҳо (ба ғайр аз *dare*, гоҳо *ought* ва *need*) ба воситаи ҳиссаҳои *to* кор фармуда мешаванд;

б) ҳамаи онҳо (ба ғайр аз *dare* ва *need*) шакли инкорӣ ва саволии худро бе ёрии феъли ёридиҳанда *to do* месозанд:

3. Шакли инкории феълҳои модалӣ дар забони англисӣ бо ду роҳ ифода меёбанд, шакли пурра ва шакли мухтасар (редуксияшуда): *must not – mustn't; should not – shouldn't; need not – needn't; dare not – daren't.*

Дар забони тоҷикӣ низ муносибати мутакаллим ба феъл тавассути феълҳои модалӣ ифода карда мешавад. Феълҳои модалии забони тоҷикӣ инҳоянд: *тавонистан, боистан, хоستان, шоистан.*

Вижагиҳои тафовути феълҳои модалии забонҳои англисӣ аз тоҷикӣ дар он ифода ёфтааст, ки феълҳои модалии забонҳои англисӣ дар ҳама ҳолатҳо (дар ҷумлаҳои ҳикоягӣ, саволӣ ва инкорӣ) пеш аз феъли маънодор истифода

мешавад, аммо дар забони тоҷикӣ одатан феълҳои модалӣ баъд аз феъли маънодор меоянд.

Боз ҳолатҳои дигаре низ дучор меоянд, ки дар он феъли модали "тавониш" пеш аз феъли асосӣ меояд. Дар ин ҳолат он пешванди "ме"-ро қабул мекунад [41, с. 246].

Дар забони тоҷикӣ феълҳои модали "боистан", "шоистан", низ пеш аз феъли маънодор меоянд.

Дар баъзе мавридҳо феъли модали "боистан" ва "хостан" баъд аз феъли маънодор низ меояд. Он гоҳ он пешванди "ме"-ро қабул мекунад.

Феълҳои маънодори забони англисӣ, ки бо феълҳои модалӣ омадаанд, аз рӯйи шахсу шумора тасриф намешаванд, яъне барои ифодаи шахсу шумора ва замон онҳо бандаки феълӣ ё хабарӣ қабул намекунанд.

Дар забони тоҷикӣ бошад, баръакс феълҳои маънодоре, ки бо феълҳои модалӣ омадаанд, аз рӯйи шахсу шумора тасриф мешаванд.

Феъл, албатта маркази низоми ҳиссаҳои нутқ мебошад. Вай ҳодисаҳои муҳимми воқеияти объективӣ, ба монанди амал, ҳолат ва ҳаракатро ифода менамояд. Дар баробари ин феъл маҳаки наҳвии ҷумла низ мебошад. Ба вазифаи хабар, бо роҳҳои гуногун бо дигар аъзои ҷумла алоқаманд аст.

Дар забони тоҷикӣ феъл ба туфайли бандакҳои феълӣ мубтадоро иваз мекунад, яъне дар ҷумла шахсу шумора тавассути бандакҳои феълӣ ва хабарӣ ифода ёфта, зикри мубтадо дар он ҳатмӣ намебошад. Падидаи мазкур хоси забони тоҷикӣ буда, дар забони англисӣ он ба назар намерасад.

Дар забони англисӣ зикри мубтадо ва хабар ҳатмӣ буда, ҷумлаҳои эллиптикӣ, ки дар онҳо мубтадо ва ё хабар ё дигар аъзои ҷумла зикр намеёбад, асосан, дар муколамаҳо мушоҳида мегардад.

Бояд таъкид дод, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ феъл аз се шахс таркиб ёфтасст, ки дар адабиёти забоншиносӣ асосан бо рақамҳои римӣ ишора мешавад:

I – гуянда (мутакаллим) (ман, мо / моён, I, we);

II – шунаванда (мухотаб) (ту, шумо / шумоён, you);

III – ғойиб (вай, ӯ, он, онҳо, he, she, it, they).

Дар забонҳои мавриди назар феълҳо дорои ду шумора: шумораи танҳо (singular) ва ҷамъ (plural) мешавад.

Дар забони тоҷикӣ воситаҳои ифодаи шахсу шумораи феълҳо бандакҳои феълӣ ва хабарӣ ба ҳисоб мерванд. Дар забони англисӣ бошад, шахсу шумора, асосан, тавассути феълҳои ёридиҳандаи ва дар баъзе мавридҳо бандакҳои феълӣ ифода меёбанд.

Дар забони тоҷикӣ бандаки феълии –ед, асосан, барои ифодаи шахси дуҷуми ҷамъ истифода мешавад, аммо дар সিғаи эҳтиромӣ барои нишон додани иззату эҳтиром низ ба кор меравад. “Дар ин тарзи ифода ҳам бандаки феълӣ бо фоил (мубтадо) мувофиқат дорад, дар муомилот серистеъмол аст ва дар адабиёт низ айнан курбруд мегардад” [56, с. 237].

Дар забони англисӣ чиҳати ифодаи шахси дуҷуми танҳо ва ҷамъ ҷонишини “you” корбаст мешавад, аз ин рӯ, дар он ифодаи ҳурмат ба мисли забони тоҷикӣ тавассути феъл ва ҷонишинҳо амалӣ намегардад.

Ҳар як феъл қобилияти ба худ тобеъ кардани миқдори муайяни калимаҳоро дорад.

Масалан, феъли “шустан” ҳатман пурқунандаи бевоситаро талаб менамояд. Дар ҷунин ҳолат амали феъл ба пурқунандаи бевосита мегузарад. Қисме аз феълҳо танҳо пурқунандаи бевоситаро талаб менамояд ва ин муносибат водор мекунад, ки исм дар ҷумла ба вазифаи пурқунандаи бевосита корбурд шавад. Ҳамчунин, дар баробари пурқунандаи бевосита истифодаи шудани пурқунандаи бевосита бо ҷунин феълҳо барои мукамал гардонидани ҷумла ва, бо ин васила, пурра баён кардани фикри гуянда муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ феъл дорои як қатор категорияҳои дастурӣ мебошад. Мавҷудияти ин категория дар забони тоҷикӣ ҳоло баҳснок аст.

Муҳаққиқони шуравии забони англисӣ муайян карданд, ки категорияи дараҷаи махсус ба забони англисӣ хос аст.

Чунон ки маълум аст категорияҳои грамматикӣ аз як қатор мафҳумҳои категориявӣ иборат мебошад. Масалан, дар забони англисӣ феъл дорон категорияҳои шахс, шумора, замон, намуд, тарз ва сиға мебошад. Дар забони тоҷикӣ низ категорияҳои мазкур хоси феъл мебошанд. Категорияҳои якхела дар забонҳои гуногун аз рӯйи миқдори мафҳумҳои категориявӣ аз якдигар фарқ менамоянд.

Масалан, ба забони тоҷикӣ мавҷудияти сиғаи тахминӣ хос мебошад, ки дар забони англисӣ вучуд надорад.

Дар забонҳои мавриди муқоиса барои тасвири оғоз, чараён ва анҷоми амал категорияи сиға қорбаст мегардад, ки он муносибати гуяндаро нисбат ба амал нишон медиҳад.

Сиғаҳо бо шакл ва сохти тасрифии замонҳои феъл ифода меёбанд. Масдар дар алоҳидагӣ сиға надорад, он дар сурати истифода гардидан дар таркиби феълҳо ҳамчун ҷузъи асосӣ метавонад, сиға пайдо намояд, зеро сиға ба воситаи шаклҳои тасрифии феълҳои ёридиҳанда ифода меёбад.

Дар робита ба ин, мавҷудияти чор сиғаро дар забони тоҷикӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Шаклҳои замони феълҳо аз рӯйи маънӣ ва хусусияти воқеияташон ба ин сиғаҳо мансуб мегарданд: сиғаи хабарӣ, сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ, сиғаи амрӣ, сиғаи эҳтимолӣ [56, с. 278].

Дар забони англисӣ се навъи сиға муқаррар шудааст:

The Indicative Mood (Сиғаи хабарӣ);

The Imperative Mood (Сиғаи амрӣ);

The Subjunctive Mood (Сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ) [68, с. 166].

Чӣ тавре ки маълум аст, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сиғаи хабарӣ воқеъ шудан ё нашудан, тасдиқ ё инкор ва ё қайд карда шудани ҳақиқати амалро мефаҳмонад, яъне, сиғаи хабарӣ амалу ҳолатеро ифода менамояд, ки вобаста ба нуктаи назари гуянда воқеъ шудааст ва ё воқеъпазир мебошад.

Дар забони тоҷикӣ ба ин сиға шаклҳои шухудӣ ва нақлии феълҳои замони гузашта, инчунин, баъзе шаклҳои замони ҳозира ва ояндаи феълҳо мансубанд.

Дар забони англисӣ ҳар яке аз шаклҳои Present, Past ва Future шакли ҳам замони ва ҳам сиға мебошанд, яъне дар ин шаклҳо ҳам маънои замонӣ ва ҳам модалӣ ифода мешаванд. Ин маъноҳо ба ҳамдигар алоқамандии зич доранд, вале дар ҳар як ҳолати мушаххаси корбурди шакл гоҳ як маъно, гоҳе дигар маъно пайдо мешавад.

Феълҳои сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ амалеро ифода менамояд, ки гӯянда воқеъ шудани онро ба худ имконпазир ва ё вобаста ба шарте меҳисобад. Дар ин навбат яке аз шаклҳои асосӣ ва аломати сиғавии феълҳои шартӣ-хоҳишмандӣ аорист аст, ки вобаста ба он ва сохти ҷузъи асосии феълҳои таркибӣ тобишҳои замонӣ ва маъноӣ ифода меёбанд. Дар феълҳои таркибии сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ феъли ёридиҳандаи будан ҳамеша ба шакли аорист меояд [56, с. 279].

Дар забони англисӣ сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ як шакли феъл аст, ки барои ифодаи ҳолатҳои фарзиявӣ, хоҳишу пешниҳодҳо истифода мешавад. Сиғаи мазкур аз ҷониби забоншиноси тоҷик К. Усмонов ҳамчун “сиғаи ғайримустақим” [140, с. 148] муайян шудааст. Бино бар ақидаи ӯ, “сиғаи ғайримутақим амалро дар назари гӯянда на чун воқеъ, балки чун шубҳа, шарт, муаммовӣ, хоҳиш, пиндошт, матлабу мақсад, зарурат ё худ чун ҳилофи манзур менамояд. Ин сиғаро дар забоншиносии англис тавассути истилоҳи “Oblique mood” номгирӣ мекунанд”.

Сиғаи амрӣ изҳори майлу хоҳиш, дастуру фармон ва тақозо кардан ба ба ҳолату амалеро, ки нисбат ба шахси дуҷум таадук аст, ифода менамояд.

Дар баробари он ки шакли аористи феъл аз рӯйи сохт ба сиғаи амрӣ монанд мешавад ва “дар забони тоҷикӣ шакли асосии сиғаи амрӣ феъли фармоиш мебошад, ки бо майли замони оянда ба гурӯҳи феълҳои замони ҳозира-оянда дохил мешавад” [55, с. 282-283].

Дар забони англисӣ низ сиғаи амрӣ ифодакунандаи амру хоҳиш буда, ба туфайли он гуянда аз мусоҳиб иҷрои кореро хоҳиш ё талаб менамояд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ феъли фармоиш дорои шахси дуҷуми танҳо ва ҷамъ мебошад, ки дар ин забонҳо гуногун ифода меёбад.

Ин аст, ки дар забони тоҷикӣ шахси дуҷуми танҳои он ба шакли аористи феъл, яъне асоси замони ҳозира мувофиқат мекунад: шин, бин, гир, мон, ист ва ғайра. Шумораи чамъи шахси дуҷум дар забони тоҷикӣ ба воситаи ҳамроҳ намудани бандаки “-ед” сохта шуда, дар забони гуфтугӯӣ ва лаҳҷавӣ анҷомаи “-етон” низ қабул мекунад, ки зоҳиран шакли вайроншудаи ҳамон “-ед” ва суффикси чамъбандии “-он” мебошад, ки дар он садоҳои чарангдори *д* ба ҷуфти бечаранги худ *т* табдил ёфтааст: равед – раветон, бинед – бинетон, биёред – биёретон, гиред – гиретон ва ғайра.

Дар забони англисӣ бошад, феълҳои дар сифаи амрӣ истифодашаванда танҳо як шакл, ки ба инфинитив (масдар) бидуни ҳиччасаи “*to*” мувофиқ мебошад.

Дар забони тоҷикӣ сифаи эҳтимолии феъл дар бораи воқеъ шудан ё нашудани амалу ҳолат аз рӯйи тахмин, эҳтимол, гумон ва шубҳа сухан кардани гуяндаро мефаҳмонад.

Он дорои шаклу воситаҳои гуногуни ифода буда, дар замони гузашта, ҳозира ва оянда корбурд мегардад. Маънои замонии шаклҳои феълии мазкур вобаста ба сохту таркиби онҳо, сохти ҷумла ва оҳанги сухан таҷассум меёбад.

Шакли маъмулу серистеъмоли сифаи эҳтимолий аз сифати феълӣ таркиб ёфта, он дар ду тарз, яъне шакли пурра ва шакли мухтасар таркиб меёбад.

“Таркиби шакли пурраи феъли эҳтимолий аз сифати феълии замони гузашта бо суффикси -гӣ, ба шакли ихтисори -ст ба он васл ёфтани ҳаст ва иловаи бандакҳои хабарӣ иборат мебошад. Шахси сеюми танҳо ҳамчун асос бе бандак меояд” [55, с. 279].

Дар забони англисӣ ин сифа бештар бо воҳидҳои луғавии гуногун ифода меёбад.

Дар забонҳои мавриди назар феълҳо бо назардошти хусусиятҳои маъноӣю грамматикӣшон аломатҳои гуногуни забонӣ доранд. Маҳз, ба шарофати гуногунрангии шаклу тарзу гунаҳои мухталифи онҳо хусусиятҳои алоқаи грамматикӣи онҳо, муносибати фоилию мафъулий дар дохили ҷумла ва ибора муайян карда мешаванд. Хусусияти мондаю гузаранда шудани феълҳо,

тарзҳои фоилию мафъулӣ, бавоситагӣю бевоситагӣ аз ҷумлаи ҳамин хусусиятҳои феъл мебошанд.

Вижагии назарраси дигари феълҳо дар он ифода меёбад, ки парадигмаҳои вай муносибатҳо ва алоқаҳои дастуриро ифода меkunанд, чунинчи сохту шаклҳои гуногун ба замми маънои луғавӣ маъноҳо ва муносибатҳои дастуриро низ, аз қабili муносибати фоилию мафъулӣ (субъект - объект), ифода меkunанд.

Маъно ва муносибати бо фоилу мафъул доштаи амал якхела намебошад. Дар робита бо ин, ҳамаи феълҳои забони тоҷикӣ аз рӯи муносибатҳои фоилию мафъулю ва муносибати амал бо онҳо ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешаванд, ки ҳар кадом дорои вижагиҳои дастурии худ буда, як гурӯҳ феълҳои монда ва гурӯҳи дигар феълҳои гузаранда унвон гирифтаанд [55, с. 258].

Дар забони англисӣ низ вобаста ба қабул кардани пуркунандаи бевосита ва бавосита феълҳо ба *transitive verbs* (феълҳои гузаранда) ва *intransitive verbs* (феълҳои монда) тақсиф мешаванд.

“Феълҳое, ки ба мафъул (объект)-и бевосита гузаштани таъсири амалро намефаҳмонанд, феълҳои монда ном доранд” [55, с. 259]. Масалан, хестан, нишастан, баромадан, дамидан, давидан, ларзидан, омадан, суҳбат кардан, вохӯрӣ кардан ва ғ.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ феълҳои монда бевосита бо пуркунандаи бавосита ва ҳол муносибат дошта, пуркунандаи бевосита маъмулан бо онҳо истифода намешавад.

Инчунин, “феълҳое, ки бевосита ба объект гузаштани таъсири амал, яъне ғайр аз муносибати субьектӣ маҳз ба объект нигаронида шудани амалро мефаҳмонанд, феълҳои гузаранда ном доранд” [55, с. 260], ҷунонҷӣ: омӯхтан, ғундоштан, овардан, дидан, доништан, кашидан ва амсоли инҳо.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як қатор феълҳо вобаста ба маънӣ, мавқеъ ва муносибати онҳо бо аъзои ҷумла ҳам ба мисли феъли монда ва ҳам

гузаранда истеъмол мешаванд, масалан: шикастан, пухтан, рехтан, to sell, to act, to read, to work ва амсоли инҳо.

Дар забони тоҷикӣ вобаста ба воситаи иҷрои амал ва муносибати бо он доштаи мубтадою пуркунанда феълҳо ба бевосита ва бавосита тақсим шудаанд.

Дар навбати худ агар феълҳои бевосита аз ҷониби мубтадо иҷрошудани амалро фаҳмонанд, пас феълҳои бавосита ифодакунандаи амале мебошанд, ки барои мафъул иҷро шудааст. Тарве ки дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик” зикр гардидааст: “Феълҳои бевосита аз тарафи фоил (субъект) барои худи фоил воқеъ шудани амалро мефаҳмонанд. Феълҳои бавосита ё барои мафъул воқеъ гардидани амал ва ё ба воситаи иҷро шудани амалро мефаҳмонанд” [55, с. 261].

Дар забони англисӣ барои ифода намудани муносибати хабар ба мубтадо ва пуркунандаи категорияи тарз истифода мешавад. Забоншиноси рус Каушанская В.Л. дар забони англисӣ се навъи тарзи фълро муқаррар намудааст:

Active voice (Тарзи фоил);

Passive Voice (Тарзи мафъул);

Neuter-reflexive voice (Тарзи миёнаи таъкидӣ) [68, с. 98].

Забоншиносон Л. С. Бархударов, Д. А. Штелинг бошанд, ду навъи онро: “тарзи фоил ва тарзи мафъул” [17, с. 138] муайян кардаанд.

Забоншиноси тоҷик Усмонов К. низ тарзи феъли забони англисиро ба ду навъ ҷудо намудааст: “тарзи фоил ва тарзи мафъул” [141, с. 136].

Active voice (Тарзи фоил) барои ифодаи амалу ҳолате корбурд мешавад, ки иҷрокунандаи он маълум буда, ба воситаи мубтадо ифода меёбад.

Дар Passive Voice (Тарзи мафъул) бошад, иҷрокунандаи амал маълум нест ва ё бо сабабе дар нутқ дарҷ нагардидааст. Дар сурати зикр гардидани иҷрокунандаи амал он асосан бо пуркунанда ифода меёбад.

Neuter-reflexive voice (Тарзи миёнаи таъкидӣ) барои нишон додани амале истифода мешавад, ки бо хабар ифода ёфта, ба мубтадо гузаштааст. Ин тарзи феъл асосан бо ҷонишинҳои нафси таъкидӣ сохта мешаванд.

Замони феъл иҷроиши амалро ҳангоми нутқ ва ё зоҳиршавии онро дар гузашта ё оянда нишон медиҳад. Замони феъл дар забонҳои муқоисашаванда дорои хусусиятҳои умумӣ ва хос мебошад.

Дар ҳарду забон замони феъл ифодагари вақт ва намуди амал мебошанд, яъне дар кадом вақт ва чӣ гуна рух додани амалро нишон медиҳад.

Вижагии хоси замони феъл дар забонҳои мавриди назар дар навъҳои он зоҳир меёбад.

Дар забони тоҷикӣ феъл се замон: замони гузашта, замони ҳозира, замони оянда дошта, бо шаклҳои гуногуни замонӣ тасриф меёбад.

Дар забони англисӣ замони феъл ба чор гурӯҳ тасниф шудааст: Indefinite (номуайян), Continious (давомдор), Perfect (мутлақ) ва Perfect Continious (мутлақи давомдор).

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ замони гузаштаи феъл барои ифода намудани амале истифода мешавад, ки пеш аз лаҳзаи нутқ воқеъ шудааст. Он дар забонҳои мавриди назар роҳу воситаҳои махсуси ғоида доранд.

Дар забонҳои муқоисашаванда замони ҳозираи феъл амали ҳангоми нутқ давом доштаре ифода карда, номуайян ва давомдор шуда метавонад.

Тоҷикзабонон ва англисзабонон замони ояндаи феълро барои зикр намудани амале корбаст менамоянд, ки он дар оянда содир мешавад ва замони иҷрошудани амал бо зарфҳои гуногуни муайян карда мешавад.

Замони мутлақ дар забони англисӣ амалро мефаҳмонад, ки дар гузашта ба анҷом расида, бо замони ҳозира алоқаманд аст [68, с. 117].

Ҳамчунин, замони мутлақи давомдор дар навбати худ барои ифодаи ду амал истифода мегардад, чунончӣ:

“– амале, ки дар гузашта оғоз шуда, то ба ҳозир давом кардааст ва дар замони ҳозира низ давом карда истодааст;

– амале, ки ба наздикӣ иҷро шуда, дар ҳозира давом надорад” [55, с. 310].

Сохту таркибҳои феъл ифодагари маънӣ, тобишҳои маъноӣ ва дастурии феъл мебошанд, аз ин рӯ, барои муайян кардани маъно ва ҳолатҳои корбурд феълҳо таҳлили сохти онҳо муҳим арзёбӣ мегардад.

“Дар забони тоҷикӣ феълҳо аз ҷиҳати сохт гуногунанд, вале аз рӯйи қоидаҳои муайян таркиб ёфта, ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: феълҳои сода, феълҳои сохта, феълҳои таркибӣ” [55, с. 310].

Дар забони англисӣ феълҳо аз рӯйи сохт ба чор гурӯҳ тасниф шудаанд:

Simple verbs (феълҳои сода);

Derived verbs (феълҳои сохта);

Compound verbs (феълҳои мураккаб);

Composite verbs (феълҳои таркибӣ) [68, с. 91].

Феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифодакунандаи амалу ҳолат буда, дорои хусусиятҳои умумӣ ва хоси худ мебошанд. Вижагиҳои феъли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар категорияҳои шухсу шумора, замон, намуд, тарз ва сиғаи онҳо зоҳир мегардад ва он дар сохтори забон мавқеи муҳиро касб кардааст.

1.2. Таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва вижагиҳои хоси онҳо дар забоншиносии муосир

Феълҳо дар бештари забонҳо дорои ду шакл: тасрифшаванда ва тасрифнашаванда мебошанд. Шаклҳои тасрифшавандаи феъл аз рӯйи шахс, шумора, замон ва сиға тасриф шуда, бандакҳои гуногун қабул менамоянд. Дар сурати тасниф нашудани феълҳо онҳо ба гурӯҳи феълҳои тасрифнашаванда дохил мешаванд.

Дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар баробари хусусиятҳои феъл, вижагиҳои ҳиссаҳои нутқи дигар низ инъикос ёфтаанд.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл амалан дар дастурҳои таълимии грамматикаи назариявӣ ва амалӣ корбурд мешавад, зеро шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи феъл ба ҳама маълум ҳастанд.

Истилоҳи “шаклҳои тасрифнашавандаи феъл” чунин ифода ёфтааст, ки ба таркиби феъл категорияҳои одии феълӣ берун мешаванд.

Истилоҳи “шакли тасрифнашаванда” ба “тасрифшаванда” ва шаклҳои хабарии феъл муқобил мебошад.

Ҳамаи шаклҳои феълӣ ба ду гурӯҳи калон дар забони тоҷикӣ ҷудо мешаванд.

Гурӯҳи якум феъли тасрифӣ мебошад, ки он бо бандакҳои шахсии феълӣ ва хабарӣ тасриф мешавад ва мавриди қорбурд қарор мегиранд. Ҳамзамон, ба ин гурӯҳ феълҳои дорои категорияи шахсу шумора, тарз, намуд, замон ва сиға шомил гардида, дар ҷумла одатан хабар шуда меоянд.

Гурӯҳи дуюм шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ном доранд. Ба ин гурӯҳ масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол шомил мегарданд. Ин гурӯҳ дар баробари иҷрои бархе аз категорияҳои дастурии феъл, ҳамчунон, хусусиятҳои ба ҳиссаҳои номии нутқ хосро ҳифз намудаанд. Маҳз, ба туфайли ҳамин хосияташҳо масдар ва сифати феълиро дар забоншиносӣ **шаклҳои номии** феъл унвон кардаанд. Ин шаклҳои феълӣ дар таркиби ҷумла ва ибораҳо, асосан, ба вазифаҳои синтаксисии ҳиссаҳои номии нутқ меоянд.

Ҳамин тавр, дар забони тоҷикӣ системаи мураккаби шаклҳои феълӣ мавҷуд аст, ки асоси он аз 4 гурӯҳи зерини феъл иборат мебошад:

1) Шаклҳои тасрифии феъл. Ин шаклҳои феълӣ аз рӯйи шахсу шумора тағйир меёбанд ва дорои тарз, намуд, замон, сиға ва дигар категорияҳои феълӣ буда, шаклҳои шахсии феъл низ номида мешаванд [41, с. 66].

2) Масдар. Масдарҳо тарзу намуд ва баъзе аломатҳои дигари феълро ифода карда метавонанд. (Масалан: монда, гузаранда, бевосита, бавосита ва ғайра).

3) Сифати феълӣ. Ин шакли номии феъл дорои тарз, замон ва намуд мебошад.

4) Феъли ҳол. Ин шакли феълӣ намудро ифода карда метавонад, ҳамаи ин шаклҳои феълӣ асоси ташкилдиҳандаи системаи мураккаби шаклҳои

феълии забони адабии ҳозираи тоҷик мебошанд, ки ду асоси феълӣ қисми муҳимми он аст.

Шаклҳои феълӣ дар забони тоҷикӣ бисёр ва дар шакли гуногун истифода мегаданд ва системаи муайяни устувор доранд [41, с. 72].

Дар забони англисӣ шаклҳои тасрифнашавандаи феъл баъзан “махсус”, “ғайрихабарӣ” ва “бешахс” меноманд. Ин истилоҳот, ба назари мо, назар ба истилоҳҳои “тасрифнашаванда” ва “ғайритасрифӣ” он қадар мувофиқи матлаб нестанд. Истилоҳи “номӣ” ё “шакли номӣ” характери дуҷониба доштани ин шаклҳои фкълро инъикос мекунад, аммо ба мафҳуми аслии феъл тазод дорад. Ин мухолифат нисбат ба мафҳуми асосии феъл дар забони англисӣ баръало намоён шуда меистад.

Истилоҳи “ғайрихабарӣ” бошад ба он далелат мекунад, ки ин шаклҳои феъл дар ҷумла ба вазифаи хабар намеоянд, ки ин ҳам ба хусусияти асосии хабар мухолифат мекунад. Бояд ибтидо дошт, ки ҳам сифати феълӣ ва ҳам масдар дар ҷумла ба вазифаи предикатив, яъне қисмати номии хабари таркибии номӣ омада метавонанд ва ҳамчунон герундия ва масдар дар таркиби хабарҳои феълии мураккаб дида мешаванд. Бинобар ин истифодаи истилоҳи “ғайрихабарӣ” ҳам барои шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мувофиқ намебошад. Зеро ҳамаи шаклҳои тасрифнашаванда дар ташкили хабарҳои таркибии номӣ ва хабарҳои мураккаб ба таври васеъ истифода мешаванд.

Дар таҳқиқоти назариявӣ ва амалии грамматика, ки ба сохтори забони англисии муосир бахшида шудаанд, тақсимкунии шаклҳои феъл ба шахс ва ғайришахсӣ ҷудо шудаанд. Истилоҳи шакли ғайришахсии феъл дар он зухур меёбад, ки ба таркиби феъл гуногуншаклии феълҳо дохил мешаванд ва аз доираи категорияҳои феъли одӣ берун мебароянд.

Муайянкунии шакли ғайришахсӣ ба шакли шахсӣ тавассути шакли хабарии феъл муқобил гузошта шудааст. Шаклҳои ғайришахсии феълро баъзан исмӣ, ғайрихабарӣ, ғайримасдарӣ, меноманд. Аммо, ин истилоҳот

назар ба истилоҳи ғайришахсӣ дуруст наменамояд. Истилоҳи исмӣ худ мафҳуми феълро инкор мекунад.

Истилоҳи “ғайришахсӣ” бошад фақат истифода нашудани категорияи шахс дар ин шакли феълӣ, ки яке аз хосиятҳои шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мебошад, далолат мекунад.

Дар забони англисӣ, инчунин, истилоҳоти non-finite, verbals ва verbids низ истифода мешаванд.

Забоншиноси рус В.Л. Каушанская шаклҳои тасрифнашавандаи феълро бо ду истилоҳ: non-finite ва verbals номгузорӣ намудааст.

Забоншинос Л.С. Бархударов онҳоро шаклҳои ғайрихабарии феъл номида ба қатори онҳо масдар, герундия ва сифати феълро дохил мекунад [17, с. 154].

А.И. Смирнитский бошад, дар ифода намудани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл истилоҳи “шакли исми феъл”[135]-ро истифода мекунад.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл аз ҷониби забоншиноси рус М.Я. Блох ҳамчун “verbids” муайян шудааст. Ӯ дар китоби худ таҳти унвони “Грамматикаи назариявии забони англисӣ” шаклҳои тасрифнашавандаи феълро чунин таъриф намудааст: “Verbids (шаклҳои тасрифнашавандаи феъл) – шаклҳои феълие мебошанд, ки бино бар хусусиятҳои луғавӣ ва дастурии худ миёни феъл ва ҳиссаҳои номии нутқ қарор гирифтаанд. Хусусиятҳои омехтаи ин шаклҳо дар самтҳои асосии аломатҳои ҷузъи нутқ, яъне дар маънои онҳо, сохтор, мувофиқат ва вазифаҳои наҳвӣ зоҳир мешаванд” [23, с. 102].

Дар заминаи таърифи мазкур суоле ба миён меояд, ки “оё шаклҳои тасрифнашавандаи феълро ба қатори ҳиссаҳои номии нутқ дохил намудан мумкин аст ва ё онҳоро метавон ҳамчун ҳиссаҳои алоҳидаи нутқ муайян кард?”. Воқеан, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дорои як қатор вижагӣҳое мебошанд, ки хоси ҳиссаҳои номии нутқ буда, аммо, бо вучуди ин, онҳоро ба қатори ҳиссаҳои номии нутқ ворид кардан мумкин нест, зеро ин шаклҳои

феъл ба мисли шаклҳои тасрифшаванда, пеш аз ҳама, амалро ифода менамоянд.

Яке аз шартҳои асосии таснифи воҳидҳои луғавӣ ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ ифодаи маъноии онҳо мебошад ва шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ифодагари амал мебошанд, ки хоси танҳо феъл мебошад.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бештари мавридҳо дар ҷумла ба вазифаи он аъзои ҷумлае меояд, ки одатан хоси ҳиссаҳои нутқ мебошад, аммо онҳо, ҳамчунин, дар ҷумла дигар аъзои ҷумларо ба худ вобаста менамоянд, ки хоси феъл мебошад.

Ҳамин тавр, бо назардошти ин гуфтаҳо мо наметавонем шаклҳои тасрифнашавандаи феълро ба қатори ҳиссаҳои номии нутқ шомил намоем ва, ҳамчунин, онҳоро ҳамчун гурӯҳи алоҳидаи луғавӣ низ муайян карда наметавонем, зеро маънои луғавии онҳо бо маънои луғавии феъл мувофиқат менамояд. Ин гуфтаҳо ақидаи забоншиноси рус М.Я. Блох асоснок менамояд, ки менависад: “Бо вучуди қарор гирифтани шаклҳои ғайритасирии феъл миёни ҳиссаҳои номии нутқ ва феъл, маъноии асосии дастурии онҳо ифода намудани чараёни амал буда, вазифаи асосии нахвӣи онҳо аз ба худ вобаста кардани дигар аъзои ҷумла иборат мебошад” [23, с. 103].

Ҳамзамон, дар раванди таҳлили шаклҳои ғайритасрифӣи феъл саволи “агар фарз кунем, ки шаклҳои ғайритасрифӣи феълҳо ба таркиби феъл дохил мешаванд, пас онҳо дар низомии феълӣи забонҳо зернизомии махсуси дорои хусусияти сирф луғавиро ба вучуд оварда метавонанд?” Дарвоқеъ, ҳангоми таснифоти ҳиссаҳои нутқ ба зерсинфу зергурӯҳҳои дигар дар асоси категория ва вазифаҳои нахвӣ амалӣ мегардад, яъне зергурӯҳи феълҳо бояд, дорои категорияҳои хоси феъл буда, дар ҷумла он вазифаҳоеро иҷро намояд, ки ҳуди феъл дар ҷумла иҷро карда метавонад. Вобаста ба ин масъала М.Я. Блох қайд менамояд, ки “зернизомии низомии луғавӣ тибқи талаботи мавҷуда бояд бо дигар зернизомҳо дорои категорияи умумӣ ва вазифаи нахвӣи ягона дошта бошанд” [23, с. 103].

Аммо дар шакли ғайритасрифий феълҳо ҳолати мазкур мушоҳида намешавад. Шаклҳои ғайритасрифӣ он категорияҳои хоси феълро пурра доро намебошанд ва, ҳамчунин, агар шаклҳои тасрифӣ дар ҷумла ба вазифаи хабарӣ одӣ оянд, пас шаклҳои ғайритасрифӣ ба вазифаи як қатор аъзои ҷумла омада метавонанд, яъне вазифаи шаклҳои тасрифӣ ва ғайритасрифӣ дар ҷумла якхела намебошад. Аз ин рӯ, онҳоро на ҳамчун навъи феъл, балки ҳамчун шакли феълӣ муайян кардан мумкин аст.

Бинобар ин, ба назари бисёри аз донишмандон шаклҳои ғайришахсии феъл бо назардошти вижагиҳои умумии сохтори забони англисии муосир ба мустақамии тартиби шаклҳои ғайришахсии феъл аломат ва нишонаҳои феълӣ ва шахсӣ доранд.

Забоншиносии рус В.Л. Каушанская ба мисли Л.С. Бархударов ба қатори шаклҳои тасрифнашавандаи феъл: *participle* (сифати феълӣ), *gerund* (герундия) ва *infinitive* (масдар) [68, с. 187]-ро дохил менамояд.

Бояд гуфт, ки дар забоншиносии англис таснифоти шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мухталиф мебошад.

Муҳаққиқон Д. Лич ва Я. Сварттик [83] шаклҳои тасрифнашавандаи феълро, асосан, иборат аз се шакл медонанд: герундия, сифтаи феълӣ замони ҳозира (the “-ing” participle // participle I) ва сифати феълӣ замони гузашта (the “-ed” participle // participle II).

Ба кадом гурӯҳи лексикӣ - грамматикӣ мансуб будани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл, яъне дақиқан ба кадом ҳиссаи нутқ таллуқ доштани онҳо ва муайян кардани он, ки оё онҳо шакли таркибии феъл ҳастанд ё ба ҳиссаҳои номии нутқ дохил мешаванд ва ҳатто ҳиссаи мустақили нутқро ташкил кардани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл, дар забонҳои мавриди назар масъалаи мавриди баҳси муҳаққиқон боқӣ мондааст.

Вобаста ба ин, муҳаққиқон Л.С. Бархударов ва Д.А. Штелинг шаклҳои тасрифнашавандаи феълро баррасӣ карда, онҳоро ғайрихабарӣ (ғайрипредикативӣ) номидаанд, зеро “онҳо ҳеҷ гоҳ дар вазифаи хабар истифода намешаванд ва бинобар ин хабарияти ҷумларо ифода намеkunанд”

[17, с. 203]. Дар баробари ғайрихабарӣ буданашон, шаклҳои тасрифнашавандаи феълро ғайришахсӣ низ меноманд, зеро “бар ҳилофи феълҳои тасрифӣ, онҳо вобаста ба шахсу шумора тасриф намешаванд” [17, с. 203].

Шаклҳои ғайритасрифӣ феъл аз асоси феълҳои мустақилмаъно ва ёридиҳанда (на модалӣ), феълҳои гузаранда ва ҳам монда сохтан мешаванд.

Дар забони англисии муосир шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба худ категорияҳои феълиро қабул мекунанд, аз қабили:

- масдар тарз, замон ва намуд дорад;
- герундия тарз ва замон дорад;
- сифати феълӣ низ замону тарз дорад.

Феъли ҳол II бошад, тасриф намешавад, аз ин рӯ, категорияҳои замону намуд, шахсу шумора ва амсоли инҳо ба феъли ҳол хос нест.

Ҳамин тавр, мавҷудияти шумораи бештари категорияҳои дастуриро инфинитив доро мебошад, илова бар ин, корбурди шаклҳои аналитикии инфинитив назар ба шаклҳои аналитикии герундия ва сифати феълии I бештар маъмуланд.

Забоншиноси рус М.Я. Блох бошад, шаклҳои тасрифнашавандаи феълро ба чор шакл чудо намудааст, ки миёни онҳо тафовути назаррас ба назар мерасад: инфинитив, герунд, сифати феълии замони ҳозира ва сифати феълии замони гузашта [23, с. 103-104]. Шаклҳои мазкур дорои вижагиҳои хос буда, аз ҷиҳати шакл ва ҳам аз ҷиҳати вазифаи наҳвияшон дар ҷумла фарқ мекунанд.

Боиси тазаккур аст, ки дар забоншиносии англис бо назардошти аломатҳои маъноӣ ва сарфию наҳвӣ ба феъл марбут донишҳои шаклҳои тасрифнашавандаи феъл хос аст. Бо назардошти он ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл аввалан аз решаи феъл тасриф мешаванд, дигар аз нуқтаи назари маъношиносӣ ҳанӯз ҳам, монанди дигар шаклҳои феъл, маънои феълӣ дар онҳо дида мешавад.

Шаклҳои тасрифнашаванда аз нигоҳи сарфӣ ба феъл наздик мебошанд ва тамоми таърихи шаклҳои тасрифнашавандаи англисӣ ба равиши доимии монандкунии он ба феъл анҷом меёбад. Ин раванд то имрӯз идома дошта, шакли замони ва сохти ҳамин шаклҳои тасрифнашаванда ба хати наздикшавӣ ва феъл ташаккул меёбад.

Аз нигоҳи нахвӣ шаклҳои тасрифнашавадаи феъл хусусиятҳои худро ҳифз намуда, чуноне ки ба ҳиссаҳои ғайрифеълӣ хос мебошад, ба феъл майл мекунанд.

Ин хусусияти онҳо дар асоси феълӣ доштан, сохтори мутобиқ ба шаклҳои хабар доштан, дар ифодакунандагии маънои хабарӣ дар алоқамандӣ бо мубтадо ва амсоли инҳо аён мегардад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, метавон иброз дошт, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забони англисӣ, ҳарчанд аз ҷиҳати маъно ва ҳамчунин хусусиятҳо хос ба имс назид бошанд ҳам, ба гурӯҳи феълҳо дохил мешаванд.

Вобаста ба ин, забоншиноси шинохта М.А. Беляева таваҷҷуҳ зоҳир намуда, чунин қайд кардааст, ки “дар фарқият бо шаклҳои шахсии феъл, шакли ғайришахсӣ амалро бе нишон додани шахс ва шумора ифода мекунад, аз ин хотир шаклҳои тасрифнашаванда хусусиятҳои феълии худро бо хусусиятҳои дигари ҳиссаҳои нутқ мутобиқ сохта, дар ҷумла вазифаҳои нахвӣ ин ҳиссаҳои нутқро иҷро менамояд” [20, с. 151].

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар ҷумла дар алоҳидагӣ ва ё дар таркиби ибораҳои гуногун корбурд мешаванд. “Дар ҷумла шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар алоҳидагӣ ва дар таркиби ибораҳо ва сохторҳои хабарӣ омада метавонанд” [68, с. 188].

Бояд гуфт, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар таркиби ибора ба худ мубтадо қабул намекунанд, аммо ҳамчун сохтори хабарӣ онҳо ифода намудани иҷрокунандаи амалро талаб менамоянд.

Ҳамин тавр, масдар ва герундия дар баробари категорияҳои феъл хусусиятҳои исмро низ доро мебошанд, яъне дар ҷумла метавонанд вазифаи

мубтадо, қисми исмии хабар, пуркунанда, муайянкунанда ва ҳолро (замон, макон, тарз, амал) иҷро намоянд.

Сифати феълӣ дар якҷоягӣ бо хусусиятҳои феълӣ ва зарф вазифаи сифат ва зарфро иҷро мекунанд, яъне дар ҷумла ҳамчун муайянкунанда ва ҳол хизмат мекунанд. Чӣ тавре ки В.Л. Каушанская қайд менамояд: “Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл табиати душакла дорад. Сифати феълӣ вижагиҳои феъл ва сифатро ва герундия хусусиятҳои феълро ва исмро дар худ муттаҳид месозанд” [68, с. 187].

Вобаста ба вижагиҳои сарфӣ шаклҳои тасрифнашавандаи феъл чунин иттилоъ медиҳем, ки категорияҳои шахс ва шумора дар тартиби ин шаклҳо ба таври пурра мавҷуд нестанд.

Ин категорияҳо таркиби ками сарфӣ доранд ва он ҳам дар доираи шаклҳо шахс, вале дар ин ҷо вай ҳам аз ҷиҳати наҳвӣ, ҳам сарфӣ дастгирӣ меёбанд (зиддияти дучонибаи шахси сеюм, шумораи якум ва тартиби шакли феъли to be). Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл вижагии мубтадо доранд ва он ғайр аз матн ягон ифодакунанда надорад, ки мавқеи шахсро дар ин шакл аз ҳудуди грамматика берун мебарад.

Категорияи замон дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба мисли шаклҳои тасрифшавандаи феъл нестанд, яъне ҳудашон ба худ таносубӣ амал иҷро карданаширо бо лаҳҷаи нутқ ифода карда наметавонад. Аз нуқтаи назари дигар, дар муқриси бо шаклҳои тасрифшавандаи феъл, ки категорияи замони мушаххас дошта, замонро дар таносуб бо замони нутқ ифода мекунанд, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл замонро умумӣ ва нисбат ба замони ҳуди амал ифода мекунанд.

Пас бояд иқрор шуд, ки замон дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл нисбӣ буда, онҳо замонро дар доираи амали яккарата (якдафъаина) инъикос намуда, бо таъба ба замони амали аз тарафи феъли тасрифшаванда ифодаёфта маънои замони худро пур мекунанд.

Тавре ки М.Я. Блох иброз медорад: “Тақсимои вазифаҳое, ки ба ҳамдигар тамоман наздик нестанд, равшан нишон медиҳад, ки муқобилат

миёни шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи феъл категорияи махсуси дастуриро ташкил медиҳад. Аломати фарқкунандаи феълҳои тасрифшаванда ва тасрифнашаванда дар замон ва сиғаи феълҳо зоҳир меёбад” [23, с. 104].

Ҳақиқатан, роҳу воситаҳои ифодаи замон ва сиға дар феълҳои тасрифнашаванда аз феълҳои тасрифшаванда фарқ менамояд, яъне бо вучуди он, ки феълҳои тасрифнашаванда дорои шахс ва шумора нестданд, онҳо замони иҷроиши амалро тавассути воситаҳои дастурӣ ифода карда метавонанд “Ба мисли феълҳои тасрифшаванда феълҳои тасрифнашаванда низ дорои замон ва сиға мебошанд, аммо воситаҳои ифодаи замони феълҳои тасрифнашаванда аз тасрифшаванда ба кулӣ фарқ мекунад” [68, с. 187].

Дар хусуси мавҷудияти замон дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мутахассисони грамматикаи англис Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почептсов Г.Г. чунин қайд менамоянд, ки “категорияи замон дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл вучуд надорад: онҳо наметавонанд амалро дар як давраи муайян нишон диҳанд; он танҳо муносибати замони амалро бо амали хабарӣ феълӣ нишон медиҳанд, яъне, он барои ифодаи дар як вақт вукӯъ пазируфтани амал ва ё пеш аз он сар задани амалро ифода менамоянд. Ҳамин тариқ, онҳо танҳо вақти нисбиро ифода мекунанд” [61, с. 80].

Категорияи намуд дар шакли масдариӣ феъл нақши равшан дорад, ки дар шакли намуди давомдор ва намуди умумӣ ифода мегардад. Дар таркиби сифати феълӣ ва герундия, ба тӯфайли хусусияти хоси ин шаклҳои тасрифнашавандаи феъл, намуди давомнок шаклан иваз мешавад. Сифати феълӣ ва герундия дар забони англисии муосир метавонанд намуди мутлақи давомдор дода бошанд.

Дар натиҷаи таҳлили муқоисаи вазифаҳои наҳвӣ шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи феъл муайян шуд, ки шаклҳои тасрифшавандаи феъл метавонанд танҳо як вазифаро иҷро намуда, дар шакли хабарӣ одӣ ҷумла бошанд, шаклҳои тасрифнашаванда метавонанд як қатор мавқеъҳои наҳвиро, ба истиснои вазифаҳои хабарӣ одӣ касб намоянд. Ин

акида бо гуфтаҳои забоншиноси рус В.Л. Каушанская асоснок мегардад, ки кайд менамояд: “Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл шахс, шумора ва сигаро ифода намеkunанд. Онҳо дар ҷумла ба вазифаи хабар истифода намешавад” [68, с. 187].

Илова ба ин, грамматикашиносони рус Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почептсов Г.Г. чунин акида доарнд, ки: “Дар сурате ки шаклҳои тасрифшавандаи феъл танҳо як вазифаи нахвири иҷро карда метавонанд, яъне дар ҷумла ба вазифаи хабари сода меоянд, шаклҳои тасрифнашаванда, ба истиснои вазифаи хабари сода, ба вазифаи як қатор аъзои ҷумла меоянд. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл вобаста ба вазифаашон дар ҷумла ба ҳиссаҳои номии нутқ наздиканд, аммо бо вучуди ин, дар он хуссиятҳои хоси фел инъикос ёфтаанд” [61, с. 80].

Дар маҷмӯъ, ҳамаи ин шаклҳо дар шакли номӣ зоҳир гардида, пасон дар раванди инкишофи таърихӣ забон ба тадриҷ ба тақби феълҳо дохил шуда, баъзе категорияҳои феълӣ аз қабали замон ва намудро қабул намуда, шакли мафъулӣ низ ба худ касб кардаанд.

Шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи фел аз нуқтаи назари муносибаташон бо фӯил (соҳиби амал) низ аз нуқтаи назари грамматикӣ фарқ доранд. Ин муносибат дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар баъзе аз мавридҳо аз ҷиҳати грамматикӣ ифода наеёбанд. Ҳангоме ки шакли тасрифнашаванда тобеи шакли тасрифшаванда шуда меояд, амали аз ҷониби шакли тасрифнашаванда ифодагардида, ба шахси мубтадо тааллуқ меёбад, ки аз ҷониби ҳиссаи нутқи ба вазифаи мубтадоомада ифода гардидааст. Ҳангоме ки шакли тасрифнашавандаи феъл ба ҳайси қисми вобастаи ибораи номӣ (субстантивӣ) омада бошад, фӯил ва мафъул метавонанд тавассути калимаи мушаххас ифода гардида бошанд.

Фарқунандашудани шакли тасрифнашавандаи феъл дар сохтори феълӣ ва муқобил гузоштани он ба шаклҳои шахсӣ дар навбати худ боз чанд вижагиҳои хосро дар шаклҳои исм (субстантивӣ) ва обективи ваколатҳо

доро мебошанд ва ин хусусиятҳои онҳоро ба таври намоён аз ҳамдигар дур мегардонад.

Дар забони англисӣ тамоми шаклҳои тасрифнашаванда сохторҳои хабариро мегиранд, яъне онҳо дар таркибҳои дида мешаванд, ки аз ду унсур, яъне номӣ ва дигаре феълӣ таркиб ёфтаанд. Тавре ки В.Л. Каушанская зикр менамояд: “Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забони англисӣ дар таркиби сохторҳои хабарие корбаст мешаванд, ки аз ду унсур, яъне номӣ: исм ва ҷонишин ва дигаре феълӣ: сифати феълӣ, герундия ё инфинитив иборат мебошад” [68, с. 187].

Шаклҳои ғайрипредикативӣ ва ё худ ғайрихабарии феъл ба таркиби ибораҳои гуногун ҳамчун ҷузъҳои вобаста дохил мешаванд: масдар ва герундия дар таркиби ибораҳои феълӣ, исмӣ ва сифатӣ истифода шуда, корбурди сифати феълӣ дар феълӣ ва исмӣ ба назар мерасад. Бояд гуфт, ки сифати феълӣ дар сохтани ибораҳои сифатӣ корбаст намешавад, зеро дар онҳо баъзе хосиятҳои сифат инъикос ёфтаанд.

Дар забони англисӣ калима, ибора ва ҷумлаҳо ба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл вобаст мешаванд, ки дар шакли пурқунанда ва ё ҳол мебошанд. Чунин хусусияти вобастакунии ҳиссаҳои дигари нутқ аз шакли тасрифнашавандаи феъл будани масдар, сифати феълӣ ва герундия шаҳодат медиҳад.

Ибораҳои, ки тавассути вобастакунии ҳиссаҳои нутқ бо шаклҳои тасрифнашавандаи феъл сохта шудаанд, ҳамчун ибораҳои масдарӣ, герундиалӣ ё сифати феълӣ маъмул мебошанд: To understand the task clearly... Understanding the task clearly... Not knowing what it is... “Мансубияти калимаҳои дорои пасванди -ing ба низоми феъл баъзан баҳсталаб мебошад, зеро хусусияти феълии чунин калимаҳо дар сурати якҷоя корбаст шудани онҳо бо дигар ҳиссаҳои нутқ возеҳ зоҳир меёбад. Махсусан, корбасти пасванди мазкур дар таркиби герундияҳо ҳангоми истеъмол гаштани герундия бо дигар ҳиссаҳои нутқ вижагиҳои феълии он зоҳир меёбад.

Дар ташаккули ибораҳои масдарӣ, герундиалӣ ва сифати феълӣ хусусиятҳои умумӣ ба назар мерасанд. Ҳангоми дар вазифаи ҳол кор фармудани онҳо бо калимаҳои ёридиҳанда якҷоя шуда метавонанд: “герундий бо пешванд, масдар ва сифати феълӣ бо пайвандакҳо” [18, с. 206].

Ҳиссаҳои инкории “not” (ё зарфи ҳеч гоҳ) ҳамеша пеш аз ин ибораҳо меояд, яъне он бевосита пеш аз масдар, сифати феълӣ ё герундия гузошта мешавад. Бояд таъкид дод, ки дар сурати мавҷудияти феъли ёридиҳанда ҳиссаҳои инкории “not”, чун қоида, пас аз он мавқеъ мегирад.

Муносибат бо иҷрокунандаи амал дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл нисбат ба шаклҳои тасрифшаванд фарқ мекунад ва баъзан ин таносуб ифодаи дастуриро умуман қабул намекунад. Агар шакли тасрифнашавандаи феъл ба шакли феълии дигар тобеъ бошад (одатан предикатив, яъне хабар), пас, чун қоида, амали бо шакли тасрифнашавандаи феъл ифодаёфта ба шахс ё предмете вобаста аст, ки бо мубтадо ифода ёфтааст.

Дар бобати шакли тасрифнашавандаи феъл, яъне масдар ё герундий чузъи вобастаи ибораи сифатӣ бошад, пас фоил ва мафъули амали ифодагардида бо шахс ё ашёи аз ҷониби мубтадо ифодагардида алоқаи маъноӣ пайдо мекунад.

Аммо агар масдар қисмати таркибии ибораи исмӣ шуда омада бошад, вобаста ба алоқаи маъноӣ фоили феъли маънӣ метавонад метавонад муайянкунанда шуда бошад.

Иҷрокунандаи амал агар тавассути яке аз шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ифода шуда бошад, метавонад дар ҷумла бо ҷонишини соҳибӣ, нафсӣ-таъкидӣ ё ҷон ҷонишини дигар ифода гардад.

Аксари забоншиносон шаклҳои тасрифнашавандаи феълро дар забони англисӣ вобаста ба хусусиятҳои сохторӣ маъноӣ ва вазифаҳои синтаксисӣ ба феъл марбут донистаанд. “Аз нигоҳи морфологӣ шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба феъл майл доранд. Ҳамзамон, тамоми таърихи шаклҳои тасрифнашавандаи феъли забони англисӣ аз ҷараёни доимии мушабхшавии онҳо бо феъл иборат мебошад” [19, с. 138-139].

Ба андешаи забоншинос М.А. Беляева шаклҳои тасрифнашавандаи феъл амалро бидуни нишон додани шахс ва шумора ифода карда, дар навбати дигар онҳо наметавонанд вазифаи хабарро дар ҷумла иҷро намоянд.

Дар навбати дигар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл вижагиҳои худро бо қоидаҳои дигари ҳиссаҳои нутқ якҷоя карда, вазифаи синтаксисии ин ҳиссаҳои нутқро дар ҷумла низ ифода карда метавонанд.

Дар маҷмӯъ, масдар ва герундий вижагиҳои феълро бо хусусиятҳои исм пайваст менамоянд ва онҳо метавонанд дар ҷумла ҳамчун мубтадо, қисми номии хабар, пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол низ мавриди истифода қарор гиранд, чунончӣ “Сифати феълӣ хусусиятҳои феълро бо хусусиятҳои сифат ва зарф пайваст намуда, вазифаи сифат ва зарфро иҷро мекунад, яъне дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда ва ҳол меояд” [20, с. 151].

Категорияҳои мазкур системаи морфологии нокифояро доро мебошанд. Инчунин, қайд шудааст, ки “шаклҳои тасрифнашавандаи феъл хусусияти субъективӣ доранд, аммо онҳо ягон изҳоркунанда ба ғайр аз мазмун надоранд, ки маънои шахсро дар ин шаклҳо аз ҳудуди грамматика берун кунад” [34, с. 139-140].

Ҳамин тавр, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл категорияи замон надоранд, яъне худ ба худ амали ифодакардаашонро наметавонанд ба лаҳзаи нутқ муайян кунанд. Аммо бар хилофи шаклҳои тасрифшаванда, ки вақтро вобаста ба лаҳзаи нутқ ифода мекунанд, шаклҳои тасрифнашаванда вақтро вобаста ба лаҳзаи амал, ки бо феъли тасрифнашаванда баён гардидааст, ифода мекунанд.

Дар маҷмӯъ, вақт тавассути шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ифода гардида, маънои нисбӣ дорад, яъне шаклҳои тасрифнашаванда одатан амалро ҳамчун баробар ё муқаддам нисбат ба амале, ки бо феъл дар шакли шахсӣ изҳор гардидааст, ифода мекунад.

Ба мисли шаклҳои тасрифшаванда, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл тарзи фоил ва мафъул доранд. Дар шаклҳои мафъул ҷараёни минбаъдаи ба

феъл табдилёбии шаклҳои тасрифнашаванда дида мешавад, шаклҳои давомдори мафъул дар масдар ба вучуд меоянд.

Категорияҳои грамматикӣ феълро, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забони англисӣ хосанд, метавон шакли зерини онро дар ҷадвали 1 тасавур кард:

Ҷадвали 1. Категорияҳои грамматикӣ феъл

Замон	Тарз (мафъул, фоил)	Намуд
Масдар	Масдар	Масдар
Герундия	Герундия	-
Сифати феълӣ	Сифати феълӣ	-

Шаклҳои тасрифнашаванда ва тасрифнашавандаи феъл дар муносибат ба иҷрокунандаи амал фарқ мекунад.

Ин қаробат ва иртибот дар шаклҳои тасрифнашаванда баъзан ифодаи грамматикиро ба худ намегиранд ва агар шакли тасрифнашаванда бо дигар шакли феъл, яъне хабар тобеъ шуда бошад, пас амали тавассути феълҳои бешахс ифодагардида ба он шахс ё предмете пайваست аст, ки вазифаи мубтадоро иҷро мекунад.

Дар навбати дигар агар шакли тасрифнашаванда (масдар ва герундий) ҷузъи тобеи ибораи сифатӣ махсуб ёбад, пас иҷрокунанда ва объекти амал метавонад предмети бо мубтадоро ифода кунад.

Илова бар ин, дар ҳолате, ки шакли тасрифнашаванда шамчун ҷузъи тобеи ибораи исмӣ корбурд гардад, пас дар ин ҳолат иҷрокунанда ва объекти амал метавонад калимаи муайянкунанда низ бошад.

Дар ҳолати корбурди мустақилонаи шаклҳои тасрифнашаванда амалеро, ки онҳо ифода менамоянд, метавонад ба шахс ё предмети муайян вобаста набошад, балки метавонад умуман ва доимо корбурд гардад.

Муносибати шаклҳои тасрифнашавандаи феълро метавон дар ин шакл низ дар ҷадвали 2 мушоҳида намуд:

Ҷадвали 2. Муносибати шаклҳои тасрифнашавандаи феъл

Номӣ		Сифатӣ
Масдар	Герундия	Сифати феълӣ

Дар натиҷаи омӯзишу баррасӣ муайян шуд, ки фарқият миёни герундий ва сифати феълӣ, нисбати тафовути байни герундия ва масдар зиёд ба чамш мерасад.

Инчунин, дар ин хусус забоншинос А.И. Смирнитский чунин таъкид намудааст, ки “якҷо кардани герундий ва сифати феълӣ зери як ном «шакли-*ing*» нодуруст аст, зеро дар ҳақиқат ин шаклҳо падидаҳои тамоман гуногунро ифода мекунанд” [135].

Илова бар ин, ҳам вижагиҳои номӣ ва ҳам хусусиятҳои сифатӣ дар ҳарду шакл дида мешавад: аз як тараф инфинитив ва масдар аз тарафи дигар сифати феълӣ ва феъли ҳол. Оид ба ин нукта муҳаққиқ А.И. Смирнитский қайд кардааст, ки “хусусияти номӣ дар герундия нисбат ба масдар бештар аён мебошад” [135].

Ин аст, ки герундий дар забон метавонад дар нутқ тавассути пешоянд пурра карда шавад.

Ҳамчунин, қайд кардан ба маврид аст, ки пайвастшавӣ бо пешоянд хусусияти хоси ташкилҳои табиати исмӣ мебошад. Масалан, “*I was surprised at his saying that* – Ман дар ҳайрат мондам, ки вай инро гӯфт ва *I was surprised at his words* – Ман аз суханони ӯ дар ҳайрат мондам”.

Инчунин, масдар бар хилофи герундий ба пешояндҳо пайваст шуда наметавонад: *to* бо масдар ҳамчун пешоянд корбурд намешавад, акнун дар ин маврид он пешоянд ҳиссача мебошад ва маънои аввалаи худро гум кардааст. Ба ғайр аз ин, А.И. Смирнитский бо ақидаи баъзе муҳаққиқон розӣ нест. Ба ақидаи ӯ масдар метавонад бо пешоянди *about* истифода шавад [135], масалан, *I was about to go there* – Ман барои рафтан ба онҷо тайёр будам, зеро *about* дар мисоли мазкур на ҳамчун пешоянд балки ҳамчун зарф бо феъли *be* пайваст шуда, воҳиди фразеологиро ташкил менамояд.

Дар қиёс бо масдар, моддӣ будани герундий боз бо он таъкид мегардад, ки бо герундия иҷрокунандаи амал ба воситаи исм дар шакли падежи соҳибӣ ё ҷонишини соҳибӣ ифода карда мешавад, ки ҳамчун муайянкунанда ба герундия иштирок мекунад. Масалан: *I was surprised at the teacher's saying that* – Ман дар ҳайрат мондам, ки муаллим инро гуфт; *I was surprised at his saying that* – Ман дар ҳайрат мондам, ки вай инро гуфт.

Дар мисолҳои мазкур герундия ҳамчун асоси марказӣ на танҳо барои *that*, балки барои *his* ва *teacher's* низ хизмат мекунад.

Дар қиёс ба герундия, пеш аз масдар иҷрокунандаи амал ё бо исм дар падежи умумӣ ё тавассути ҷонишин дар падежи объективӣ ифода мешавад, масалан: *I saw the boy run* – Ман дидам, ки чӣ хел писарбача медавид, *she had heard him sneeze...* – вай дид, ки ӯ чӣ тавр атса зад.

Дар мисолҳои мазкур калимаҳои *boy* ва *him* дар ин ҷо бештар мустақилона дар муносибат бо масдар иштирок мекунад, назар ба *his* «аз они вай», *teacher's* «аз муаллим» дар муносибат бо герундия дар мисолҳои дар боло овардашуда: калимаи нишондодашуда, ба мисли худ масдар, аз хабар вобаста аст ва бо он бевосита алоқаи дастурӣ дорад: *She had heard him sneeze*. Ба таври дигар гӯем дар мавриде, ки дар *I was surprised at his saying that* калимаи *his* ва *surprised* ба ҳеҷ вачҳ ба якдигар пайваست намешаванд, дар мавриди *she had heard him sneeze* калимаҳои *him* ва *had heard*, дар алоқаи наздики дастурӣ воқеъ мебошанд.

Хусусияти гуногуни нишондодани иҷрокунандаи амал пеш аз масдар ва герундий, инчунин, дар ҳақиқат бештар субстанитивӣ будани герундийро нисбат ба масдар таъкид мекунад.

Дар асоси омӯзишу баррасии маводди фаровон маълум гардид, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои мавриди муқоиса нисбат ба дигар шаклҳои феъл аз нуқтаи назари нахвӣ мавриди истифодаашон камтар мебошад, ки ин падида дар зербоби мазкур бо овардани мисолҳои мушаххас асоснок карда шудааст.

1.3.Баррасии адабиёти илмӣ роҷеъ ба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Феъл категорияи марказии забон маҳсуб ёфта, шаклу вазифаҳои асосии дигар категорияҳои дастуриро аз худ намуда, асосан вазъияту ҳолат ва амали ашёро ифода менамояд.

Тавре ки қаблан зикр гардида буд, феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тасрифшаванда ва тасрифнашаванда мешаванд.

Омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни ин ҳиссаи мустақилмаъноӣ нутқ диққати олимону забоншиносони зиёдро ба худ ҷалб намудааст.

Як қатор забоншиносони маъруф, аз қабилӣ Л.С. Бархударов [1975], А.С. Бодренкова [1955], Е. Гапова [1988], Ф.А. Исаева [1981], И.И. Ковалева [1987], Н.Ф. Крашенинина [1970], М.М. Лейкина [1958], В.Л. Луговская [1958], Нехай [1985] ва дигарон як қатор масоили назариявӣ амалии феъл, хусусан, шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи онро таҳқиқ намудаанд.

Дар забоншиносии муосир як қатор асарҳое мавҷуданд, ки дар онҳо масъалаҳои назариявӣ ва амалии забони англисӣ таҳқиқ гардидаанд. Аз қабилӣ асарҳои маъруфи грамматикашиносон М.Я. Блох [2000], И.П. Иванова [1985], В.Л. Каушанская [1973], К.Н. Качалова [2000] ва дигарон ба таҳлилу баррасии масоили назариявӣ амалии сарфу наҳви забони англисӣ бахшида шудаанд.

Дар китобҳои дарсии грамматикаи забони англисӣ шаклҳои тасрифии феъл ба пуррагӣ таҳлил гардида, дар хусуси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл маълумоти камтар пешниҳод гардидааст. Аксари грамматикаҳо таркиби устувори феълҳоро бо мафҳум ва герундийҳо бидуни шарҳи сабаби пайдоиши ин таркибҳо пешниҳод мекунанд.

Имрӯзҳо, бо рушди босуботи ҳамкориҳо зарурати омӯзиши забонҳои хориҷӣ рӯз аз рӯз зиёд шуда истодааст, ки талаботро ба мутахассисоне, ки забонҳои хориҷиро хуб медонанд меафзояд.

Дар раванди таълими забони англисӣ шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи он қисми муҳими барномаи таълимиро ташкил медиҳанд, зеро асоси грамматикаи ҳар як забон феъл махсуб меёбад.

Илова бар ин, дарк ва корбурди шаклҳои тасрифнашавандаи феъл назар ба шаклҳои тасрифшаванда хеле душвор мебошад. Дар амал истифода намудани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар нутқ маҳорати махсус ва дарки тафовути маъноии онҳоро тақозо мекунад. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар баъзе мавридҳое, ба як вазифа истифода мешаванд, ки дар ҳудудгузори миёни онҳо мушкилоти хоссаро эҷод менамояд.

Омӯзиши робитаҳои категорияҳои ҳиссаҳои нутқ дар грамматика аллакай таърихи муайян дошта, дар як қатор асарҳо инъикос ёфтааст, ки асоси онҳоро мулоҳизоти маълум дар бораи мавҷуд набудани маъноҳои дастурии соф, ки дар амалисозии онҳо аз таъсири мутақобилаи байникатегориявӣ озод мебошанд ва дарки нокифоя будани тавсифи анъанавии «мустақил» барои тавсифи муносиби категорияҳои дастурӣ ташкил медиҳад.

Категорияе, ки аз вазъият, берун аз муҳити забонӣ ва гуфторӣ ҷудо шудааст, «он ҳамеша ба маънои маъмул «дастгоҳи»-и сунӣ мебошад, ки дар натиҷаи татбиқи расмиёти таҳлили забонӣ ба даст омадааст» [71, с. 121].

Дар бештари мавридҳо категорияҳои забонӣ дар натиҷаи таъсири мутақобилашон бо маънои луғавӣ ва ё дигар категорияҳои дастурии ҳиссаҳои нутқ муайян карда мешаванд.

Ҳамчунин, дар муайян кардан вазифаҳои категорияҳои забонӣ нақши маъноҳои луғавӣ ва категорияҳои дастурии ҳиссаҳои нутқе муҳим арзёбӣ мегарданд, ки дар таркиби ҷумла дохил мешаванд, зеро семантикаи дохилии дастурии ҷумла «сохтори робитаи байниҳамдигариро дар низоми ҷумла ифода мекунад». Дар ин сохтор ҳар як узви ҷумла мавқеи махсусро ишғол менамоянд [81, с. 118]. Дар натиҷа маҷмуи категорияҳои сарфӣ ва наҳвӣ, дастурӣ ва луғавии ба ҳамдигар мутақобил пайдо мешаванд [146].

Таъсири мутақобилаи категорияҳои дастуриро баррасӣ намуда, забоншинос В.Г. Адмони “ду навъи онҳоро муайян намудааст: категорияҳои сарфӣ ва нахвӣ, ки онҳо баробармаъно ва баробарарзиш буда, дар натиҷаи ба ҳам пайвастан ва ба ҳамдигар таъсир расонидан, якдигарро пурра ва мукаммал менамоянд” [3, с. 66].

Бархӯрди категорияҳои алоҳидаи дастуриро, аз қабili категорияҳои замон ва сиға, замон ва намуд аз ҷониби Д. Лайонз мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст [80, с. 327-330].

Забоншинос Р. Якобсон категорияҳои феълро таҳлил намуда, ибраз медорад, ки категорияҳои намуд, замон, тарз ва сиғаи феъл ба ҳам мувофиқат мекунад [155, с. 192].

Забоншинос В.Н. Яртсева бар он ақидааст, ки категорияҳои дастурӣ ба ҳам чунон зич алоқаманданд, ки “дар натиҷаи тағйир ёфтани яке аз онҳо, тамоми ин категорияҳои дастурӣ аз нав гурӯҳбандӣ мешаванд” [156].

Ҳамин тавр, масълаи мавҷудияти робитаи таъсири мутақобилаи категорияҳои дастурӣ дар доираи забонҳои алоҳида мавриди пажӯҳиши амиқ қарор гирифта, қариб тамоми ҷанбаҳои онҳо таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Аммо омӯзиши муқоисавии шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва роҳу воистаҳои ифода онҳо дар як забон ва интиқоли онҳо ба дигар забон масъалаест, ки то ба имрӯз ҷалталаб боқӣ мондааст.

Омӯзиши муқоисавӣ барои муайян кардани ва тавсифи хусусиятҳои умумӣ ва хусусӣ дар дохили як забон ва ҳам дар доираи забонҳои гуногун истифода мешавад. Бештар омӯзиши муқоисавии забонҳо барои тавсифи як забон тавассути муқоисаи мунтазами он бо забони дигар бо мақсади равшан кардани хусусияти он ба роҳ монда мешавад.

Омӯзиши муқоисавии забонҳо бо принципҳои умумии таҳқиқоти типологии онҳо алоқаманд аст.

Таҳлилу баррасии муқоисаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл барои муайян намудани хусусиятҳои умумӣ ва хоси онҳо дар доираи забонҳои

гуногуннизом кӯмак карда, муқаррар намудани ин вижагиҳо як қатор мушкilotро дар раванди омӯзиши онҳо бартараф мекунад.

Бояд гуфт, ки дар забоншиносии муосир шаклҳои тасрифнашавандаи феъли забони тоҷикӣ ба забон англисӣ дар алоҳидагӣ омӯхта нашудааст. Дар забоншиносии муосир як қатор ҷанбаҳои феъли забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ омӯхта шудаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқи тоҷик Расулова Г.Н. ҷанбаҳои муҳталифи феълро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар доираи қори таҳқиқоти худ “Тавсифи маъноӣ-дастурии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” [118] мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода, вижагиҳои луғавию маъноӣ ва дастурии феълҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаро таҳқиқ карда, категорияҳои дастурии онҳоро муайян намудааст.

Муҳаққиқи мазкур муайян кардааст, ки феъл муносибати байни предмету ходисаҳоеро, ки дар олами моддӣ мавҷуданд, дар шакли хусусиятҳои серҳаракатии онҳо номбар мекунад. Ба ҳар як синфи ашё дар ҷаҳони моддӣ маҷмуи муайяни амалҳо ва ҳолатҳо дода мешавад. Ҳар як категорияи амал ва ҳолат хусусиятҳои хоси худро дорад, ки дар шуури фард дар шакли мафҳум ифода меёбад. Ин мафҳумҳо асоси маъноӣ феълро ташкил медиҳанд. Ҷиҳати мазмунии маъноӣ феъл аз мазмуни мафҳум бойтар аст, зеро дар ин ҷо омили инсонӣ мавҷуд аст.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низомии феълӣ аз рӯйи хусусиятҳои маъноӣ ва вазифаашон дар ҷумла ба муситақилмаъно ва ёридиҳанда тақсим мешавад. Шумораи категорияи феълҳои ёрирасон дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ бойтар аст. Дар забони англисӣ ҷаҳор шакли тасрифнашавадаи феъл вучуд дорад ва дар тоҷикӣ се шакли тасрифнашавандаи он вучуд дорад. Дар забони тоҷикӣ герундий вучуд надорад.

Ҳамчунин, шаклҳои тасрифнашавандаи феъли забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони форсӣ аз ҷониби забоншинос Абдурахмонов Усмонкул таҳқиқ гардидааст. Ӯ дар диссертатсияи худ таҳти унвони “Шаклҳои ғайришахсии феъл дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ (дар муқоиса бо забони

форсӣ)“ масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳоли забони тоҷикиро дар муқоиса бо забони форсӣ омӯхта, ба хулосае омадааст, ки ташаккули низоми шаклҳои феълии ғайришахсӣ дар ду забони ба ҳам наздик: тоҷикӣ ва форсӣ бо шабоҳати сохторҳои дастурии онҳо дар маҷмӯъ муайян карда мешавад, ки ба баромади муштарак, инкишофи ягонаи чандинасра ва мавҷудияти мероси умумии адабии классикӣ асос ёфтааст.

Азбаски низоми дастурии ҳарду забон хеле монанданд, фарқиятҳои байни онҳо дар назари аввал ночиз ба назар мерасанд. Ин комилан фаҳмо аст, агар мо ба назар гирем, ки “забонҳо ҳар қадар ба ҳам монанд бошанд, муайян кардани фарқиятҳои бунёдии онҳо ҳамон қадар мушкилтар мешавад”.

Таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар алоҳидагӣ низ баррасӣ шудаанд. Муҳаққиқи тоҷик Ибрагимова Р.А. дар диссертатсияи номзодии худ таҳти уновни “Сифати феълӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ” сифати феълиро баррасӣ намудааст.

Муҳаққиқони дигари тоҷик Атаева Ҳ.Ғ. ва Алимухамедова Н.Т. яке аз хусусиятҳои сифати феълӣ, яъне ба исм гузаштани онро дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои интиқоли онҳоро ба забони англисӣ дар доираи як мақола таҳти уновни “Ба исм гузаштани сифати феълӣ дар забони тоҷикӣ ва муодилҳои англисии он” мавриди омӯзиш қарор додаанд.

Муҳаққиқон Ҳ.Ғ. Атаева ва Н.Т. Алимухамедова ба исм гузаштани сифати феълиро ҳамчун яке аз мураккабтарин ҳодисаҳои дастурии забонҳои англисӣ тоҷикӣ муайян намудаанд. Инчунин, забоншиносони мазкур мушаххас карданд, ки дар забони англисӣ ду замони сифати феълӣ, яъне ҳозира ва гузашта мавҷуд буда, ин ҳолат дар забони тоҷикӣ бошад, сифатҳои феълии замони гузашта, ҳозира, ҳозира-оянда, ҳозираи муайян ва оянда мушоҳида мешавад. Маъмулан, дар забони тоҷикӣ сифатҳои феълӣ ҳамаи хусусиятҳои исм, аз ҷумла шумора, артикли муайянино номуайяни, пешоянду пасоянд қабул ва вазифаҳои синтаксисии онро адо мекунанд. Ба сифатҳои феълии I ва II-и забони англисӣ тарзҳои

мухталифи субстантиватсия хос аст. Сифати феълии II-и забони англисӣ асосан бо тарзҳои гуногун ба исм мегузарад.

Сарфи назар аз қорҳои анҷомёфта дар самти омӯзиши муқоисавии феъл ва категорияҳои дастурии он, як қатор ҷанбаҳои он ҳалталаб боқӣ меондаанд, ки пажӯҳи амиқу ҳамаҷонибаро тақозо менамоянд.

Хулосаи боби якум

Аз навишти боби якуми рисола чунин хулосабарорӣ намудем:

1. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳолро забоншиносони барҷаста, ба мисли Л.С.Бархурдаров, А. Смирнитский, В.Л. Каушанская, Качалова К.Н., И.П. Иванова ва дигарон мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор дода, дар робита ба ин мавзӯю андешаҳои ҷолибро баён намудаанд.

2. Гарчанде, дар забоншиносии тоҷик таҳлили муқоисавии баъзе аз шаклҳои тасрифшавандаи феъл, ба монанди таҳлили муқоисавии сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба назар расад ҳам, аммо муқоисаи ҳама шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар якҷоягӣ дар доираи як кори диссертатсионӣ ба мушоҳида намерасанд ва масъалаҳои ҳалталаби он баррасӣ нагардида, бештари ҷанбаҳои онҳо то ба имрӯз таҳқиқталаб боқӣ мондаанд.

3. Ҳангоми таҳлили мавод собит намудем, ки сарфи назар аз мавҷудияти таҳқиқоти анҷомпазируфта марбут ба феъл ва шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи он, инчунин, дар низоми феълҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ нозукиҳое вучуд доранд, ки аксарияти онҳо дар пажӯҳишҳои дар боло зикр гардида дарҷ нагардидаанд, аз ин лиҳоз таҳқиқоти мазкур метавонад дар муайян кардани тафовуту монандиҳои шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки то ба имрӯз барои забонмӯзон душворӣ пеш меоранд, мусоидат менамояд.

4. Бо далелҳо ошкор сохтем, ки бештари фикру андешаҳои олимони рочеъ ба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар робита бо категорияҳои замон, шахс ва шумора баён гардиданд. Ошкор

гардидааст, ки дар забони тоҷикӣ ва англисӣ замонҳо тавассути феълҳои ёридиҳанда ва пасвандҳои гуногун ифода меёбанд. Дар забони тоҷикӣ нақши бандакҳо ва пешвандҳо низ бориз мебошад, ки ҳолати мазкур дар забони тоҷикӣ ба назар намерасад.

5. Дар таъҷиб ба фикру андешаҳои олимон, муайян гардид, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ англисӣ вобаста ба шахси шумора якранг тасриф намешаванд, ки ин падидаҳо ҳамчун хусусияти ҷаққунандаи онҳо метавон зикр намуд.

6. Вижагӣҳо хос дар теъдод ва навъи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои муқоисашванда зоҳир меёбад. Дар забони тоҷикӣ се шакли ҷунин феълҳо: масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол ба назар мерасад.

Дар забони англисӣ бошад, фикру ақидаи забоншиносон дар хусуси таснифоти онҳо мухталиф мебошад. Асосан, се шакли тасрифнашаванда: масдар, сифати феълӣ ва герундия дар забони англисӣ муайян шудааст.

БОБИ II. ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРӢ-СЕМАНТИКИИ МАСДАР ВА МАВҶЕИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ МУҚОИСАШАВАНДА

2.1. Масдар ҳамчун шакли ибтидоии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масдар ҳамчун шакли ибтидоии феъл баромад намуда, номи амал (*гуфтан-to say, давидан-to run, دیدан-to see, навиштан-to write, кор кардан-to work, шунидан-to listen, нешвоз гурифтан-to meet*) ва ҳолатро ҳамчун равиш (*хобидан-to sleep, гаштан-to walk, сабзидан-to grow, дӯст доштан-to love*) ифода мекунад. Ҳамчунин, дар баробари шакли ибтидоии феъл масдар шакли тасрифнашавандаи феъл маҳсуб меёбад. Мавриди зикр аст, ки масдар дар сохтори забон замон, шахсу шумора ва сифаро ифода наменамояд.

Ҳамзамон, масдар бо назардошти қоидаҳои дастурӣ ва вижагиҳои луғавии худ дорои аломатҳои феъл ва исм низ буда метавонад. Чӣ тавре ки маълум аст, баъзе аз исмҳо низ маънои амалро ифода менамоянд, чунончи (*омӯзиш – study, кӯшиш – attempt, азназаргузаронӣ – check, гуфтугӯ – talk*), дар баробари ин миёни исм ва феълтафовути калон ба назар мерасад: агар дар феъл амал ҳамчун равиш қорбурд гардад, дар исм бошад, амал маънои предметро касб кардааст.

Ҳамчунин, масдар дар забон шакли номии феъл буда, онро исм ва феъл ҳам меноманд.

Зимни омӯзиши мавод маълум гардид, ки як зумра забоншиносон шакли асосии масдарро ба забони қадимаи эронӣ қаробат додаанд. Инчунин, “дар ибтидо масдар бо пасванди – **taen** (В.С. Расторгуева онро бандак гуфтааст) ва – **dan** сохта мешудааст, ки ба тоҷикии - **тан** (баъд аз ҳамсадоҳои бечаранг) ва – **дан** (баъд аз ҳамсадои чарангнок ва садонокҳо) баробар аст” [117, с. 124]. “Аммо дар забони англисӣ хусусияти фарқкунандаи масдар ба воситаи ҳиссаҷаи – *to* ифода меёбад: “*The world may not like to see these ideas dissevered, for it has been accustomed to blend them*” [202, с. 3].

Аз мисоли мазкур бармеояд, ки масдар дар забони англисӣ, асосан, дар якҷоягӣ бо ҳиссаҷаи – *to* истеъмол мегардад.

Чӣ тавре ки ба ҳамагон маълум аст, забон ҳамеша дар ҳоли инкишоф қарор дорад. Дар ин замина масдар решаи асосии фаҳмиши худро бо назардошти икишофи забон аз даст дода, имрӯз ба як воҳиди бемаъно табдил ёфтааст.

Инчунин, дар ин раванд сифати феълии замони гузашта низ пайдо шуда, он бо ҳамсадоҳои *д* ва *т* ба охир мерасиданд ва дигар шаклҳои замони гузашта аз онҳо сохта мешуданд. Аз ҷумла, аз пасвандҳои – **tan** ва – **dan** овозҳои ҳамсадо ба асоси калима нисбат дошта, аз он танҳо – **ан** боқӣ мондааст: *рафтан* – *to go*, *гуфтан* – *to say*, *намудан* – *to carry out*. *кардан* – *to do*.

Маълум аст, ки навъи ибора вобаста ба калимаи асосӣ ва хелҳои он муайян карда мешавад ва дар заминаи ҳамин қоида бунёди ибораҳои масдариро низ масдар ишғол менамояд.

Дар робита ба ин нукта муҳаққиқони шинохта В.С. Расторгуева ва А.А. Керимова дар китоби «Низоми феъли тоҷикӣ» як усули тарзи баёни масдарро дар «Дохунда»-и Садриддин Айни муайян карда, чунин қайд намудаанд, ки “он танҳо хоси қалами ӯст, зеро дар осори дигар адибон дучор намодаанд: *гӯсфандон дар хоби ноз; бузголагон дар таку тоз; ҷӯпонбачагон дар давидан; оҳубаррагон дар рамидан – хулоса, ҳаркас, ҳарчиз ва ҳамаи табиат дар олами худ хурсанд ва шодмон буд*. Ин ҷо бе феъли ёвар ифода ёфтани масдар дар назар дошта шудааст” [117117, с. 124].

Инчунин, ба ғайр аз он, ки масдар бо хусусияти феълӣ ва номии худ ба воситаҳои гуногуни алоқа, бандаки изофӣ, феълҳои ёридиҳанда, пешоянду пасвандҳо, тартиби калима, ҳиссаҳои гуногуни нутқ тобеъ аст, ин навъи ибора дар забони тоҷикӣ, махсусан, дар ҳолати бо алоқаи вобастагӣ (алоқаи пешояндиву пасояндӣ) сохташуда сермахсул аст. Дар робита ба ин пешояндҳову пасояндҳо таҷассумгари сохторию маъноӣ ва дастурии ин

навъи алоқа ба шумор рафта, дар онҳо чузъи тобеъ пеш аз масдар чой дода шудааст.

Чунин ибораҳо дар забони тоҷикӣ хеле зиёд ва фаровон қорбурд мебошанд ва табиист, ки дар асарҳои бадеӣ низ чойгоҳи хоса доранд. Зимни тартиби ибораҳои масдариӣ вобастагӣ асосан пешояндҳо ғайоланд, чунончӣ: пешояндҳои, аз – from, бе – without, ба – to, бо – with, by, барои – for, of, дар – in, into ба чузъи тобеи ибора чой гирифта, тобишҳои маъноиву сохтори мухталифҳо ифода менамоянд. Ҳамзамон, дар таркиби ибораҳои масдарӣ пешояндҳо барои алоқаманд намудани ду калимаи мустақил ва нишон додани муносибати маъноии онҳо низ кӯмак менамоянд.

Ба ақидаи К.Н. Качалова нишонаи расмии масдар ҳиссаҳои **to** мебошад, ки маънои махсуси худро надорад ва зада намегирад. Аммо ҳиссаҳои **to** дар баъзе мавридҳо пеш аз масдар меафтад [69, с. 240].

Ҳиссаҳои **to** чунин талаффуз мешавад: 1) [tə] пеш аз ғайлҳое, ки бо овози ҳамсадо оғоз мешаванд: to read [tə 'ri:d]; 2) [tu] пеш аз ғайлҳое, ки бо садонок сар мешаванд: to eat [tə 'i:t].

Ҳиссаҳои **to** одатан бевосита пеш аз масдар меояд. Ин қоидаи умумӣ дар бораи чойи ҳиссаҳои **to** танҳо дар сурате вайрон карда мешавад, ки дар ҷумла дар байни ҳиссаҳои **to** ва масдар зарфи дорои маънои сифатӣ ва қуватфизо меояд, ки бо масдар як ибораро ташкил медиҳанд.

Ба ақидаи Л.С. Барҳударов ва Д.А. Штелинг чунин падида, ки онҳо ҳамчун *the Split Infinitive* муайян карданд, бештар хоси услуби китобӣ мебошад. Барои исботи фикр забоншиносон ҷумлаи зеринро ҳамчун мисол пешниҳод намудаанд:

“Laura and Jose were far too grown-up to really care about such things”
[18, с. 216].

Бояд қайд кард, ки ҳангоми истифодаи ду ва зиёда масдар дар ҷумла дар ҳамон як маъно **to**, одатан, дар мавриди ифодаи муқобилият ва интиҳоб (альтернативҳо) такрор мешавад:

“I could not persuade myself to affix them, them or to have affixed. Mrs. Rochester” [202, с. 419].

Чӣ тавре дар ин ҷумла дида мешавад, ҳангоми мавҷудияти пайвандаки “or” ки дар забони англисӣ барои пешниҳод намудани ду ашё, падида, мафҳум ва ё фикр бо мақсади интиҳоби яке истифода мешавад, ҳар ду масдар ҳиссаҳои “to” қабул менамоянд.

Агар дар ҷумла ду масдари бо пайвандаки **and** ё **or** пайваст шуда, истифода шавад, ҳиссаҳои *to* пеш аз масдари дуюм одатан меафтад:

*“I soon asked and obtained leave of Mr. Rochester, **to go and see** her at the school where he had placed her” [202, с. 687].*

Дар мисоли мазкур ду масдаре, ки паси ҳам омадаанд бо пайвандаки пайвасткунандаи “*and*” пайваст гардидаанд, ки бо масдари аввал ҳиссаҳои “*to*” истифода шуда, дар ҳолати дуюм он ихтисор шудааст.

Масдар бо ҳиссаҳои *to* баъд аз феълҳои *to be* ва *to have*, ки ба сифати феъли модалӣ иштирок мекунад, истифода мешаванд:

*“...he intimated by a gesture that I **was to approach and stand** before him” [202, с. 10].*

*“but within these limits we **had to pass** an hour every day in the open air” [202, с. 89].*

Дар ҷумлаи аввал феъли “*to be*” дар замони гузашта дар шакли “**was**” ба ҳайси феъли модалӣ истифода шуда, ифодагари амру фармон мебошад, аз ин рӯ, пас аз он масдар бо ҳиссаҳои “*to*” корбурд шудааст.

Бояд гуфт, ки дар забони англисӣ ибораи масдарӣ бо феъли модалии “*to be*” барои ифода намудани амалҳои банақшагирифташуда, маслиҳату созишҳо, амру фармонҳо ва он амалҳои истифода мешавад, ки бояд амалӣ шаванд.

Дар ҷумлаи дуюм бошад, масдарро дар таркиби хабари таркибии феълӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки он дар якҷоягӣ бо феъли модалии “*to have*” корбурд шудааст, ки ифодагари ўҳдадорӣ ё зарурат мебошад. Чун

қоида, дар забони англисӣ пас аз феъли модалии “to have” масдар ҳиссачаи “to” қабул менамояд.

Дар забони англисӣ ҳолатҳои корбасти масдарро бидуни ҳиссачаи to низ мушоҳида намудан мумкин аст. Масдар бе ҳиссачаи to дар чунин мавридҳо истифода мешавад:

1. Дар шаклҳои тасрифии феъл (феъли ёридиҳанда + масдар). Ин шаклҳо: замони оянда; сиғаи шартӣ; оянда дар гузашта:

*Another minute, and she **will despise** me for a hypocrite”, thought I [104].*

Мисоли мазкур ифодакунандаи амали дар оянда буда, масдар дар таркиби хабар бидуни ҳиссачаи “to” омадааст, ки пеш аз он феъли ёридиҳандаи “**will**” барои ифодаи замони оянда истифода шудааст.

«thought when the coach stopped here there would be some one to meet me» [144].

Дар ҷумлаи ғавқ хабари “would be” таҷассумгари замони оянда дар гузашта мебошад ва, чун қоида, дар таркиби он масдар ҳиссачаи “to” қабул накардааст.

*«If you have got your feet well warmed, I’ll **show** you your bedroom» [186186].*

Ҷумлаи мазкур ҷумлаи мураккаби шартӣ буда, дар он низ масдар бе ҳиссача омадааст.

2. Дар таркиби хабар:

а) Баъд аз феъли ёридиҳандаи to do дар инкоркунӣ ва саволҳо, инчунин дар ҷумлаҳои ҳикоягӣ бо таъкид:

“I DO love you,” I said, “more than ever: but I must not show or indulge the feeling: and this is the last time I must express it” [202, c. 462].

Дар ҷумлаи мазкур қаҳрамони асар барои образнок намудан ва тақвият бахшижани ба нутқи худ феъли “do”-ро бо масдари “love” бе ҳиссачаи “to” истифода намудааст.

б) Баъд аз феълҳои модалӣ ба ғайр аз феъли ought to, феъли to be (to) ва to have (to) дар маънои зарурат; баъзан инчунин баъд аз феълҳои need ва dare:

“they were so strong, only cruelty **could check** them, and I would not use cruelty” [202, с. 467].

“I knew, if shot by a surer hand, have quivered keen in his proud heart – have called love into his stern eye, and softness into his sardonic face; or, better still, without weapons a silent conquest **might have been won**” [202, с. 284].

“I don’t care about it, mother; you may please yourself: but I **ought to warn** you, I have no faith” [202, с. 299].

в) Дар ибораҳои фразеологии ифодакунандаи:

(1) интиҳоб, афзалият:

I had (I’d) better	+ масдар
<i>I would (I’d) rather</i>	
<i>I would (I’d) sooner</i>	

“Well, I must get it over. Eternity is before me: “I **had better tell** her. – Go to my dressing-case, open it, and take out a letter you will see there” [202, с. 363].

“Ah! sir, she sees you!” exclaimed Grace: “**you’d better not stay**” [202, с. 447].

“Well, I **would rather die** yonder than in a street or on a frequented road,’ I reflected” [202, с. 503].

(2) мавҷуд набудани интиҳоб («ҳеҷ чиз ба ғайр аз....»).

<i>Do nothing</i>	<i>save</i> <i>but</i>	+ масдар
<i>Nothing to do but</i> + масдар		

*There was nothing left to **do but wait** (M. Wilson)*

*Turgis, pleased by this statement...could **do nothing but mumble**..[69, с. 259]*

(3) ногузирӣ, набудани имконияти иҷро накардани ягон чиз:

Cannot help but Cannot choose but	+ масдар
---	----------

*But there was something so sincere about Fox, that you **couldn’t help but tell** him everything (Mr. Wilson)*

г) баъди феълҳои *to make* (маҷбур кардан), *to let* (иҷозат додан, имкон додан):

*“she seemed dearer to me than ever; I felt as if I could not **let her go**” [135].*

*“but if she does, I am not bound to stay with her! **let the worst come** to the worst, I can advertise again” [202, с. 144].*

*“She **made me lift** my hand – so – to remind me to raise my voice at the question” [202202, с. 156].*

Чи тавре ки маълум гардид, дар ин мисолҳо пас аз *to* ва *to let* масдар бидуни ҳиссаҷа қорбаст шудааст.

д) Дар “ибораи масдари пурқунанда” баъди феълҳои *to see* (дидан), *to hear* (шунидан), *to feel* (ҳис кардан), *to watch, to observe* (мушоҳида кардан):

*“but she swept past her in stately silence, passed through the door which Colonel Dent held open, and we **heard her enter the library**” [202, с. 294].*

*“On the evening of the day on which I **had seen Miss Scatcherd flog her pupil**, Burns, I wandered as usual among the forms and tables and laughing groups without a companion, yet not feeling lonely” [202, с. 81].*

Агар феълҳои дар ду банди охир номгир шуда, дар тарзи мафъул бошанд, пас баъди онҳо масдар бо ҳиссаҷаи *to* истифода мешавад:

“But the last singularity explains the first, as I intimated once before: you, with your gravity, considerateness, and caution were made to be the recipient of secrets” [202, с. 218].

Ҳамин тавр, масдар шакли тасрифнашавандаи феъл буда, дар забонҳои мавриди назар замон, шахсу шумора ва сиғаро ифода намекунад.

Дар забони тоҷикӣ масдар аз нигоҳи сохт се хел, аз ҷумла, аслий, сохта ва таркибӣ ҷой гирифтааст.

Масдари аслий ё сода аз асосҳои сода бо суффикси -ан сохта мешавад: *хондан, гуфтан, чидан* ва монанди инҳо:

*“...ман меҳоям неш аз **сар кардани** ёддоштҳои худ дар бораи ин ду деҳа як қадар маълумоти географӣ, этнографӣ ва тарҷимаиҳолӣ дода*

гузарам, то ки **фаҳмидани** ҷои ин ёддоштҳо барои хонандагон осонтар шавад” [189, с. 9].

Дар ин мисол ду масдар, масдари содаи “фаҳмидан” ва масдари таркибии номии “сар кардан” дарҷ гардидаанд.

Бояд гуфт, ки дар забони тоҷикӣ масдар бо дигар аъзои ҷумла ба ҷузъ бо бандаки изофӣ, инчунин, бо пасвадаҳо низ алоқа пайдо менамояд:

Солисан, ба ҳадафҳои геополитикӣ ва геостратегӣ наздиктар шуда, расидан ба манбаи ашёи хом, сузишворӣ, бойигариҳои беназири табиӣ ва қувваи арзони кор осонтар мегардад [201, с. 132].

*Solisan, getting closer to geopolitical and geostrategic goals, it becomes easier **to reach** the source of raw materials, fuel, unique natural resources and cheap labor* [203, с. 132].

Дар ин сурат онҳо ба забони англисӣ низ тавассути масдар интиқол меёбанд.

Дар ташаккули масдарҳои забони тоҷикӣ нақши пешванду пасвандҳо бориз мебошад.

Дар асоси иштироки пасванду пешвандҳо масдарҳои сохта ба ду навъ чудо мешаванд:

а) масдари сохтаи феълӣ ё пешванддор, ки бо пешвандҳо аз масдарҳои аслии дигар сохта мешавад: *даромадан, даргирифтани, вохӯрдан, фууромадан:*

“Баъд аз баромадани мо бачагон гӯштигириро монда ба гиригиракбозӣ даромаданд” [189, с. 34].

Дар ин ҷумла масдари сохтаи “баромадан” аз пешванди “бар” ва феъли мустақилмаъноӣ “омадан” таркиб ёфтааст.

Ҳануз дар даврае, ки ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон идома дошту тарафҳои дигар ҳеҷ ба мусолиҳа омадан намехостанд, ҳукумати навтаъсис дар ҷаласаи XVI таърихии Хуҷанд ҷонибҳои мухолифро ба оштии ҳамагонӣ сулҳу салоҳ даъват намуда, дертар роҳи ба Ватан ва ҷойи зисти доимиашон баргардонидани гурезаҳоро пеш гирифт. Мо ҷангу муқовимати мусаллаҳонаро ҳамчун хатари барҳам хурдани якпорчагии мамлакат ва

*парокандашавии миллати тоҷик маҳкум намуда, бовар доштем, ки бо роҳи муҳолифат ва ҷангу хунрезӣ ба ҳадаф **расидан** номумкин аст* [201, с. 138].

*Even in the period when the civil war was going on in Tajikistan and the warring parties did not want **to reconcile**, the newly established government at the 16th historical meeting of Khujand called the opposing parties to reconciliation and peace, and later took the way **to return** the refugees to their homeland and their permanent place of residence. We condemned the armed conflict as a threat to the destruction of the integrity of the country and the disintegration of the Tajik nation* [203, с. 138].

Дар ин порчаи матн корбурди се масдарро: “ба мусолиҳа омадан – *to reconcile*”, “баргардонидан – *to return*” ва “расидан” мушоҳида кардан мумкин аст, ки аз ҷиҳати сохт гуногун мебошанд.

б) масдари сохтаи номӣ тариқи пасванди “-идан” ва ё “-онидан” аз исму сифат ташаккул дода мешаванд, масалан: ҷангидан, номидан, тезонидан, механиконида, хушкидан, мукофотонидан:

*Ин ном нисбат ба дари онҳо бисёр муносиб буда, нисбат ба даруни онҳо аз қабилӣ **номидани** ягон чиз бо сифати зидди он чиз буд, ки ин гуна маҷоз дар Бухоро одад буд* [189, с. 156-157].

Масдарҳои таркибӣ бо кӯмаки ҳиссаҳои номии нутқ ва феълҳои ёридиҳанда таркиб ёфта, ин навъи масдарҳо дар навбати худ ба масдарҳои таркибии номӣ ва масдари таркибии феълӣ ҷудо мешаванд [55, с. 324].

Масдарҳои таркибии номӣ: “*кор кардан, кишт кардан, як шудан, ханда кардан, истифода бурдан, ба даст овардан, аз худ кардан, аз бар кардан, дам гирифтан, ёд додан, гап задан, хунук хӯрдан, нигоҳ доштан, нест шудан:*

*... ман тахмин кардам, ки вақти **ба анҷом расонидани** ин кор, ки назар ба дарёфти худам хеле муҳим буд, расидааст*” [189, с. 7-8].

Чӣ тавре ки дар ин мисол дида мешавад, масдари таркибии номии “**ба анҷом расонидани**” аз пешванд, исм ва феъл таркиб ёфта, бандаки изофии “-и” қабул намудааст.

Ҳангоми интиқоли масдарҳо аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ сохти масдарҳои забони асл ва тарҷума ба ҳам мутобиқат наменамоянд:

“Талошҳои ошкору ниҳон баҳри ба даст овардани бозорҳои ҷаҳонӣ, захираҳои ашёи хом, манбаъҳои сӯзишворӣ ва сарватҳои табиӣ боло мегирад ва дар ҳамин замина гоҳ дар машириқу гоҳ дар мағриб ҷангу низоъҳои қавмию мазҳабӣ доман меафрозад” [201, с. 130].

*“Overt and covert efforts **to gain** world markets, raw material resources, fuel sources, and natural resources are on the rise, and in this context, sometimes in the East and sometimes in the West, ethnic and religious conflicts flare up” [203, с. 130].*

Дар ин мисол дида мешавад, ки масдари таркибии номии “ба даст овардан” ба забон англисӣ бо масдари содаи “to gain” интиқол ёфтааст.

Феъли “сохтан” низ дар ташкили масдарҳои таркибии забони тоҷикӣ зиёд ба назар мерасад:

***Баргузор сохтани** ҳар як даври музокирот, ки садҳо мушкилӣ дошт, бо заҳматҳои пайдарпай, матонату маорат ва таҷрибаи бойи кормандони ин мақомоти бонуфузи байналмилалӣ бартараф мегардид [201, с. 140].*

*The **organization** of each round of negotiations, which had hundreds of problems, was overcome by the consistent efforts, perseverance, skill and rich experience of the employees of these prestigious international bodies [203203, с. 140].*

Дар ин ҷумла, масдари таркибии “баргузор намудан” тавассути исми “organization” интиқол ёфтааст, ки дар ҳарду забон онҳо дар ҷумла ба вазифаи мубтадо омадаанд.

Масдари таркибии феълӣ: *расида омадан, хонда баромадан, хӯрда дидан, баромада рафтан, даромада мондан:*

*“Каниздухтарон, ки ба худашон наздик **расида омадани** хӯҷаинҳоро дидаанд, ба Худо зорӣ кардаанд, ки онҳоро дар зери замин ҷо*

диҳад, то ки онҳо дигарбора ба дасти он золимон афтода гирифтори азобу уқубати тоқатфарсо нашиванд” [189, с. 290].

Шакли инкории масдар бо пешванди феълии “на-” сохта мешавад. Дар забони тоҷикӣ мавқеи пешванди “на-” дар асоси сохти масдарҳо муайян карда мешавад.

Агар масдар дорои шакли сода бошад, пас пешванди инкорӣ ба масдар илова карда мешавад: *нарафтан, нарасидан, натавонистан*:

*Ман ба **хостан** ва **нахостани** ҳазрати бузургвор аҳаммият надода, дар он ҷо 40 рӯз монданро дар дили худ қарор додам ва дар ҳуҷраи чиллахона, ки дар даруни мазор буд, «чилла нишастам* [189, с. 361].

Тавре ки дар ин мисол дида мешаванд, шакли тасдиқӣ ва инкории масдари “хостан” ва “нахостан” ба ҳам муқобил гузошта шудаанд, ки мавқеи пешванди инкориро возеҳ муайян месозад.

Бояд гуфт, ки дар забони англисӣ ҳолати мазкур, тамоман, ба назар намерасад.

Дар масдарҳои сохта бошад, пешванди инкории “на-” дар аввал ё пас аз пешванди феълӣ часпида меояд: *набаромадан, надаромадан, вонахӯрдан, барнахӯрдан*:

*“Бо вуҷуди ин, ки ӯ медонад, мо аз вай шикоят карда нишастаем, дастархон, чой, тут, ош **фиристондан** ва барои **набаромадани**ш узр гуфтан барои меҳмонони ноҳонда ҳурматест, ки инро фақат Аҳмад-Маҳдум карда метавонад”* [189, с. 275].

Чуноне ки маълум гардид, дар ин ҷумла низ шакли тасдиқӣ ва инкории масдар дар як ҷумла истифода гардидааст. Масдари дуҷумла сохта буда, дар он пешванди инкории “на-” дар аввал ва бандакҷонишини шахсӣ-соҳибӣ дар охири он илова шудаанд.

Пешванди инкорӣ дар сохтори феълҳои таркибӣ ба аввали феълҳои ёридиҳандаи феълҳои таркибӣ якҷо мегарданд, чунончи: *хонда набаромадан, тамом нашудан, ёд надодан, ёд нагирифтан*:

Дар масдар назар ба дигар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бештар зоҳир ёфтааст. Дар забони тоҷикӣ масдар гузаранда ва монда мешавад. Масдари гузаранда амалеро мефаҳмонад, ки ба мубтадо бевосита равона гардидааст: *гирифтани, доништан, навиштан, шунидан, овардан, омӯхтан, дидан, пешвоз гирифтани, такрор кардан, муайян намудани*:

*“Лутфӣ хушхат ва хушнавис буда, бесаводон ҳам, чунон, ки як лавҳаи рассомии санъаткоронаро тамошо мекарда бошанд, аз **дидани** хати ӯ лаззат мебурданд”* [189, с. 358].

Чунин амалҳо одатан бе объект воқеъ намешаванд, зеро пуркунанда вазифаи феълро муайян мекунад.

Масдарҳои монда амали субъектро баён мекунанд: *давидан, нишастан, хомӯш шудан, хоб кардан, хиҷолат кашидан, омадан, раҳсипор гардидан*:

*“Умри ӯро аз ҳаштод боло мегуфтанд, қадаш чунон ҳам шуда буд, ки агар менишаст, сари синааш бар рӯи зонуяш қариб мерасид, **роҳ рафтани** ва **нишастан** барои ӯ душвор буд”* [189, с. 44].

Бояд тазаққур дод, ки гузаранда ва монда шудани масдар аз маъно вобастагӣ дорад, ки он ифода менамояд. Ин аст, ки “вобаста ба маъно як масдар ҳам гузаранда ва ҳам монда шуда метавонад” [55, с. 325]: *дар мактаб хондан (монда), китобро хондан (гузаранда)*.

Сохти масдар баъзан гузаранда ва монда будани онро муайян менамояд. Он масдарҳое, ки бо пасванди –он сохта шудаанд, масдарҳои гузаранда мебошанд. “Ба воситаи ин *суффикс* аз асосҳои замони ҳозираи масдарҳои монда масдарҳои гузаранда месозанд” [55, с. 325]: нишастан – шинондан, хандидан – хандондан, ғалтидан – ғалтондан, чаридан – чарондан:

*“Ин бузургтарин манбаи даромади ҷаҳонист, ки бар ивази **рехтани** хуни ноҳақ ва гирифтори нашъамандӣ намудани миллионҳо ҷавонон оқибат ба ҷайби бетағи доираҳои муайяни манфиатдор медарояд”* [201, с. 132].

*“This is the biggest source of income in the world, which ends up in the bottomless pockets of certain interested circles, in return for **shedding** unjust blood and making millions of young people addicted to drugs”* [203, с. 132].

Чӣ тавре ки дида мешавад, масдари содаи “*рехтан*” ҳамчун феъли монда омадааст, ки бо илова гардидани пасванди “– он” ин масдар ба гузаранда табдил меёбад. Инчунин, дар тарҷумаи масдарҳои забони тоҷикӣ ба забони англисӣ, ки дар ҷумла ба вазифаи пуркунанда омадаанд, бештар тавассути герундий тарҷума мешаванд.

Интиқол ёфтани феъли монда ба гузаранда ба воситаи ҳамроҳ гардидани пасванди “–он” дар мисоли зер равшан намоён аст:

“Пудратчӣ аз майдони зовуд боло баровардан ва ба даҳони ҳаллоҷӣ резондани пахтаро аз соҳиби зовуд қарор карда гирифта буд” [190, с. 45].

Масдар шакли тасрифнашавандаи феъл буда, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ роҳу воситаҳои хоси ифода дорад ва дар ин қисмат бо мисолҳои мушаххас он мавриди баррасӣ қарор дода шуд.

2.2. Категорияи грамматикӣ масдар дар забони англисӣ

Ба ақидаи Л.С. Бархударов ва Д.А. Штейлинг масдар шакли се категорияҳои дастуриро дорад: нисбияти замон, намуд ва тарз [18].

Категорияҳои дастурии феъл аз рӯйи усули муқобилгузорӣ сохта шудаанд: тарзи фоил↔мафъул, намуди умумӣ↔давомдор, мутлақ↔номутлақ. Аммо маҷмуи ҳашт шакли имкондошта дар ин низом маълумшуда пурра амали нашудааст.

Ҳамчун қоида бештари грамматикҳо шаш шакли дар ҷадвали боло акс ёфтара шарҳ медиҳанд. Баъзеҳо мавҷуд будани шакли ҳафтум – шакли номутлақи давомдори мафъулро тасдиқ мекунанд, ки дар матнҳо волеҳӯрад (*to be being written*) ва ҷунин мешуморанд, ки ин шакл ҳуқуқи воридшавӣ ба таркиби шаклҳои ин ё он калимаро дорад [18, с. 77].

2.2.1. Категорияи замон ва намуд

Категорияи замон муносибати амалро ба лаҳзаи нутқ ё замони амали дигар ифода мекунад.

Масдарҳо дар забони англисӣ вобаста ба шаклҳои замонию намудӣ тағйир меёбанд *to write - to have written, to be written - to have been written* ва

аз нуқтаи назари шакл (*нишондиҳандаи to have + сифати феълии замони гузашта*) ва маъно (*қаблан иҷро шудан*) масдарҳои шакли мутлақдошта, намуди мутлақро ифода мекунад. Аммо аъзои шакли аниқ надошта бо мавҷуд набудани нишондиҳандаи *to have + сифати феълии замони гузашта* ва *мазмуни қаблан иҷрошавӣ* тавсиф меёбад.

“and that he *DID* admire her, I already **seemed to have obtained** proof” [202, с. 262].

“as though some word of doom **were to be written** on her disk” [202, с. 486].

“sat down to rest me on a stile; and there I took out a little book and a pencil, and **began to write** about a misfortune that befell me long ago” [202, с. 407].

Ҳангоми истифода дар баъзе ибораҳо дар шакле мафъули хабар масдар, инчунин, ба ифодаи амали иҷронашуда алоқаманд аст [69, с. 116]:

1. Дар шаклҳои сифаи шартӣ:

“‘I would be quiet if he liked, and as to talking rationally, I flattered myself I was doing that now’” [202, с. 416].

2. Баъди феълҳои модалии дар сифаи шартӣ истифодашаванда (амал метавонист ё бояд иҷро мешуд):

“as they would have a pleasure in keeping and cherishing a half-frozen bird, some wintry wind **might have driven** through their casement” [202, с. 530].

Баъди феълҳои, ифодакунандаи интизорӣ, умед, ният, инчунин, баъди феълӣ *to be* дар маънои модалии аналогӣ, аммо танҳо дар шакли замони гузаштаи сифаи хабарӣ (*hoped, expected, meant, intended, planned, was, were*): иҷроиши амал тахмин карда мешуд, бояд амалӣ мешуд, аммо нашуд: *I intended to have arranged them, but I forgot* [202, с. 111].

Бояд қайд кард, ки ифодаи иҷро нашудани амал дар ин ҷо аз пайвастишавии шаклӣ перфекти инфинитив бо феълҳои маънои муайян дошта, танҳо дар замони гузашта ба вучуд меояд. Шакли ғайриперфектии инфинитив дар ибораҳои феълӣ ҳамчун қоида амалро ифода мекунад, ки иҷроишаш ба замонҳои минбаъда марбут аст.

Тасодуф нест, ки ин тарз дар шаклҳои аналитикии замони оянда баъд аз феълҳои ифодакунандаи мақсад, хоҳиш ё кӯшиши иҷроиши амал истифода мешавад ва дар дигар ибораҳо танҳо фарз ё нишони иҷроиши амалро ифода мекунад (мисол: *I'm going **to leave**; I should **leave***).

Масдар метавонад амали ба шахси муайян ё ашё дахл надоштаро ифода кунад:

To prolong doubt was to prolong hope [202 с. 646].

Шакли ғайримафъули феъл метавонад дар зери таъсири омилҳои синтаксисӣ ва семантикии муайян се навъи муносибатҳои замонино тасвир намояд: дар як вақт рӯй додан, пайравӣ кардан ва пешопеш иҷро шудан.

Барои шарҳ додани он ҳамчун шакле, ки худ ба худ ягон маънои муайян надорад имкон медиҳад, зеро ҳар як маънои номгиршуда танҳо ҳамчун маҳсули ягон омилҳои синтаксисӣ ва семантикӣ ошкор мегардад [22, с. 154].

Аз нуқтаи назари шаклсозӣ ва мазмун ягон фарқият миёни категорияи намуди масдар аз категорияи намуди ҳуди феъл мушоҳида намешавад. Аммо муқобилгузориҳои шакли умумӣ ва давомдор танҳо дар шакли ғоил мунтазам оварда мешавад: *to write ↔ to be writing, to have written ↔ to have been writing*. Дар тарзи мафъули феъл тафрикаи шаклӣ то наздикӣ умуман мавҷуд нест. Дар замони ҳозир далелҳои пайдо шудаанд, ки аз пайдо шудани он дар доираи тарзи мафъули феъл шаходат медиҳанд. Эҳтимол ба ин истифодаи бисёр васеи шаклҳои аналогии шахсии феъл мусоидат кард: *the great city seemed **to be gliding** into sleep and silence*.

Инро ҳам бояд зикр кард, ки тафрикаи шаклӣ то дараҷаи нобаробар дар доираи амали масдар зоҳир мегардад, ки мункин бо номувофиқии маънои шакли давомдор ва тобишҳои махсуси маънои амали масдар дар баъзе ҳолатҳо муайян мегардад.

Масдари ҳарду шакл дар ҷойи мубтадо истифода мешавад: *It is ill **to waken** sleeping dogs; It was lovely **to be dancing** with her*; пуркунанда: *She was so glad **to meet** him again; I pretended **to be just waking***; муайянкунанда: *It's*

*time to stop and rest again; Time **to be getting** on to the station; қисми хабар: you must **put** away your diary; I must **be getting** back now.*

Аммо бештар истифодашавии масдари шакли давомдор дар ин вазифа хеле кам ба мушоҳида мерасад. Дар вазифаи ҳоли мақсад ва натиҷаи шакли давомдор истифода намешавад [22, с. 148-149].

Масдар дар забони тоҷикӣ бо намудҳои мутлақ ва давомнок ҷудо шуда, намуди мутлақ масдар, одатан, ба анҷом расидани амал ва натиҷаи онро ифода менамояд. Амале, ки тавассути масдари намуди мутлақ ифода ёфтааст, аз ба охир расидани он ё дар лаҳзаи муайян ба анҷом мерасаданаш хабар медиҳад:

*“Баъд аз **гурехтани** духтарон мирзоҳишон хабардор шуда, ба миёнашон шофу шамшер баста, бар аспҳои бидав савор шуда, аз паи онҳо баромадаанд ва дар лаби Ҷилвонрӯд сиёҳии онҳоро дида, аз дунболашон асп давондаанд”* [189, с. 290].

Дар ин мисол масдари “*гурехтан*” дар намуди мутлақ ифода ёфта, аз анҷом ёфтани амал хабар медиҳад.

“Баъд аз мурдани падараш замини ба мерос мондари фуроҳта хӯрдааст” [189, с. 44].

Дар забони тоҷикӣ барои равшантар ифода намудани намуди мутлақ як қатор феълҳои ёридиҳанда корбаст мешаванд:

...онҳо ин корро барои ин мекунанд, ки, назар ба қавли онҳо, «оши амир табаррук» будааст ва ин гуна талош карда гирифтани вай ба амир хуш меомадааст [189, с. 328].

Дар навбати дигар дар забони тоҷикӣ амали давомнок, нотаом ва ё такроршаванда ба воситаи масдарҳои намуди давомнок ифода мегардад. Дар ин намуд доираи амал инъикос намеёбад.

Намуди давомноки масдар тавассути феълҳои ёридиҳандаи “истодан”, “таштан”, “нишастан” ифода мегардад, аз ҷумла:

*“Раҳбари саёҳати мо Иброҳимхоҷа баъд аз қадаре **тамошо** карда **истодани** ҳунари тарфҷойкунӣ ва дорусозӣ аз онҳо пурсид”* [189, с. 121].

Барои маҷнунвор гаштан кӯчаҳои Бухоро тангӣ мекунад» гуфтам, барои озодона **фарёд кашида гаштан** кӯҳистони худамонро муносибтар дидам ва зуд ба он ҷо рафтам [189, с. 397].

Аммо ӯ ин дафъа магар **зӯймӣ ва якраҳагӣ карда нишастанро** муносиб надид, ки гуфт [189, с. 296].

2.2.2. Категорияи тарз

Дар низоми категорияҳои дастурии забони англисӣ категорияи тарз ҷойи махсусро ишғол мекунад, зеро ин ягона категорияи морфологиест, ки ҳамчун ҳиссаи нутқ хоси феъл мебошад, яъне ягон шакли феълӣ, ҳам шахсӣ ва ҳам бешахс берун аз ин категория мавҷуд буда наметавонад. Категорияи тарз аз муқобилгузори ду тарз пайдо мешавад: **фоил** ва **мафъул**. Вақте ки амали бо масдар ифода гардида аз тарафи шахс ё предмете, ки ба он дахл дорад, иҷро мешавад, масдар дар шакли **Active** меояд:

*“I **wished to see** Jane Eyre, and I fancy a likeness where none exists”* [203, с. 362].

Ҳангоми баръакс иҷро шудани амал масдар дар шакли **Passive** меояд:

*“It does good to no woman **to be flattered** by her superior, who cannot possibly intend to marry her”* [203, с. 244].

*“he sends directions for all the best bedrooms **to be prepared**”* [203, с. 248].

Барои тарзи **фоил** ҳамаи чор шакли масдар қорбаст мегардад ва ҷиҳати ифодаи тарзи **мафъул** танҳо гурӯҳи асосӣ ва перфект қор бурда мешавад.

Инчунин, низоми шаклҳои масдар дар забони англисии муосирро метавон дар чунин шакл мушоҳида кард:

Ҷадвали 3. Тасвири низоми шаклҳои масдар дар забони англисии муосир

Тарзи фоил	Тарзи мафъул
<i>To write, to be writing</i>	<i>To be written</i>
<i>To have written</i>	<i>To have been writing</i>
<i>To have been written</i>	

Дар баробари ин дар доираи масдар возеҳии муқоисаи тарзи фоил ва мафъул каме номуайян мемонад, зеро матнҳое мавҷуданд, ки дар онҳо тарзи фоили масдари феълҳои гузаранда маънои тарзи мафъулро дорад, яъне амалеро номгир мекунад, ки предмети бо исм ифодашуда, бо масдар аз ҷиҳати дастурӣ алоқаманд, ба он гирифтор мешавад на балки онро иҷро мекунад. Мисол: *the house to let, the book to read, he is to blame*.

Барои инъикоси муқобилияти махсус дар байни шакл ва мазмун он дар чунин мавридҳо забоншиносон истилоҳи масдари ретроактивиро истифода мебаранд. Таърихан он давраи хеле барвақтро дар инкишофи забони англисӣ зоҳир мекунад, вақте ки масдар аз ҷиҳати грамматикӣ бо исм наздик буд ва ба категорияи тарз алоқамандӣ надошт.

Баъдтар дар рафти таҳаввулоти таърихӣ категорияҳои гуногуни дастурии феълии масдар вусъат ёфтанд, аз ҷумла категорияи тарз ва тафриқаи категориявии шаклҳо ба вучуд омад, аз ҷумла *to be written* маънои исботро дар тарзи мафъул гирифт, аммо шакли одии *to write* дар ин маврид дучониба монд.

Ҳамин тариқ, шакли аслии масдар, ки тарзи мафъул меноманд, дар ҳақиқат, хусусияти бетарафияшро дар муносибат ба тарз нигоҳ медорад ва бинобар ин метавонад соҳиби маъноҳои гуногуни тарз бошад. Вобаста ба ин баъзе муҳаққиқон низоми тарзи масдарро чунин шарҳ медиҳанд: “...ба тарзи муайяни мафъул тарзи номуайяни фоил муқобил гузошта мешавад, ки маънояш дар нутқ ҳамчун фоил ё мафъул шарҳ дода мешавад” [68, с. 162].

Дар забони тоҷикӣ масдар низ дорои категорияи тарз мебошад. Тарзҳо муносибатҳои гуногуни ба субъект ва объект доштаи амалро мефаҳмонанд. Масдар дар забон бо тарзи фоилу мафъул тақисм шудааст.

Масдарҳои тарзи фоил амали гузарандаеро ифода мекунанд, ки бевосита ба объект равона гардидаанд. Дар ин сурат пуркунда бо пасоянди “-ро” ва бе он ифода шуда метавонад:

“*Ҳар руз як ош пухта, як касро зиёфат кардан кори душвор нест*” [189, 40].

*“Агар соҳиби он ҳайвон дар вақти **ронда истодани** мулозим расида меомад ҳам, моли худро аз дасти вай гирифта наметавонист” [189, с. 90].*

Дар ин мисолҳо масдарҳои тарзи фоил аз ҷиҳати сохт таркибӣ мебошанд. Масдари ҷумлаи якум “зиёфат кардан” аз ҷиҳати сохт масдари тақрибии номӣ буда, аз исм ва феъли ёридиҳандаи “кардан” сохта шудааст.

Дар ҷумлаи дуюм бошад, масдари таркибии феъли аз асоси замони гузаштаи “ронда” ва феъли ёридиҳандаи “истодан” таркиб ёфтааст.

“Тарзи фоили масдар бо масдарҳои монда низ баён шуда, онҳо амалу ҳолати субъектро ифода мекунанд, аммо пуркунандаи бевосита қабул намекунад” [55, с. 325], аз ҷумла:

*“Дар ҳамин вақт шамол хеста ҳаво вайрон шудан гирифт, то ба лаби рӯд **омадани** мо вазиши бод шиддат карда ҳаворо гарду гӯбор фуру гирифт” [189, с. 35].*

“Падарам пеш аз ба меҳмонхона даромадан офтобаи обро дид, ки дар дами дар истода буд” [189, с. 64].

Баъд аз ба поён расидани оташи тарфи ин ҷавонон аз ҳар ду тараф сенафарӣ – шаи нафар шаи тарфро оташ дода ба майдон даромаданд ва аз байни мардум «гулрез - гулрез» гӯён садоҳо баромад [189, с. 131]

Дар забони тоҷикӣ масдарҳои тарзи мафъул аз рӯйи сохт таркибӣ буда, аз масдарҳои гузарандаи тарзи фоил ва феъли ёридиҳандаи “шудан” таркиб ёфтаанд, чунончӣ:

*Падарам дар Соктаре баъд аз **фориғ шудани** аз кори деҳқонӣ ҳамеша ба бофандагӣ машғул шуд [189, с. 76].*

Баъд аз 75 ҷӯб зада шудан бо ишорати қушбегӣ ҷӯбҳо дар ҳаво боз истоданд ва бандибардор бандии маҷрӯҳшударо ба замин партофт [189, с. 315].

Мавриди зикр аст, ки дар тарзи мафъули феъл, феълҳои гузаранда хусусияти гузариши худро аз даст медиҳад. Феъли ёридиҳандаи “шудан” аломати дастурии тарзи мафъули масдар мебошад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масдар дорои ду тарз: фоил ва мафъул мебошад, ки дар баробари хусусиятҳои умумӣ, як қатор вижагиҳои хос доранд.

2.3. Таҳлили вазифаҳои нахвии масдар дар ҷумла

Хусусияти хоси масдар муносибаи субъектӣ ва маънои модалии дар ибораҳо пайдошавандаи он мебошад, ки ҳангоми истифодаи масдар дар ҷумла мушоҳида мешавад.

Масдар дар вазифаҳои нахвии зерин истифода мешавад:

Мубтадо: қисми номии хабарӣ таркибии номӣ: қисми номии хабарӣ таркибии феълӣ: хабарӣ модалии мураккаб: муайянкунанда: пуркунанда: ҳол, инчунин масдар бо ибораҳо пайваست мешавад.

Дар ҳамаи вазифаҳои нахвии номбаршуда дар қатори масдари феълҳои маънои пурра дошта, масдари феълҳои пайвасткунанда истифода мешаванд, ки ба қисми хабарият пайваст мешаванд. Масдар кам танҳо меояд; одатан, он маркази гурӯҳи масдарие мебошад, ки ҳол ва пуркунанда тобеи онанд. Алоқамандкунанда бо аъзои ифодакунандаи хабарият якҷоя мегардад. Истифодаи мустақил барои масдар хос нест. Ҳамчун ҷузъи тобеъ масдар дар ибораҳои зерин истифода мегардад:

а) дар ибораҳои феълӣ:

“Ҳамин тариқ, баъди ба сари қудрат омадани Портҳо силсилаи давлатдорӣ ориёӣ аз дасти ориёӣҳои эронӣ ба ориёӣҳои туронӣ (сакоӣ) гузашта, дар толи 8 асри минбаъда дар Осиёи Марказӣ намояндагони хонадони ориёӣҳои туронӣ - Портҳо, Кушонӣён ва Ҳайтолиён давлатдорӣ кардаанд” [201, с. 266-267].

*Thus, after the Ports **came to power**, the chain of Aryan statehood passed from the hands of the Iranian Aryans to the Turanian Aryans (Sakoiars), and during the next 8 centuries, the representatives of the Turanian Aryan families - the Ports, the Kushans, and the Haytolians - ruled in Central Asia [203, с. 266].*

б) дар ибораҳои сифатӣ:

«you have **no desire to expostulate**, to upbraid, to make a scene» [202, с. 457].

в) дар ибораи сечузъаи феълӣ ба мисли “чузъи объектӣ-хабарӣ”:

“He watched her take bottle after bottle from sideboard...” [202, с. 179].

Масдар ҳамчун аъзои ҷумла вазифаҳои нахвии зеринро иҷро дорад:

а) мубтадо:

“**To attack** the first is not **to assail** the last. **To pluck the mask** from the face of the Pharisee, is not **to lift** an impious hand to the Crown of Thorns” [202, с. 3].

Чӣ тавре ки дар ҷумлаҳои боло ба мушоҳида мерасад, мубтадои ҷумлаи якум ва дуюм бо масдари “**to attack**” ва “**to pluck the mask**” ифода ёфта, дар аввали ҷумла мавқеъ гирифтаанд. Инчунин, дар ин мисол, масдарҳои “**to assail**” ва “**to lift**” дар таркиби хабари номӣ корбаст гардидаанд.

Алоқа бо ягон субъект мавҷуд нест, ки ҳангоми баён кардани ҳақиқати бо вазъият наздик муайян ё шахси амалкунандаи аниқ пайваст набуда дида миешавад. Нишонаҳои расмии чунин изҳорот инҳоянд: шакли замони ҳозира дар хабари таркибии оддӣ бо шакли одии феълӣ ва форма “назарияи муносиб”, яъне мавҷуд будани масдар ҳам дар мубтадо ва ҳам дар хабар:

“**To be your wife is**, for me, **to be as happy as I can be on earth**” [202, с. 679].

Алоқаи амалии масдар бо субъект дар дараҷаи кофӣ равшан мебошад, дар мавридҳое, ки мулоҳиза бо вазъияти аниқ пайваст мебошад. Маъмулан, хабар дар шакли замони гузашта ё замони ҳозираи мутлақ омада, иҷроқунандаи амал бо воситаи ҷонишини шахсӣ ба вазифаи пурқунанда истифода мегардад, масалан:

“**To agitate** him thus deeply, by a resistance he so abhorred, was cruel” [202, с. 464].

Дар вазифаи мубтадо иштирок карда, масдар бештар маънои ҳулосавии амалеро медиҳад, ки ба ягон субъект пайваст нест, мисол:

“**To pass** its threshold was to return to stagnation” [202, с. 177].

Дар баъзе мавридҳо масдар ба вазифаи мубтадо ва пуркунанда омада, ба забони англисӣ тавассути исм ва ё герундия интиқол меёбанд.:

Устувор шудани мавқеи давлати Порт дар марзҳои шарқию ғарбии Осиёи Миёна ва Шарқи Наздик, ҳамчунин таҳти васояти Ашкониён қарор ёфтани қисми асосии роҳҳои тиҷоратии корвонгард боиси рақобати шадид ва низоъҳои пайдарпайи байни Ашкониён ва Селевкиён мегардид. Баъди **суст шудани** иқтисоди Селевкиён ба арсаи таърих империяи тавонои Рим омад, ки дар тури қариб се аср душмани асосӣ ва ҳарифи доими давлати Порт ба шумор мерафт [201, с. 220].

The **stabilization** of the position of the Port State in the eastern and western borders of Central Asia and the Middle East, as well as the placing of the main part of the caravan trade routes under the guardianship of the Ashkans, led to intense competition and successive conflicts between the Ashkans and the Seleucids. After the **weakening** of the power of the Seleucids, the powerful Roman Empire entered the arena of history, which was considered the main enemy and permanent opponent of the Porte state for almost three centuries [203, с. 220].

Дар раванди таҳқиқот ҳолатҳои низ ба назар мерасанд, ки масдаре, ки дар ҷумла ба вазифаи пуркунанда дар ҷумла омадааст, тавассути масдар ба забони англисӣ интиқол ёфтааст:

“Муҳим аст, ки молҳо дар қутиҳои мустаҳкам баста шуда бошанд. Кӯшишҳои Дороти III барои **устувор намудани** мақоми худ дар Осиёи Хурду соҳилҳои баҳри Миёназамин, ҳамчунин аз ҷиҳати молиявӣ дастгирӣ кардани шаҳру музофотҳои ошубкарда бар зидди мақдуниён чандон барор нагирифт ва оқибат ҳуҷуми Искандари Мақдуниро ба империяи паҳновари Ҳахоманишиҳо (соли 334 пеш аз милод) ба бор овард” [201, с. 160].

“The efforts of Darius III **to stabilize** his position in Asia Minor and the shores of the Mediterranean Sea, as well as to financially support the cities and provinces rebelling against the Macedonians, were not very successful, and eventually led to Alexander the Great's invasion of the vast Hakhomanishs was brought Empire (334 BC)” [203, с. 160].

Ҳолати мазкурро дар мисоли зер низ мушоҳида намудан мумкин аст:

“Фарҳанги сулҳ - бидуни зуроварию таҳдид, бидуни истифодаи силоҳ ва ҷангу хунрезӣ, бо роҳи осоишта, аз тариқи сулҳу созиш ҳал намудани мушкилоти пешомада аст. Фарҳанги сулҳ - қабл аз ҳама эҳтироми рақиб, бо сабру таҳаммул омӯхтану дар мизони ақлу фаросат баркашидани афкору андешаҳои ӯ, ба хотири пешомади нек ва манфиати ҷомеа гузашт карда тавоништан аз суди ночизи хеш мебошад. Фарҳанги сулҳ - роҳи муросою сулҳу созиш дар асоси қонуну аснодҳои амалкунанда, бо роҳу тадбирҳои расмӣ ғайрирасмӣ аз миён бурдани ихтилофу даргириҳо буда, аз сиёсатмадорону сарварони давлатҳо маданияти баланд, дасту дили пок ва инсофу адолатро тақозо мекунад” [201, с. 136].

*“The culture of peace - without violence and threats, without the use of weapons and war and bloodshed, is **to solve** the problems in a peaceful way, through peace and agreement. The culture of peace is first of all respect for the opponent, learning with patience and understanding his thoughts and ideas, for the sake of the good future and the benefit of the society, to be able to waive one's petty judgment. The culture of peace is a way of reconciliation, peace and agreement based on existing laws and documents, with formal and informal measures **to avoid** conflicts and conflicts, and it requires high culture, clean hands and hearts, fairness and justice from politicians and heads of state” [203, с. 136].*

б) қисми тақриби хабар:

1) номӣ (предикативӣ):

*“My business **is to live** without him now” [63].*

Муносибати субъективии масдар дар ибраҳои предикативӣ бо *for* мебошад, ки дер-дер вомехӯранд, инчунин, дар таркиби қисмати номии хабар он маънои предикатив - сифатро муайян мекунад, аз ҷумла:

*“...it was not necessary **for me to look up in order to ascertain** whose entrance they thus greeted” [199, с. 92].*

2) таркиби феълии хабар:

“...an age **seemed to have elapsed** since the day which brought me first to Lowood, and I had never quitted it since” [202, с. 129].

3) хабари модалии мураккаб:

“You **must enclose the advertisement and the money to pay** for it under a cover directed to the editor of the Herald” [202, с. 131].

4) бо ибораҳои: “would + масдар”, “used + масдар”, “come + масдар”, “(is) going + масдар”:

“I and Sophie **used to walk** every day in a great green place full of trees, called the Park” [202, с. 155].

“Mr. Rochester asked me if I **would like to go** and live with him in England, and I said yes” [202, с. 157].

в) Пуркунанда: But I cannot **persuade her to go away**, my lady [202, с. 292].

Баъд аз феълҳои to allow, to order, to beg, to as, to request, to teach, мо бештар бо ду пуркунандаро вомехӯрем, ки якеаш бо масдар ифода гардидааст:

“...and I **begged her to fetch** Gulliver’s Travels from the library [202, с. 27].

«Adele wanted to take a seat on my knee, but she **was ordered to amuse** herself with Pilot” [202, с. 185].

Масдар метавонад бо пуркунандаи мураккаб ифода гардад:

Ҳарчанд дар ин бора муаррихону бостонишиносон ҳуқуқи комили андешаронӣ доранд, камина ҳам нуқтаи назари худро ба хотири **ҷалб намудани** диққати олимони нуқтасанҷ иброз медорам [201, с. 181].

Бояд қайд кард, ки пуркунандаи бевосита бо пуркунандаи бавосита муносибат дорад, зеро пуркунандаи бевосита дар умум ҳолати муқаррарии пуркунанда мебошад, вақте, ки муносибатҳои объектӣ бо сифр ифода мешавад.

Масдар бо пешоянд пайваст шуда, наметавонад, инчунин, ба вазифаи пуркунандаи пешоянддор низ омада наметавонад.

г) муайянкунанда: I have no desire **to go** there.

Масдар дар вазифаи муайянкунанда бо муайянкунанда ҳамчун мубтадои худии (субъект) фаъол ё ғайрифаъол дар ҳолатҳое, ки муайянкунанда ба таври исми муайян (конкрети), ҷонишинҳои номуайян ё манфӣ, сифат ё шумора дар ҳукми аъзои воқеӣ ифода шудааст, мутаносиб мегардад.

Дар вазифаи муайянкунанда масдар бо муайяншаванда бо мисли субъекти худ муносибат дорад, фаъол ё мафъул, дар мавридҳое, ки муайяншаванда бо исми аниқ, ҷонишинҳои номуайяншахс ва инкорӣ, сифат ё шумора дар нақши аъзои моддӣ ифода меёбад.

Масдар дар вазифаи муайянкунанда бештар баъди калимаҳои *the first, the second, the third, the last* ва ғайра воমেҳӯрад ва аз рӯйи мазмун ба ҷумлаи пайрави муайянкунанда дорои хабар дар ҳамон замоне, ки феъл дар сарҷумла аст, баробар мебошад.

“when he saved me the trouble by being the first to commence a dialogue” [202, с. 537].

Масдар дар вазифаи муайянкунанда, инчунин, барои ишора намудани ашёе, ки бо исм ё ҷонишин ифода гардидааст, истифода мешавад:

*She gave him some water **to drink*** [202, с. 176].

д) Дар вазифаи ҳол масдар дар ҷунин ҳолатҳо истифода мешавад:

1. Барои ифодаи мақсад:

*“Shaking my hair from my eyes, I **lifted my head and tried to look boldly round the dark room**; at this moment a light gleamed on the wall”* [202, с. 21-22].

*Аз ин лиҳоз, ӯ шахси боваринокаш Чжан Тсянро ба сарзамини юечҳо фиристод, то ки онҳоро ба **созиш бастан** ва ҷанги якҷоя ба муқобили ҳарифи тавоно даъват намояд* [200, с. 229].

*In this regard, he sent his confidant Zhang Tsiang to the land of the Yueches to make them come **to an agreement** and call for a joint war against a powerful enemy..*

Пеш аз масдаре, ки мақсадро ифода мекунад, метавонад пайвандакҳои *in order, so as-* «барои ин (он) ки, ҷунки», ояд. Ин пайвандакҳо кам истифода мешаванд, махсусан дар нутқи гуфтугӯӣ:

“...and which plate I had often petitioned to be allowed to take in my hand **in order to examine it** more closely” [202, с. 27].

2. Барои ифодаи натиҷа (бо калимаҳои *too, enough*);

“‘Pooh! you can’t be silly **enough to wish to leave** such a splendid place?’” [202, с. 32].

Дар ҷумлаи забони англисӣ пеш аз масдаре, ки натиҷаро ифода мекунад, пайвандакҳои *in order* ва *so as* истифода намешаванд. *In order* ва *so as* метавонанд танҳо пеш аз масдари ифодакунадаи мақсад истифода шаванд [61, с. 57]

3. Барои ифодаи муқоисаи тавассути пайвандакҳои *as if* ва *as though*; сурат гиранда;

“Miss Temple passed her handkerchief over her lips, **as if to smooth away the involuntary smile that curled them**” [202, с. 96].

4. Барои ифодаи баъзе ҳолатҳо:

*She was driven away, never **to revisit** this neighborhood.*

е) Масдар бо калимаҳои ба он мансуб як қатор ибораҳои фразеологиро ташкил мекунад, ки ба сифати қисми муқаддимавии ҷумла истифода мешаванд [69, с. 221]: *to tell the truth, to begin with, to be frank, to be sure, to say nothing but*, ва ғайра;

“*To be sure it is pleasant at any time; for Thornfield is a fine old hall*” [148].

ж) Масдар метавонад бо зарфҳои пайвасткунанда (*when, where, why, how*), бо пайвандакҳо (*whether, as if, in order, so as*) ва бо ҷумлаҳои пайвасткунанда пайваст шавад (*who, what, which*):

“*I knew **where to find** in my drawers some linen, a locket, a ring*” [202, с. 487].

– Ана он чизе, ки вай гуфт. Хориқаи давлатдори тоҷикон баъзан ба муъҷиза шабоҳат дошта, эҳёи эҳёҳо ё аз хокистари нестӣ сабзида **ба камол расидан**, умри бобаракат дида, аз ҳаводиси таърих **шикастану боз эҳё шуданро** борҳо паси сар кардааст [201, с. 229].

*The statehood of the Tajiks is sometimes like a miracle, it has seen **rebirths** or sprouting from the ashes of nothingness, reaching maturity, living a blessed life, **being broken by the events** of history and being reborn many times [203, с. 146].*

Дар масдар, хусусиятҳои номӣ нисбат ба дигар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бештар зоҳир ёфтааст, аз ин рӯ, он ба исм наздик буда, дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

а) Масдар дар забони тоҷикӣ, шакли ҷамъ мегирад:

*“вой, дод! Тавба кардам! Ба ҳоли беморам раҳм кунетон!” **гуфтанҳои** Нурбойро зер мекард [189, с. 339].*

*“Аммо бо ҳамаи ин таъкидҳо ва **тарсониданҳои** динӣ дар Бухорои амирӣ, ки аз ҷиҳати шуҳрати диндорӣ сифати «шарифӣ»-ро ба худ баста буд, ҳуҷраҳои Мадраса мулки хусусӣ шуда дар харидуфурӯхт даромада буданд” [189, с. 201].*

*“Ҳамчунин муҳаббати ман низ ба он ҷавон аввал як майли оддии қалбӣ бошад ҳам, кам-кам ва бо **диданҳои** пай дар пай ба дараҷаи камол расид ва рафта-рафта ба андозаи бардошта партофта тавонистани ҳамаи монеаҳо қувват гирифт” [189, с. 385].*

Дар ин мисол масдарҳои “**тарсониданҳо**”, “**гуфтанҳо**” ва “**диданҳо**” хусусияти номии худро бештар зоҳир намудаанд.

б) Масдар дар забони тоҷикӣ бо пешоянду пасояндҳо омада, дар ҷумлаҳо корбаст мешавад:

*“Дар ин кор зар даркор аст, зар! Ҳар чӣ гуна зани саркаш бошад ҳам, **бо дидани** зар ром мешавад” [189, с. 403].*

*“Ин таклиф ба ман маъқул шуд, гирьям сусттар ва дилам кушодатар гардид: ба назари ман **аз шунидани** нагмаи нақора худ нақоранавоз шудан беҳтар ва хуштар менамуд” [189, с. 19].*

*“Дар **гуфтани** ин суҳан он шукуфтагӣ, ки дар рӯи вай ба сабаби тахмини бардурӯғи ман пайдо шуда буд, барҳам хӯрд ва авзои ўро дубора пардаи сиёҳи андӯҳу алам печонда гирифт ва баъд аз лаҳзае хомӯш мондан давом намуд” [189, с. 378].*

*“Кишварҳои Шарқ - алаҳхусус мамлакатҳои Осиё, ки бо номи давлатҳои бетараф ё ҷаҳони сеюм маъмул буданд, аз асари яккатозиҳои давлатҳои худкома ба ҳарос афтода, ба **офаридани** силоҳҳои ҳастай ва ракетаҳои ҷангӣ пардохтанд”* [201, с. 133].

“The countries of the East - especially the countries of Asia, which were popularly known as neutral countries or the third world, were afraid of the actions of autocratic countries and started to create nuclear weapons and war missiles” [203, с. 133].

Дар ин мисолҳо истифода шудани пешояндҳои “бо”, “аз”, “дар” ва “ба” бо масдарҳои “**дидан**”, “**шунидан**”, “**гуфтан**” ва “**офаридан**” ба назар мерасад.

Дар таркиби як қатор масдарҳои таркибии забони тоҷикӣ пешояндҳо ба назар мерасанд, ки зимни баррасии онҳо ин гуна масдарҳо бояд дуруст чудо карда шаванд, масалан:

*“Барои ин бояд механизмҳои умумии татбиқи густариши Фарҳанги сулҳ дар арсаи байналмилалӣ зимни **ба инобат гирифтани** манфиатҳои миллӣ ва умумибашарӣ эҷод шавад. Аз ҳамин хотир дар асри ҷадид масъулият ва вазифаҳои Созмони Милали Муттаҳид, ки алҳол ягона механизми дар арсаи байналмилалӣ **таъмин намудани** сулҳ ва амнияти миёни кишварҳо мебошад, чандин баробар меафзояд”* [201, с. 137].

*“For this, general mechanisms for the implementation and expansion of the Culture of Peace in the international arena should be created, **taking into account** national and universal interests. For this reason, in the new century, the responsibility and tasks of the United Nations, which is currently the only mechanism for ensuring peace and security between countries in the international arena, increases several times”* [203, с. 137].

Чӣ тавре ки дар ин мисол ба мушоҳида мерасад, масдари таркибии “**ба инобат гирифтан**” аз пешоянд таркиб ёфтааст, ки онро аз қоидаи ғавқузикр берун менамояд.

Ҳолати мазкурро дар мисоли зер низ метавон мушоҳида кард:

“Шояд баъзе касони огоҳ аз муаммои ҳастӣ далел оранд, ки таърихи башарият саропо нур аз ҷангу ҷидол, лашкаркашию муҳорибаҳои беамон, забткорию зулму таҳдид ва ба хок яксон намудани мулкҳои ободу шаҳрҳои овозадор аст” [201, с. 135].

“Perhaps some people who are aware of the problem of existence will prove that the history of mankind is full of wars and strife, endless wars, conquests, oppression, and razing to the ground prosperous estates and famous cities” [203, с. 135].

в) Бо бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ низ меоянд:

“Зайнаб, омаданат нағзу рафтани бад-дия (Улугзода). Гумон мекард, ки вай имрӯз дар вақти ба хонаи онҳо даромадани рӯи хандояро надида буд” [199]. “Акнун чораи аз ин рӯёнидани ҳақ-қи худамонро андешидани мон даркор аст” [192]. Ман ба Раҳими Қанд нияти аз Қорӣ-ишамба ҳуҷра талаб кардам доштаниамро, барои бо ӯ мулоқот кардан чанд рӯз аз дунболи ӯ гаштаниамро ва то ҳамин вақт фурсати бо вай гуфтугузор кардан наёфтаниамро муҳтасаран ҳикоя кардам [192].;

г). Монанди исм бо шумораҳои миқдорӣ ва ҷонишинҳои таъинӣ низ меояд:

“Сад задани сӯзангару як задани оҳангар (зарб.). Зеро либоси зерини ӯ дар ҳар ҷунбидан ва ҷунбондан бо як кабат пуст аз баданиш канда ӯро азоби тоқатнопазир меод” (Айнӣ) [192].

Вижагиҳои феълӣ ва номии масдар бо ҳамдигар робитаи ногуфтаи доранд. Гоҳо дар як ҷумла ҳам ҷиҳати феълӣ ва ҳам номии он ба ҷашм мерасад, аз ҷумла:

“То як бурда нонро хоида хӯрда, ҷои дар пеши худ кашида мондари нӯшида шудани чинифурӯш ӯ қариб буд понпорчаҳоро ба поён расонад” (Айнӣ).

Дар ин мисол масдари гузаранда (нӯшида шудан) пурқунандаи бевосита (ҷой) гирифтааст, ки ба хусусияти феълии он вобаста аст. Ҳамин масдар дар ибораи изофӣ муайянқунанда ҳам гирифтааст (нӯшида шудани чинифурӯш),

ки аломати исмии онро нишон медиҳад. Боз як мисоли дигар: “*ӯ фаҳмид, ки Пӯлод аз як тиела май нӯшидани ӯ бохабар будааст*” (Раҳим Ҷалил).

Масдар монанди исмҳо ба вазифаи сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрави ҷумла мсояд.

Ба вазифаи мубтадо:

Хобидан ҳоло барвақт буд (Улугзода). “Шунидан кай бувад монанди дидан” (Зарб.). Ба ҷадидҳо алоқа доштани Асад Махсум ба таърихнависоки амир маълум буд (Иқромӣ).

Ба вазифаи хабар:

“Вазифаи наздиктарини мо ҳамаи колхозчиёро осудаҳол кардан аст («Тоҷикистони совсти»). Орзуи деринаи ман хондан буд (Раҳим Ҷалил). “Вазифаи Қорӣ дар ин кор роҳбарӣ кардан ва ба ӯ нишон додан буд (Айнӣ). Ҷӯпонбачагон дар давидан, охубаррагон дар рамидан” (Айнӣ) [192].

Ба вазифаи пуркунандаҳои бавосита ва бевосита:

“Аклу хушам ба хондан банд буд (Улугзода). Аммо аз гуфтан то кардан бисёр фарқ ҳаст (Айнӣ). ...аз ҳаяҷон ва купҷковӣ ба Когон расидани худро надониста монд (Иқромӣ). Ин шайтон ба ҳавлиаш рафта намро аз кучо фаҳмида бошад? (Айнӣ) [192]”.

Масдар дар ибораҳои изофӣ муайянкунанда ва ё муайяншаванда шуда меояд:

“Сабаби ғирч-ғирч кардани кафши Мулло Туробро аз ӯ пурсиданд (Айнӣ)” [192]. “Як порча нони хурдан надошт (Иқромӣ). Харбуза мекаданду шоҳиди ба кишлок, омадани Асад Махсум шуда буданд (Иқромӣ)”. “Дар Бухоро аз шаби ба ҳавли Қорӣ-ишамба рафта намон боз монугир барф меборид” (Айнӣ) [192].

Ниҳоят, масдар ба вазифаи ҳолҳои гуногун меояд:

“Гулишан аз дер кардани Соро дилтанг шуда буд (Иқромӣ)”. Пӯлод аз он ки Салимбой барои дидани модарон ба хонааш омадааст, хурсанд шуд (Раҳим Ҷалил). Дар вақти мурданаи ба тарзи васият хоҳам гуфт (Айнӣ). То аз сайлгоҳ баромадани вай ба пурсиш ва суолҳо, ба ишора ва нидоҳои

Анбархола ҷавобе надод (Иқромӣ). Дар натиҷаи беаҳамият нигоҳ кардани мо рӯй додааст (Иқромӣ). Бо вучуди панҷ паҳлавонро ғалтонданаи дар маърака ҷунон меистод... (Айнӣ). Китобҳои адабиашро ба шартӣ дар хонаи ҳудайи нишаста мутолиа кардан меод (Айнӣ). Бо шунида шудани овози пои касе... сухани бойбача бурида шуд (Айнӣ). Инҳо ба сабаби дар Мадраса ҳуҷраи зархарид падоштани алоқаашонро аз онҳо намеканд (Айнӣ)» [187].

Масдар шакли кӯтоҳ низ дошта, он бо асоси замони гузаштаи феъл шаклан як мебошад. Масдарҳои кӯтоҳ дар яке аз шаклҳои феъл ва баъзе таркибҳои феълии дигар пас аз калимаҳои модалӣ ифода меёбанд:

а) Дар шакли таркибии замони ояндаи сифаи хабарӣ: хоҳад хонд, хоҳам рафт, хоҳем дид, хоҳӣ шунид;

б) Дар таркибҳои феълие, ки бо калимаҳои модалӣ шояд, бояд, мебошад, мебоист, боист, тавон, метавон сохта шудаанд, мисол:

“– Оре, ба иттифоқ ҷаҳон метавон гирифт (Айнӣ)”. “Лайлиро бо чашми Маҷнун бояд дид (Зарб.)”. “Илочи воқеа пеш аз вуқӯъ бояд кард (Зарб.)”.

Таркибҳои мазкур бештар дар назм ба ҷашм мерасанд: *“Камбағалҳои ҷаҳонро муттаҳид бояд намуд – Ҷанг бо урдуи истисмор мебоист кард (Лоҳутӣ)”.*

“Гуфт расом: аз ту чун тасвир мебошад кашид? Гуфтамаи: Дар шӯъла як шамшер мебошад кашид (Лоҳутӣ)”.

Дар таркибҳои феълие, ки бо калимаҳои модалӣ «зарур», «даркор», «мумкин», «лозим» таркиб ёфтаанд, шакли пурраи масдар ба кор бурда мешавад, мисол:

“Ин одамо аз Мадраса пеш кардан лозим (Айнӣ). Баҳрро дар пиёла ҷой додан мумкин нест (Зарб.)”.

Дар забон шакли кӯтоҳи масдар чун исми амал корбурд мегардад, ҷунонҷӣ, баромади офтоб, даромади колхоз, гашти рӯз, рафти кор.

Дар сохтори забон масдар шакли кӯтоҳи дигарро низ дорад, ки бо сифати феълии замони гузаштаи яқум ҳамшакл мебошад. Маъмулан, ин

шакли масдар бо феълҳои ғридиҳандаи модалии «шудан» ва «тавоништан» корбурд шуда, пеш аз феълҳои ғридиҳанда мавқеъ мегирад, мисол:

“Ин мард аз он одамоне набуд, ки пиёда ё савора ба сари ин кӯҳ, баром ада тавонад (Айнӣ)”. “Офтобро бо доман пӯшида намешавад (Зарб.). Нохунро аз гӯшт ҷудо карда намешавад (Зарб.)”.

Дар навбати дигар баъзан бо феълҳои модалии зерин шакли пурраи масдар низ корбурд мегардад, мисол:

“Лекин ин майли охирини туро ҳеч кардан наметавонам адо (Турснизода)”.

“Ин бачагони бо ҳам унс гирифтаро тамоман аз якдигарашон ҷудо карда нишон додан намешавад (Иқромӣ)”. “Албатта, ту ноҳаққориш онҳоро бо ду шоҳиди одили мусулмон исбот кардан наметавонӣ (Айнӣ)”.

Феъли ғридиҳандаи «гирифта» бо шакли пурраи масдар асос меёбад ва он ибтидо ва давоми амалро ифода менамояд, аз ҷумла:

“Мирнизоми ҳам ба косааш нон пора кардан гирифта (Айнӣ). Қорӣ-ишамба ин суҳанро гуфта, ба баргаиштан муҳайё шудан гирифта (Айнӣ). Баъд аз он ки кишт аз гармии офтоб нажмурда шудан гирифта, як бор об дод (Айнӣ)” [190].

Маъмулан дар ҳолате, ки дар ҷумла феъли модалии «хостан» ояд, масдар дар шакли пурра ба кор бурда мешавад, масалан:

“Ў хестан меҳост, аммо наметавонист (Раҳим Ҷалил)”. “Рашидоз ки ҳақиқатан кор кардан меҳост, ҳамин районро интиҳоб кард (Иқромӣ)”.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳангоми тарҷумаи масдар бояд қонуниятҳои зерин ба назар гирифта шавад:

1. Интиҳоби ҷузъи алоҳида ҳангоми тарҷума асосан вобаста ба вазифаи он дар ҷумла муайян карда мешавад:

“If I had anywhere else to go” [202, с. 32]. “– Агар ҷое мебуд, ман бо хурсандӣ аз он ҷо мегурехтам” [193, с. 22].

Дар ҷумлаи боло масдар барои сохтани пуркунандаи мураккаб истифода шудааст, ки дар забони англисӣ бавоситаи ҳиссаҳои то сохта

шудааст. Ҳангоми тарчума ба забони англисӣ масдар-пуркунанда тарҷумон аз тахвили **ба чузъҳо тақсим кардани ҷумла** истифода намудааст.

Ҳангоми истифодаи ин усул тарҷумон ҷумлаи содаро бо истифода аз ҷумлаи мураккаби шартӣ тарчума намудааст. Мавриди зикр аст, ки ҳангоми тарчума тарҷумон ҳуди масдарро тарчума накардааст, яъне тарҷумон мухтавои масдарро интиқол додааст, аммо ҳуди масдари “to go”, ки мадар мебошад ба забони тоҷикӣ тарчума нашудааст.

“I was to leave Gateshead that day by a coach which passed the lodge gates at six a.m. (199, с. 59). “– Мебоист ман бо дилижонсе, ки назди дарвозаи ҳавлиро соати шаши субҳ мегузаист, аз Гейтсхэд сафар намоям” (190, с. 38).

Дар ҷумлаи болозикр масдар дар таркиби хабари мураккаби феълии модалӣ, пас аз феъли модалиии to be – лозим будан, боистан омадааст, ки ҳангоми интиқол додан ба забони тоҷикӣ тарҷумон аз усули ҷойивазкунӣ истифода намуда, чузъҳои хабари номиро дар ҷумла аз ҳам дур ҷой додааст. Дар матни тарҷумашуда тарҷумон хабари **was to leave**-ро бо хабари мебоист сафар намоям интиқол додааст, ки феъли ёридиҳандаи мебоист дар аввали ҷумла омада, феъли таркибии сафар намоям дар охири он мавқеъ гирифтааст. Инчунин, ҳангоми тарчума тарҷумон масдари **to leave**-ро ҳамчун феъл тарчума намуда, дар шахси якуми танҳо бо илова кардани –ам тасриф намудааст. Дар шолати мазкур тарҷумон аз усули ивазкунии ҳиссаҳои нутқ истифода намудааст.

“‘No, Bessie: she came to my crib last night when you were gone down to supper, and said I need not disturb her in the morning, or my cousins either; and she told me to remember that she had always been my best friend, and to speak of her and be grateful to her accordingly’.” [202, с. 59]. “– Не, Бесси, вақте шумо дина бегоҳӣ таом меҳӯрдед, хонум бари кати ман омад ва гуфт, ки намеарзад саҳаргоҳ на ў, на фарзандонашро таъини диҳам, ҳамчунин гуфт, ки дӯсти беҳтарини ман буд, бинобар ин ман бояд бобати ў хайрхоҳона суҳан гӯям ва миннатдорона ёд оварам” [193, с. 38].

Дар ҷумлаи болозикр тарҷумон ҳангоми тарҷумаи тоҷикӣ аз усули тарҷумаи таҳтулафзӣ истифода намуда, масдари **to remember** ҳамчун **ёдовардан** тарҷума намудааст.

Масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ назар ба дигар шаклҳои тасрифнашаванда дорои бештари хусусиятҳои номӣ дошта, дар заминаи омӯзиши мавод роҳҳои ифодаи он дар зербоби мазкур корбаст гардид.

2.4. Нақши масдар дар ташаккули ибораҳо

Дар бештари корҳои муҳаққиқони англис хусусиятҳои номиро доро будани масдар муболиға ба мушоҳида мерасад, диққати зиёд ба ҳолатҳои мавҷуд будан ё набудани ҳиссаҳои *to* дода мешавад, масдар ҳангоми муоинаи вазифаи нахвӣ он пурра ба исм баробар мешавад.

Бо ҳамин хусусияти феълии масдар рӯйпӯш карда мешавад, бо вучуди ин хусусиятҳои феълии масдар на танҳо дар нишонаҳои дар боло зикр шуда ошкор мешавад, балки ба мисли феълҳои шахсӣ, масдар дар бисёри мавридҳо амалро ҳамчун чараёне ифода мекунад, ки тасаввури он бидуни алоқа бо иҷрокунандаи он мункин нест. Дар мавридҳои, ки амали бо масдар ифодашаванда бо мубтадои ҷумла пайваст аст, масдар субъектӣ номида мешавад. Агар субъект бо муайянкунанда ифода гардида бошад, масдар объект мебошад.

Муносибати амал бо иҷрокунандааш ҳангоми истифодаи масдар дар ҷумла зоҳир мегардад.

Ба ақидаи В.Р. Жигадло масдар дар ташаккули се ибори предикативии гуногун иштирок мекунад [52, с. 167].

1) Якум нахӣ ибори предикативӣ бо масдар одатан дар грамматика аз нуқтаи назари забони англисии муосир номи ғайриқонунии “ибори объективӣ бо масдар”-ро мегирад.

Номи мазкур ба ин ибора қобили қабул нестанд. Хуб мешуд ин ибораро вобаста ба вазифаи нахвиаш ном гирем: масдар дар таркиби пуркунандаи мураккаб ё бо аломати семантикӣ ибори предикативӣ бо масдари объективӣ

чи тавре, ки масдар амалро ифода мекунад, шахс ё ашёи бо пуркунанда ифода гардида мансуб меёбад. Дар муоинаи минбаъдаи ин ибора билохир мо бо номи “ибораи объективӣ бо масдар” меистем.

2) “Ибораи предикативӣ бо пешоянди *for*”. Ин ибора аз “объективӣ ба масдар” ҳам дар муносибатҳои субъективӣ масдар ва ҳам аз ҷиҳати истифодааш дар ҷумла фарқ мекунад. Дар ҷумла “ибораи предикативӣ бо *for*” қариб, ки дар ҳамаи вазифаҳои нахвӣ хоси масдар истифода мешавад.

3) “Мубтадо бо масдар”. Дар ин маврид гуногунии махсуси хабари таркибии феълӣ муоина карда мешавад, ки қисми аввали он ёридиҳанда буда, мубтадоро бо масдаре мепайвандад.

Амали бо масдар ифодашаванда, одатан мутааллиқи шахс (предмет)-и бо мубтадо ё пуркунандаи ҷумла ифодашуда мебошад [121, с. 250]:

“...but I **counsel you to resist firmly every temptation**” [201, с. 550].

Л.С. Бархударов ва Д.А. Штелинг ибораи сохти зеринро пешниҳод мекунад [17, с. 220]: унсури якум исм ва ҷонишин ба вазифаи пуркунанда мебошад; унсури дуюм - масдар (танҳо ё бо калимаҳои тобеъ), аммо ҳамаи ибора бо *for* ҳамчун як ҷузъи ягона ташкил карда шудааст.

““Oh no, child! It is not likely; and now it is time **for you to come in**” [202, с. 121].

Амали бо масдар ифода гардида, метавонад, инчунин, ба шахс ё предмет ифода гардад, ки дар ҷумла на мубтадо ва бо пуркунанда зоҳир намешавад. Дар ин маврид шахсе (ё предмете), ки ба он амали бо масдар ифода шуда дахл дорад, бо исм ё ҷонишин ба вазифаи пуркунанда бо пешоянди *for* ишора карда мешавад. Ибораи аз “*for* + исм (ё ҷонишин) + масдар” иборат буда, вазифаи як аъзои мураккаби ҷумларо иҷро мекунад, дар баробари ин масдар метавонад ҳам дар тарзи ғоил ва ҳам мафъул истифода шавад.

Ибораи “*for* + исм (ё ҷонишин) + масдар” вазифаи аъзоҳои гуногуни ҷумла (дар адабиёти илмӣ бештар вазифаи ҳоли мақсад ё натиҷа)-ро иҷро мекунад.

*“I tell you I could not forget it; and I took my revenge: **for you to be adopted** by your uncle” [202, с. 364]*

*“And if God had gifted me with some beauty and much wealth, I should have made it as hard **for you to leave me**, as it is now for me to leave you” [202, с. 386].*

*“All have not your powers, and it would be folly **for the feeble to wish to march with the strong**” [202, с. 612].*

Дар забони англисӣ ибораҳои гуногун бо масдар сохта шудаанд, ки ба ҷумлаҳои пайрав ҳамарзиш мебошанд.

Яке аз ҷунин ибораҳои серистеъмол “иборои хабари объективии масдарӣ” мебошад, ки инчунин, пуркунандаи мураккаб ном гирифта мешавад.

Ба ақидаи М.А. Беляева “иборои объективии масдарӣ” - ин пайваستшавии исм ё ҷонишини шахс ба вазифаи пуркунанда бо масдар мебошад [20, с. 159]:

*“...but I have long **wanted to see you**, and when I heard that there had been a letter from you [202, с. 139].*

*...he has been so much engaged all day that he could not **ask to see you before**” [202, с. 181-182].*

Барои **озмудани** қатъияту ҷасорати чанговарон **ӯ амр менамояд**, ки ба сӯйи аспди дӯстдоштааш тир андозанд ва сарбозонеро, ки ба ин кор ҷуръат накарданд, сар мезанад [201, с. 244].

*In order to **test** the determination and courage of the soldiers, he orders them to shoot at his beloved horse and beheads the soldiers who did not dare to do so [203, с. 244].*

“Иборои объективии масдарӣ” дар ҷумлаи вазифаи як аъзои ҷумларо, бахусус, вазифаи пуркунандаи мураккабро иҷро мекунад. Дар ҷумлаи *And a man wanted me to do in for film...* пуркунандаи феъл *wanted* ҷонишини **me** не, балки **me to go** мебошад. Ба саволи *what did a man want?* ҷавобаш - *A man wanted me to go...* мешавад.

Дар “ибораи объективӣ бо масдар” исм ё чонишин шахсе [предмете] - ро ифода мекунад, ки амали бо масдар зоҳир гардидаро иҷро кардааст ё ба ин амал гирифтор шудааст.

“Ибораи объективӣ бо масдар” баъд аз феъл дар дилхоҳ шакли замон истифода мешавад:

“*If he **expects me to talk** for the mere sake of talking and showing off, he will find he has addressed himself to the wrong person, ' I thought*” [202, с. 203].

“*I saw a room I **remembered to have seen** before, the day Mrs*” [202, с. 317].

“Ибораи объективӣ бо масдар” баъд аз феъли ифодакунандаи хоҳиш истифода мешавад: *to want, to wish, to desire, should [would] like*, инчунин, баъди феълҳои *to like, to hate* ва амсоли инҳо истифода мешавад:

“*Well, you may tell them I **wish you to stay** till I can talk some things over with you I have on my mind*” [202, с. 352].

“*I **wish these girls to be the children of Grace: and why that abundance?***” [202, с. 96].

Агар амали бо масдар ифода ёфта ба шахс [ё предмет]-и бо мубтадон ҷумла дахл дошта бошад, дар ин маврид чонишин пеш аз масдар истифода намешавад:

“*I **did not like to walk at this hour alone** with Mr. Rochester in the shadowy orchard*” [202, с. 380].

2. “Ибораи объективӣ бо масдар” баъди феълҳои ифодакунандаи эҳсосот тавассути узвҳои ҳиссиёт (эҳсосоти физикӣ): *to see* - дидан, *to watch, to observe* - мушоҳида кардан, *to notice* - дидан, *to hear* - шунидан, *to feel* – ҳис кардан ва ғайра.

Баъди феълҳои ин гурӯҳ ҳиссачаи *to* пеш аз масдар меафтад:

“*I have often heard the servants say, got her to promise before he died that she **would always keep me***” [202, с. 106].

“*My heart really warmed to the worthy lady as I **heard her talk***” [202, с. 148].

Бояд қайд кард, ки баъди феълҳои ин гурӯҳ дар қатори “ибораи объективӣ бо масдар”, инчунин, “ибораи объективӣ бо сифати феълии замони ҳозира” истифода мешаванд:

“Old times crowded fast back on me as I watched her bustling about – setting out the tea-tray with her best china, cutting bread and butter, toasting a tea-cake” [202, с. 345].

Баъди феълҳои ин гурӯҳ масдари тарзи мафъул истифода намешавад: дар ин маврид сифати феълии замони гузашта мавриди истифода қарор мегиранд:

I saw you had a social heart [202, с. 479].

“Meantime, I heard St. John quit his room. He stopped at my door [202, с. 642]”.

Баъди феълҳои **to see, to notice** ба ҷойи “ибораи объективӣ бо масдар”, ки дар он масдар бо феъли **to be** нишон дода шудааст, одатан, ҷумлаи пайрави иловагӣ қорбурд мегардад, мисол:

I saw that to murmur would be to vex him [202, с. 605].

“Ибораи объективӣ бо масдар” баъди феълҳои, ки тахмин қарданро мефаҳмонанд, қорбурд мегарданд: *to expect* – интизор шудан, умедвор шудан, *to think* – фикр қардан, андешидан, *to believe* – бовар қардан, эҳтимол қардан, *to consider* – ҳисоб қардан, шуморидан, *to suppose* – фарз қардан, пиндоштан, *to find* – пайдо қардан, инчунин, баъди феълҳои *to know* – доништан, *to declare* – эълон қардан ва ғайраҳо.

Баъди феълҳои ин гурӯҳ бештар “ибораи объективӣ бо масдар” истифода мешавад, ки дар он масдар бо феъли *to be* нишон додашудааст. Дар мавридҳои дигар ҷумлаи пайрави иловагӣ истифода мешавад.

“I suppose he had considered that these were all the governess would require for her private perusal” [202, с. 157].

“I looked up and found that the afternoon was gone, and evening far advanced, another discovery dawned on me, namely” [186].

Баъди феълҳои *to consider, to find* ва *to declare* феъли *to be* баъзан меафтад:

“Now, however, I **considered it well to let** them flow as freely and as long as they liked” [202, с. 461].

“I **made you talk**: ere long I found you full of strange contrasts [202, с. 478].

Истисно дар ин гурӯҳ феъли *to expect* мебошад, ки баъди он “ибораи объективӣ бо масдар”-и дилхоҳ феъл ҳам дар тарзи фоил ва ҳам мафъул истифода мешавад. Масдар дар ин маврид амалеро ифода мекунад, ки ба оянда мансуб аст:

“but I **cannot expect the reader to have the same intuitive perception**, so I must repeat his explanation” [202, с. 585].

Агар амали бо масдар ифодагардида ба шахс (ё предмет)-е мансуб бошад, ки вазифаи мубтадои ҷумларо ифода мекунад, пас пеш аз масдар яке аз ҷонишинҳои нафсӣ **myself, himself herself** вобаста ба шахси мубтадо корбаст мегардад:

“‘Yes; I wish to know whether you have heard of any service I **can offer myself to undertake**’” [202, с. 537].

Ҷонишинҳои нафсӣ баъди феъли *to expect* истифода намешаванд;

“‘But what, then, ’ said he, ‘do you **expect me to do for you?**’” [202, с. 514].

“Ибораи объективӣ бо масдар” баъди феълҳои истифода мешавад, ки фармон, хоҳиш, иҷозатро ифода мекунад: *to order, to command* – фармон додан, *to ask* – хоҳиш кардан, *to allow* – иҷозат додан, имконият додан.

Баъди ин феълҳо ибораи объективӣ бо масдар дар тарзи мафъул истифода мешавад. Баъди феъли *to ask* доимо пешоянди *for* меистад.

He asked for the letter to be sent **of at once** [202202, с. 290].

Аммо дар ин маврид мо “ибораи объективӣ бо масдар” надорем, балки ду пуркунандаи алоҳида дорем, ки ҳар кадомаш дар алоҳидагӣ ба феъли хабар тобеанд.

Ибораи объективӣ бо масдар” баъди як қатор феълҳое истифода мешавад, ки пурқунандаи пешоянддори талаб мекунад: *to wait [for]* интизор шудани низо, *to rely [on, upon]* - боварӣ доштан (ба), *to count [on, upon]* - умед бастан (ба) ва ғайраҳо.

Дар ин мавридҳо пеш аз “ибораи объективӣ бо масдар” пешоянд меистад:

*“You should have **waited for my leave to descend**, ’ she said” [202, с. 523].*

Муҳаққиқ М.А. Беляева ибораи субъективии предикативии масдарро, ҳамчун ибораи исм ба вазифаи мубтадо бо масдар, ба сифати қисмати дуҷумла хабари феълӣ таркибӣ шарҳ додааст [20, с. 162]. Қисми ёридохандаи ин хабарро феълҳо дар тарзи мафъул, ки ба масдар наздиканд, ба мисли *to see, to say, to think, to suppose, to believe, to know, to make* (маҷбур кардан) ва ғ. таъкил медиҳанд.

*“...solemn, because it **was known to be so seldom entered**” [202, с. 17].*

Дар “ибораи субъективии масдарӣ” масдар амалро ифода мекунад ё ҳолати шахсе (ё предмете)-ро, ки бо исм (ё ҷонишин) дар таркиби ин ибора баён гардидааст.

Ҷумлаи мураккаби тобеъро, ки сарҷумлаи он бо ибораи бешахси шакли *it is said* - меъюнд, *it is reported* - хабар додан, *it seems* - ба назар менамояд, *it is likely* эҳтимол ифода гардидааст, бо ҷумлаи сода иваз кардан мумкин аст:

Ҷумлаи мураккаби тобеъ: *It is said they know English very well.*

Ҷумлаи сода: *They are said to know English very well*

Ҳангоми ивази ҷунин ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи оддӣ ҷонишини *it* меафтад, мубтадои ҷумлаи пайрав *[they]* ба ҷойи ҷонишини *it* пеш аз хабари сарҷумла гузошта мешавад, ки бо мубтадои нав дар шахс ва шумора мутобиқат мекунад, пайвандаки *that* низ меафтад, аммо хабари ҷумлаи пайрав *[know]* шакли масдарро гирифта метавонад *[to know]*.

Масдар дар “ибораи субъективии масдар” дар ҳамаи шаклҳо истифода мешавад [18, с. 257]:

Indefinite Infinitive (ҳам Active, ва ҳам Passive) амалеро мефаҳмонад, ки бо амали феъл дар шакли шахсӣ дар як вақт рӯй медиҳад:

“He is a clergyman, and is said to do a great deal of good” [202].

Continuous Infinitive амали давомдореро ифода мекунад, ки бо амали феъл дар шакли шахсӣ дар як вақт рӯй медиҳад:

*“... these days seem **to be living** in a fool's paradise” [18, с. 114].*

Perfect Infinitive [ҳам Active ва ҳам Passive] амалеро баён мекунад, ки аз амали бо феъл ифода гардида, дар шакли шахсӣ пештар ба вуқӯ омадааст:

*“...but he **seemed to have entered** another train of reflection” [202, с. 538].*

Perfect Continuous Infinitive амали давомдорро ифода мекунад, ки дар давоми як вақти муайян давом кардаст ва аз амали бо феъл ифодагардида дар шакли шахсӣ пештар ба вуқӯ омадааст. Дар ин ҳол Perfect Continuous Infinitive метавонад амалеро ифода кунад, ки дар вақти анҷомёбии амали бо феъл дар шакли шахсӣ ифода гардида, давом карда истода буд, инчунин, амалеро, ки дар ин муҳлат аллакай ба анҷом расидааст:

*“...but to have sunk down in the silken snare; fallen asleep on the flowers covering it; wakened in a southern clime, amongst the luxuries of a pleasure villa: **to have been now living** in France, Mr. Rochester's mistress” [202, с. 547].*

“Ибораи субъективии масдарӣ” дар ҳолате истифода мешавад, ки хабар тавассути феълҳои зерин дар шакли мафъул ифода гардидааст: *to say* - гуфтан, *to state* - арз кардан, хабар додан, *to report* - хабар додан, *to announce* - эълон кардан, *to believe* - бовар кардан, эҳтимол кардан, *to suppose* - фарз кардан, пиндоштан, *to think* - фикр кардан, андешидан, *to expect* - интизор шудан, умедвор шудан, *to know* - доништан, *to understand* - дар маънои фаҳмидан, хабар доштан, *to consider* - ҳисоб кардан, шуморидан, *to see* - دیدан, *to hear* - шунидан ва ғайраҳо.

*“Reed is dead, too, sir: he ruined himself and halfruined his family, and is **supposed to have committed suicide**” [202, с. 340].*

Бояд қайд кард, ки:

а) Indefinite Infinitive баъди феъли *to expect*, одатан, амалеро ифода мекунад, ки ба оянда мансуб аст:

*“Mr. Rochester had left for London three weeks ago, but he was then **expected to return** in a fortnight” [202, с. 370].*

б) баъди феъли **to consider** бандаки феъли **to be** баъзан меафтад:

*“...and I believe he **is considered a just and liberal landlord** by his tenants” [202, с. 160].*

Дар чумлаи дорои “ибораи субъективии масдар” баъди хабар баъзан пуркунанда бо пешоянди **by** омада метавонад ва ҳамин тавр, масдар бевосита баъд аз феъл дар шакли мафъул меистад:

*“if I had but a prospect of one day bringing Mr. Rochester an accession of fortune, I **could better endure to be kept by him** now” [202, с. 409].*

“Ибораи субъективии масдарӣ” вақте истифода мешавад, ки хабар тавассути феълҳои зерин ифода гардидааст: *to seem, to appear* - намудан, *to prove* – маълум шудан, ошкор шудан, *to happen, to chance* – рӯй додан. Онҳо танҳо дар тарзи мафъул истифода мешаванд:

*“The want of his animating influence **appeared to be peculiarly felt** one day that he had been summoned to Millcote on business, and was not likely to return till late” [202, с. 287].*

Тарзи фоил:

*She **appeared to know** it by instinct [202, с. 197].*

Бояд қайд кард; ки:

а) баъди феълҳои *to prove* бандаки феъли *to be* меафтад, вақте ки баъди он сифат ё сифат бо исм меояд:

*“Grace has, on the whole, **proved a good keeper**; though, owing partly to a fault of her own, of which it appears nothing can cure her” [202, с. 472].*

Вақте, ки баъди бандаки феъли *to be* исм бе сифат меояд, феъли *to be* афтида наметавонад:

He proved to be a lawyer.

б) Баъди феълҳои *to seem* ва *to appear* метавонад сифат ё исм бо сифат бе бандаки феъли *to be* ояд. Дар ин ҳолат феъли *to seem* ва *to appear* маънои “ба назар намудан (дар маънои вонамуд шудан, таъсир расонидан)”-ро дорад:

He seems tired .

Дар ҷумлаҳои инкорӣ ҳиссаҳои *not*, одатан, дар назди феълҳои *to seem* ва *to appear*, *to prove*, *to happen* меистад, аммо пеш аз масдар намеояд:

“Did it not seem to you in the least wrong to live in that way, first with one mistress and then another?”

-Аммо ҳиссаҳои *not* баъзан пеш аз масдар вомерхӯрад:

“if there was snow, or rain, or high wind, and his sisters urged me not to go” [202, с. 604].

Феълҳои *to seem*, *to appear*, *to prove*, *to happen* метавонанд дар ибораи модалӣ, бештар бо *may* истифода шаванд:

This story may seem to be rather dull.

4. “Ибораи субъективии масдарӣ” ҳангоме истифода мешавад, ки хабар бо сифати *likely* - эҳтимол, *unlikely* - шубҳаовар, *certain* - муайян, *sure* - дуруст, саҳеҳ, баъди бандаки феъли *to be* омада бошад. Дар ин маврид Indefinite Infinitive одатан амали ба оянда марбутро ифода мекунад:

“I should think he **is very likely to stay** a week or more: when these fine, fashionable people get together” [202, с. 240].

Дар ҷумлаҳои инкорӣ ҳиссаҳои *not* на пеш аз масдар, балки пеш аз хабари тавассути сифати *likely* бо бандаки феълӣ ифодагардида меистад,:

«I had acquired a certain degree of readiness and correctness in the language, and **was not likely to be** much at a loss with Mademoiselle Adela» [202, с. 154].

Аммо пеш аз хабари тавассути сифати **certain** ва **sure** бо бандаки феълӣ ифода гардида, ҳиссаҳои **not** пеш аз масдар меистад:

“Her eyes are fixed on the floor, but I **am sure they do not see it**” [202, с. 76].

“Дуюм, **хатари афзудани** муноқишаҳои минтақавӣ дар заминаи ихтилофоти динию мазҳабӣ, зиддиятҳои қавмию нажодӣ, тамоюлҳои идеологӣ, талошҳои ошкору ниҳон барои **ба даст овардани** захираҳои сузишворию ашӯи хом, тақсимооти нави бозори ҷаҳонӣ ва ғайра мебошад, ки вобаста ба бархурди манфиатҳои давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ дар ғӯшаҳои мухталифи сайёра сурут мегирад” [201, с. 137].

“Second, there is a risk of **increasing** regional conflicts because of religious and sectarian disagreements, ethnic and racial conflicts, ideological trends, overt and covert efforts **to obtain** fuel and raw material resources, a new division of the world market, etc. takes place in different parts of the planet” [203, с.137].

Ҳамин тавр, дар ин зербоб дар асоси сарчашмаҳои таҳқиқот ҷойгоҳи масдар дар ташаккули ибораҳо дар забонҳои муқоисашаванда баррасӣ гардид ва то андозае ҳусну кубҳи истифода ва тарҷумаи масдар аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шуд.

Муайян гардид, ки масдар шакли луғавии феъл буда, нишондиҳандаи асосии он ҳиссаҳои “to” маҳсуб меёбад. Дар як қатор мавридҳои ихтисоршавии ҳиссаҳои мазкур дар таркиби масдар ба назар мерасад, ки ба як қатор омилҳо вобастагӣ дорад.

Дар забони тоҷикӣ бошад, нишондиҳандаи масдар асоси замони гузаштаи феъл ва морфемаи “-ан” ба шумор меравад. Ихтисоршавии морфемаи “-ан” низ дар забони тоҷикӣ мушоҳида мешавад, ки мавридҳои ихтисоршавии он назар ба забони англисӣ хеле кам дида мешавад. Масдаре ки дар таркиби он морфемаи “-ан” ихтисор шудааст, масдари ноқис номида мешавад.

Масдар дар забонҳои мавриди назар хусусиятҳои феъл ва исмро доро мебошад ва хусусиятҳои исмии масдар дар забони тоҷикӣ назар ба забони англисӣ бештар зоҳир меёбад.

Хулосаи боби дуюм

Ҳангоми навишти боби дуюми рисола чунин натиҷагирӣ намудем:

1. Масдар дар забонҳои муқоисашаванда дорои категорияҳои замон, намуд ва тарз мебошад. Бояд ишора намуд, ки хусусияти истифодаи ҳиссаҳои *to* бо масдар мукамал мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст. Доираи истифодаи масдар ҳеле васеъ буда, омӯзиши ҳаматарафи он дар доираи як диссертатсия ғайриимкон аст.

Масдар дар забонҳои мавриди қиёс гуногун буда, яке аз вижагиҳои он дар он аст, ки он ба ғайр аз шакли ғайритасрифӣ буданаш, инчунин, шакли тасрифшавандаи феъл низ буда метавонад.

2. Масдар ба мисли дигар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл хусусиятҳои феълӣ ва номӣ дорад. Ба сифатҳои феълии он категорияи замон, тарз, қобилияти қабули пурқунандаи бепешоянд ва тавассути ҳол муайян гардадидани он марбут аст. Сифатҳои номии масдар дар иҷрои вазифаҳои нахвии он ошкор мегардад.

3. Вобаста ба маъно масдар бештар маънои ягонаи феълиро бо ҳама шаклҳои дигари феъл дар худ нигоҳ медорад. Аз ҷиҳати сарфӣ он ба феъл алоқаманд буда, бештар хусусиятҳои феълиро зоҳир менамояд.

4. Дар тамоми давраҳои таърихи ташаккули масдарҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ чараёни доимии монандшавии он ба феъл зикр ёфтааст. Дар айни замон низ нишонаҳои асосии феълро доро будани он, аз қабili категорияҳои намуд, замон, ва тарз аз ҷониби муҳаққиқон муайян карда шудааст.

5. Нишонаи асосии масдар дар забони англисӣ ҳиссаҳои *to* мебошад. Дар қор хусусиятҳои истифодаи ҳиссаҳои *to* бо масдар мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтааст.

6. Ҳангоми таҳлили мавод ошкор карда шуд, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба кадом вазифа дар ҷумла бештар омада метавонанд ва муайян гардид, ки онҳо бештар ба вазифаҳои мубтадо, хабар пурқунанда ва ҳол омада метавонанд.

7. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забони тоҷикӣ ва англисӣ ба категорияҳои феълӣ мансуб буда, шаклгирии онҳо аз номҳо маншаъ мегирад, аз ҷумла: масдар аз номҳои тасрифшавандаи забони англисии давраи қадим, ки асоси феълӣ доштанд, герундия - аз исми феълии сохта, сифати феълӣ аз сифат. Дар натиҷаи бомароми рушди забон онҳо ба низоми феъл ворид шуда, категорияҳои феълиро бо худ гирифтанд.

7. Вобаста ба таҳқиқи гузаронидашуда оид ба хусусиятҳои синтаксисии масдар дар вазифаи аъзоҳои гуногуни ҷумла, мо муайян кардем, ки масдар метавонад дар вазифаи мубтадо, хабари таркибӣ, муайянкунанда ва ҳол истифода шавад.

8. Хусусияти сифатҳои дастурии ҳар як шакли категориявии масдар имконияти истифодаи масдарро дар ҷумла маҳдуд мекунад. Дар диссертатсия ибораҳои асосии масдарӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд: “иборай *for* + исм [ё ҷонишин] + масдар”, “иборай масдари объективии предикативӣ” ва “иборай масдари субъективии предикативӣ”.

Ҳамин тавр, қайд кардан мумкин аст, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масдар як қатор хусусиятҳои хосро, ҳам сохторӣ-маъноӣ ва ҳам муносибатҳои наҳвиро дорост ва дар ин ҷода баъзе масъалаҳо таҳқиқу омӯзиши минбаъдaro талаб мекунанд, аз ҷумла ин ба омӯзиши дақиқи истифодаи он дар таркиби ибораҳо марбут мебошад.

БОБИ III. ТАҲЛИЛИ МУҚОСАВИИ ХУСУСИЯТҲОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ ВА ФЕЪЛИ ҲОЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

3.1. Баррасии категорияҳои сифати феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда

Дар боби гузаштаи ҳамин таҳқиқот тақлили категориявии масдар ва баррасии вазифаҳои нахвӣи масдар дида баромада шуд. Дар ин боб кӯшиш карда мешавад, ки тақлилу баррасии категорияҳои сифати феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда ба роҳ монда шавад.

Мусаллам аст, ки сифати феълӣ бо вучуди шакли тасринаяшавандаи феъл буданаш категорияҳои феълии худро то дараҷае нигоҳ дошта тавонистааст. Инҳо пеш аз ҳама категорияҳои замон, намуд ва тарз мебошанд.

Дар сохтори забон сифатҳои феълии гузаранда (*баровардаистода, иҷро мекардагӣ, кашонанда, навишта, тамомкунанда, шудагӣ, шуниданӣ*) ва монда (*баромада, гузашта истодагӣ, дурахшанда, меомадагӣ, раванда, рафтани, тулуъ кардаистода, шукуфтагӣ*) таркиб ёфтаанд. Хусусияти монда ва гузаранда доштани сифати феълӣ мустақиман ба тарзи феъл алоқамандӣ дорад.

Ҳангоми истифодаи сифати феълии газаранда исми мафъул дар шакли пуркунандаи бевоситаи суратёфта ифода меёбад, яъне объекти бевоситаи амал бо иловаи пасванди –ро баён карда мешавад, масалан: китобро хондагӣ, мактубро навиштагӣ.

“Ғуриши гӯиро каркунандае карду, аз шикамаш сиёҳ-сиёҳ ду бомбаро партофт” [199, с. 280].

Сифатҳои феълии монда амалу ҳолатро ҳамчун нишонаи субъект ифода мекунад, аз ҷумла:

“Каси аз дар бароянда як каси қаднаст буд” [189, с. 323].

*“Қурбоналӣ коргарони дар зери дасти ҳудаиш **коркунандаро** бо як нахӯдишӯрбои беғушт зиёфат карда ба онҳо гуфт”* [200, с. 49].

Инчунин, ҳолати дигаре ба назар мерасад, ки дар он сифати феълӣ ҳам монда ва ҳам гузаранда шуда метавонад. Дар ин ҳолат маънои мушаххаси он аз контекст (зерматн) муайян карда мешавад, масалан: китобро хондаистодагӣ (гузаранда), дар донишгоҳ хонда истодагӣ (монда).

Дар забони тоҷикӣ, инчунин, мушоҳида карда мешавад, ки баъзе сифатҳои феълӣ дар таркиби феълҳои таркибии номӣ омада, ҳамчун қисмати таркибии феъли таркибии номӣ ба маънои луғавии онҳо алоқаи қавӣ дорад. Масалан: *такрор кардагӣ (гузаранда), хоб кардагӣ (монда), пешвоз гирифтагӣ (гузаранда), дам гирифтагӣ (монда), ҷег задагӣ (гузаранда), гулдӯрос задагӣ (монда)*.

Дар забони тоҷикӣ сифати феълии монда метавонад бо роҳи вандафзоӣ бо иловакардани “-он” ба сифати феълии гузаранда табдил дода шавад: *хандида – хандонда, нишаста – нишонда, гузашта – гузаронида* ва ғайра:

*“Кампири ҳаштодсолаи **умраишро дар сахтӣ гузаронида** бо гуфтани як ду ҳикоя ё афсона монда нашуд”* [200, с. 35].

Бо афзудани “-он” сифати феълии гузаранда ба сифати феълии гузарандаи бевосита табдил меёбад: *пӯшида-пӯшонда, навиштагӣ-нависондагӣ*:

“...илоҳӣ калон шавӣ, мулло шавӣ, доно шавӣ! – гуён аз кисабағалаи як дона конфети ҷойдорӣ, ки ба коғази сурх печондагӣ буд, бароварда дод ва аз падарам пурсид: — писарча мехонад?” [200, с. 63].

Дар забони англисӣ низ сифати феълӣ ба қатори шкълҳои тасрифнашавандаи феъл дохил мешаванд. Дар забони англисӣ ду намуди сифати феълӣ (Participle) мавҷуд мебошад: Participle I ва Participle II. Бояд гуфт, ки Participle I ва Participle II на дар асоси замон, балки дар асоси тарз аз ҳам фарқ мекунанд.

Сифати феълӣ (Participle I) бо илова шудани суффикси “-ing” ба решаи феъл сохта мешавад ва чанд намуди талаффузи худро дорад [68, с. 189]:

Агар феъл бо садоноки “e” ба охир расида, он гоҳ ҳангоми ҳамроҳ шудани суффикси “-ing” меафтад. Масалан:

to give-giving-додан

to close-closing-пӯшидан

to make-making-сохтан

to arrive-arriving-расидан

Ба ин гурӯҳ қисми бештари феълҳо мансубанд.

Агар феъл бо ҳамсадо тамошавад, ҳангоми ҳамроҳ кардани суффикси “-ing” ҳамсадои охир ду то навишта мешавад:

to run-running-давидан

to forget-forgetting-фаромӯш кардан

to admit-admitting-ичозат додан

to shut-shutting-паррондан

to sell-selling-фурӯхтан

to swim-swimming-шино кардан

to tell-telling-гуфтан, нақл кардан

Сифатҳои феълии замони ҳозира аз феълҳои “to die”, “to lie” ва “to tie” бо роҳи аваз намудани садоноки решагӣ сохта мешаванд:

to die - dying, to lie - lying, to tie - tying.

Ҳангоме ки феълҳо бо ҳарфи “y” ба анҷом мерасанд ва он ҳангоми талаффуз ҳамчун дифтонги [ai] хонда мешавад ва иваз намудани он тарзи талаффузи калимаро дигар мекунад, ҳарфи “y” табдил дода намешавад. Масалан:

- buy – buying – харидан;

- deny – denying – инкор кардан;

- fly – flying – парвоз кардан;

- pay – paying – пардохт кардан;

- say – saying – гуфтан.

Дар баробари монандиҳо миёни сифати феълии забони тоҷикӣ ва англисӣ тафовут ба назар мерасад, ки бо таҳлили категорияҳои дастурии

онҳо ва таҳлил намудани вазифаи сифати феълӣ дар ҷумлаҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ муқаррар карда мешаванд.

Сифати феълии якум мисли масдар дар ду қолиби нахвӣ қорбаст мешавад:

1. Аккузатив бо сифати феълӣ: Ин нахвӣ қолиби сифати феълӣ дар ҷумла ҳамчун пурқунандаи мураккаб истифода мешавад. Дар қолиби аккумулятив бо сифати феълӣ ба ҷойи исм ҷонишини шахсӣ ба вазифаи пурқунанда меояд. Қолиби аккумулятив бо сифати феълӣ, асосан, баъди феълҳои қорбаст мешавад, ки ифодакунандаи дарки ҷисмонӣ ва фикрӣ мебошанд.

2. Номинатив бо сифати феълӣ. Дар ҷунин нахвӣ қолиби нахвӣ сифати феълӣ пас аз хабар мавқеъ гирифта, ба амали денотати мубтадо далолат менамояд. Дар ҷунин маврид хабари ҷумла дар шакли мафъули феъл истифода мешавад. Бояд гуфт, ки сифати феълии якум дар тақриби ҷунин қолабҳо тавассути шакли тасрифии феъл ба забони тоҷикӣ интиқол дода мешавад.

Номинативи мутлақ (Nominative absolute) аз сифати феълии замони ҳозира низ ба назар мерасад, ки аз ҷиҳати сохтор бо илова қардани исмҳо ва ҷонишинҳои шахсӣ ба сифати феълӣ сохта мешавад.

3.1.1. Категорӣи замон ва намуд

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавҷудияти категорияи замон дар сифати феълӣ ба назар мерасад.

Дар забони тоҷикии муосир сифати феълӣ метавонад дар се замон гузашта, ҳозира ва оянда ояд. Хусусияти феълӣ доштани сифатҳои феълиро маҳз ҳамин мавҷудияти категорияи замон ифода мекунад.

Замони ҳозира: *“Акнун маслиҳат он аст, ман шавам, шумо шавед, ҳар рӯз чанд соат барзиёд қор қарда ҳамин пахтаҳои сӯхтаистодаро қафанда паҳн қарда партоем”* [187, с. 49].

Замони гузашта: “Баъд аз мурдани падараш замини ба **мерос мондаро** фурухта хӯрдааст, пас аз он ба тарафҳои Қарий рафтааст, ки дар он ҷо ҳам хешовандони мо буданд [189, с. 44]. ...ҷавонон он табақхоро бурда ба пеши меҳмонони мардина мегузоштанд ва табақҳои холишударо оварда ба ошпаз медоданд” [189, с. 17].

Замони оянда: “Дар охирҳои зимистон падарам ба Маҳаллаи Боло рафтан хост, ки дар он ҷо ҷӯбҳои дар даст доштаашро чархи осие тарошад, чархи тайёр ва чархҳои **тайёришударо** ба осиеҳои атроф фурушад” [189, с. 76].

Сифатҳои феълӣ ба мисли феъл дорои вижагиҳои вобастакунӣ буда, калимаҳои дигарро ба худ тобеъ менамоянд:

“Ғуриши гору ва нолаи аз ҷангал **барояндаро** худам ба гӯши худ шунида будам” [189, с. 51].

“Резҳои ба боми хона **гунишударо** бо бел рӯфта истодем” [189, с. 36].

“Ӯ фармони ба воситаи кушбегӣ аз амир **гирифтаашро** аз бағал бароварда ...” [189, с. 217].

Яке аз аломатҳои сифатҳои феълии гузаранда дар он зоҳир мегардад, ки онҳо пуркунандаи бевосита гирифта, хусусияти феълии худро нигоҳ медоранд.

Сифати феълӣ дар замонҳо гузашта, ҳозира-оянда ва замони ҳозираи муайян ба фоил, яъне иҷрокунандаи амал низ вобастагии худро нишон медиҳанд.

Сифати феълӣ вобаста ба категорияи намуд ҳам мутлақ ва ҳам давомдор шуда меояд. Дар намуди мутлақ натиҷаи амал ва алақай ба анҷом расида будани амалро ифода намудани сифати феълӣ дар мисолҳои зерин мушоҳида мегардад:

“Лутфулло фурсат нагузаронида дар ҷои гузаргоҳи об кӯндаланг хобид, хокҳои дар як тараф **рехтаашро** бо сару гарданаи ва тарафи дигарро ба «поҳояш нигоҳдорӣ кард» [189, с. 73].

Дар забони тоҷикӣ чида омадани сифати феълиро мушоҳида кардан мумкин аст:

*“Чарҳои зовуд бо губчак – гарданаҳои **хӯрдашуда**, бо дандонаҳои **судашуда** бо тасмаҳои **фарсуда**и худ монанди идораҳои ҳукумати подшоҳӣ зӯр мегаштанд”* [189, с. 59].

Дар мисоли мазкур сифатҳои феълии **“хӯрдашуда”**, **“судашуда”**, **“фарсуда”** натиҷаи амалро нишон дода, дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда омадаанд ва, чун қоида, пас аз муайяншаванда мавқеъ гирифтаанд. Алоқаи муайяншаванда ва муайянкунадаи дар ин ҷумла тавассути бандаки изофии “–и” ба роҳ монда шудааст.

Бояд зикр намуд, ки дар ҷумлаи мазкур сифати феълӣ дар се маврид истифода шудааст, ки дар ду мавриди аввал сифати феълии мураккаб ва дар мавриди сеюм сода корбаст шудааст.

Сифати феълии **“фарсуда”** ба худ бандаки изофии “–и” қабул намудааст, зеро пас аз он, ҷонишини “худ” омадааст ва дар забони тоҷикӣ барои пайваст кардани сифати феълӣ ва ҷонишин бандаки изофӣ истифода мешавад.

Сифатҳои феълии намуди давомнок амали нотаом-давомнокро ифода мекунанд.

Алангаи оташи даргирифтаистодаи бадани ман якбора паст шуд [189, с. 378].

Аслан, сифатҳои феълӣ аз ду асоси феъл ва масдар дар забони адабии ҳозираи тоҷик сохта шуда, панҷ шакл низ мегирад.

Дар заминаи омӯзиш ва баррасии маводди бадастомада мо ба таври намуна сифатҳои феълӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷикро дар шакли ҷадвали зер пешниҳод намудем, ки он барои возеҳтар гардидани масъалаи гузошташудаи таҳқиқот мусоидат менамояд.

Ҷадвали 4. Сифатҳои феълӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик

№	Сифати феълӣ вобаста ба категорияи замон	Шакл	Мисол
1	Сифати феълии замони ҳозира:	Як шакл дорад	Раанда, чӯянда, ҳалқунанда:
2	Сифати феълии замони гузашта,	Шакли якҷум	Омада, шунида, иҷро шуда, хонда баромада;
		Шакли дуҷум	Хондагӣ, дода шудагӣ, дам гирифтагӣ.
3	Сифати феълии замони ҳозира-оянда	Як шакл дорад	Меҳондагӣ, иҷро мекардагӣ.
4	Сифати феълии замони ҳозираи муайян	Шакли якҷум	Хонда истода, давида истода.
		Шакли дуҷум	Навишта истодагӣ, шунида истодагӣ.
5	Сифати феълии замони оянда	Як шакл дорад	Хонданӣ, сарф шуданӣ.

Ҳангоми шакли инкорӣ сохтан аз сифатҳои феълии сохторашон мураккаб ва таркибӣ ҳиссаҷаи инкории “*на*” ба ҷузъи ёридиҳанда илова карда мешавад, масалан: гӯш *на*карда истодагӣ, духтанашуда, тамо*мна*карда, фаромӯш*на*шаванда, хонда *на*баромадагӣ, ҳал *на*шудагӣ, тамо*м* *на*шуданӣ, тамо*м* *на*мекардагӣ ва ғайра.

Воқеан, шакли замони ҳозираи сифатҳои феълӣ бо ёрии илова намудани пасванди –*анда* ба асоси замони ҳозираи феъл сохта мешавад, ки он дар навбати худ ду ҳел мешавад:

а) аз асоси феълҳои сода ва сохта бо ёрии ба он илова намудани пасванди “–*анда* // –*янда*”, масалан: рафтан – раванда, шунида – шунаванда, хондан – хонанда, пӯшидан – пӯшанда, баромадан – бароянда

“Ба таги деворҳо аз зери дарахтон сояи шабона пардаи сиёҳи худро паҳн карда ба дидану шинохтани оянда ва равандагон дуруст роҳ наметод” [190, с. 178-179].

Чунин шакли сифатҳои феълӣ аз феълҳои мондае монанди хандидан, раксидан, истодан сохта намешаванд.

б) дар феълҳои таркибӣ пасванди “–анда” ба феъли ёридиҳанда илова карда мешавад: нутқ кардан – нутққунанда, зинат додан – зинатдиҳанда, ҳал кардан – ҳалқунанда ва ғайра [41, с. 102]:

“Ҳамроҳиқунандагон ба ин тобут аз ҳашт то нӯҳ нафар мардикорони побараҳна бештар намуданд, инҳо ҳам тобутбардор, ҳам азодор ва ҳам соҳиби мурда буданд” [190, с. 187].

Сифатҳои феълии замони ҳозира амал ва ҳолатеро ифода мекунанд, ки дар замони ҳозира воқеъ гардидааст ва категорияи грамматикӣ замони аломати асосии ба феъл мансуб будани онҳо мебошад. Дар ин шакл сифатҳои феълӣ амалӣ такроршавандаи шахс ва хусусияти доимии предметро ифода мекунанд, масалан:

“Чунки ман ба ҷои ин ки кӯдаки ба ӯ беодобӣ кардари коҳиш кунам, он таҳқиққунандари таҳсин карда будам” [189, с. 184].

“Ба тарафи шарқи дарвоза як роҳи калони дигар буд, ки вай равандари ба Файзобод, Дилкушо, Ғурбун ва аз он ҷо ба Самарқанд мерасонид [189, с. 334]”.

Сифатҳои феълии замони ҳозира гузаранда (донанда, зинатдиҳанда, кашонанда, карқунанда, фаҳманда) ва монда (боранда, корқунанда, расанда, ҷаҳанда, ҳаракатқунанда) мешаванд [41, с. 52].

Шакли гузарандаи сифатҳои феълӣ дар замони ҳозира амали ба объект гузарандари, ки дар шакли пурқунандаи бевосита зоҳир мегардад, ифода менамояд.

“Хайбар саги бисёр хуб буда, дар андак вақт ҳамаи гуфтаҳои моро фаҳманда ва вазифаи асосии худро донанда шуда монд” [189, с. 61]

Шакли мондаи сифатҳои феълӣ дар замони ҳозира амал, ҳаракат ва ҳолати иҷрокунандаи амал, яъне фоилро ифода намуда, пуркунандаи бевосита гирифта наметавонанд.

“...деҳқонони дар он ҷо киштукоркунанда тамоман бе ҳайвоноти кори буда ва фақат бо каланду бел заминҳои маита (мурда)-ро кор карда гашта буданд” [189, с. 90].

“Сифатҳои феълии замони ҳозира фақат намуди давомнокро ифода мекунанд: *ӯ байтҳои хуби ба одам таъсиркунанда меҳонад* [189, с. 72]”.

Асосан, ба вазифаи муайянкунанда омадани сифатҳои феълӣ дар ҳамони ҳозира ба таври назаррас мушоҳида мешавад:

Ҳарифи ман нисбат ба ман зудтар байтҳои даркориро ёфта меҳонд. Ман ҳис мекардам, ки ӯ дар ин кор таҷрибаи кифоякунанда дорад [189, с. 192].

“Аспоне, ки ин гуна сафарҳоро бисёр дидаанд, аз ин тадбир гӯё хабардор буда, дар куҷо гӯронида шудани чизи аз марг халоскунандаи ҳудашонро бо диққати تامом ба назар гирифта мемондаанд” [192, с. 98].

“Заркафил вақте даркор мешавад, ки дар қарздор чизи ба гарав диҳанда надошта бошад, ё чизе ба гарав надиҳад” [192, с. 116].

Истифода гардидани бандаки изофии “-и” ба сифатҳои феълии забони тоҷикӣ хос мебошад, ки ҳолати мазкур дар мисоли дуҷуми ғавқузикр возеҳ зоҳир ёфтааст.

Ҳамчунин, сифате феълии замони гузашта дар заминаи замони гузаштаи феълҳо тартиб дода шуда, он дорои ду шакл мебошад.

Шакли аввал, ки тавассути илова намудани сиффикси –а ба асоси замони гузаштаи феъл сохта мешавад, масалан: *рафта, омада, баромада, фаромада, анҷомёфта, тамомкарда, хонда баромада* ва ғайра.

Шакли дуюм тавассути ба шакли аввал илова намудани суффикси –гӣ сохта мешавад, масалан: *рафта - рафтагӣ, омада – омадагӣ, баромада - баромадагӣ, фаромада - фаромадагӣ, анҷомёфта - анҷомёфтагӣ, тамомкарда – тамомкардагӣ* ва амсоли инҳо.

Нисбат ба сифатҳои замони ҳозира, маъноӣ категорияи замони дар сифатҳои феълии замони гузашта бештар ба назар мерасад. Асосан, сифати феълии замони гузашта дар дохили ҷумла ва ибора замони амалро ифода мекунад, ки нисбат ба замони амали феъли хабарӣ пештар воқеъ гардида бошад. Мисол:

“Одина, ки бо шунидани ин ғоҷа аз ғояти ғажбу ҳисси интиқом чашмонаш чун машъали оташ медурахшид, дастӣ чун поғачӯб хушидаи худро ҷунбонида ғуфт” [189, с. 143].

*“Дар пеши зонуи Аҳмад-Маҳдум як чанд варақ коғаз паҳн буданд, ки дар онҳо рақамҳои ҳисоб **навиштагӣ** менамуданд” [189, с. 266]*

Ҳангоме ки сифати феълии замони гузашта дар намуди мутлақ меояд, вай натиҷаи амали анҷомётаро ифода намуда, шакли замони ва намудиаш ба таври возеҳ ошкор мегардад, масалан: *“Аз навиштаҳои пушти ин китобча дар Ҳиндустон чоп шудани ва «Маҳмуд ва Аёз» ном доштани маълум мешуд [189, с. 221]. ...ҳар кас, ки ҷавоб дода наметавонад, байдодегӣ ҳисоб меёбад ва байти як бор хондашударо дубора хондан дуруст нест” [189, с. 192].*

Дар забони тоҷикӣ, сифатҳои феълии замони гузашта гузаранда (партофта, навишта, дидагӣ, вобаста кардагӣ, пешвоз кардагӣ) ва монда (хандида, омада, баромадагӣ, хобида, боридагӣ, нишастагӣ, рӯй додагӣ) мешаванд.

Инчунин, сифатҳои феълии замони гузаштаи гузаранда одатан амалро мефаҳмонад, ки ба пуркунандаи бевосита қаробат мекунад, аз ҷумла: *“Лекин аз ҷиҳати маслиҳати худ дар зоҳир суҳанҳои ӯро бовар кардагӣ барин менамуд” [190, с. 80].*

Дар забони тоҷикӣ, сифатҳои феълии замони гузашта, агар аз феъли монда сохта шуда бошанд, амалу ҳолатро ба ҳайси хусусияти фоил ё субъекти амал ифода намуда таъсири амали онҳо ба объект ё пуркунандаи бевосита гузашта наметавонад, масалан:

“Аз пеши дарвозаи бой одамони дар пеши масҷид гап зада нишастагӣ менамудаанд [189, с. 99]”.

Сифатҳои феълии замони гузаштаи монда ба воситаи суффикси -он ба гузаранда ҷайсал мешаванд:

“Дар зери миёнбанди ин одам як қаламдон ҳалондагӣ буда, дар дасташ як коғази лӯла печондагӣ менамуд” [189, с. 336]

Сифатҳои феълии гузаранда дар замони гузашта, ки тавассути пасванди –он сохта шудаанд, ба гурӯҳи сифатҳои феълие дохил мешаванд, ки таъсири амали онҳо ба воситаи мебошад, масалан: ҷаҳмонда, ҷаҳмондагӣ, шунавондагӣ, шиканондагӣ, резондагӣ ва монанди инҳо.

Замони ҳозира-ояндаи сифатҳои феълӣ тавассути илова намудани пешванди –ме ба шакли дуҷуми сифати феълӣ дар замони гузашта ифода меёбад. Масалан: *мерафтагӣ, меомадагӣ, кор мекардагӣ, ҳонда мебаромадагӣ ва ғайра.*

Сифатҳои феълӣ дар замони ҳозира-оянда, ҷӣ тавре ки аз номаш маълум аст, ба амалу ҳолати замони ҳозира-оянда далоят мекунанд, мисол:

“Пагоҳӣ вай ин рақамҳоро ба аъзоёни бюрои партиявӣ маълум хоҳад кард, то дар суҳбатҳои бо колхозчиён мекардагиашон истифода наоянд” [198, с. 66]”.

Сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда амали доимии предметҳоро дар замони ҳозира ҳам нишон медиҳанд: *“Баъд аз он ӯ рӯзе чанд бор бо ман ҳамин тариқа суолу ҷавоб мекардагӣ шуд” [198, с. 168].*

“Таомҳои гуногуни болаззат аз ҷамаи пештар ба ҷиллаҳона, ба пеши ман меомадагӣ шуданд” [198, с. 364].

Сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда вобаста ба категорияи намуд ҳамеша як намуд - намуди давомдор доранд ва амалҳои ҳамзамон бо амали тавассути феъли хабарӣ воқеъгардидаро меҷаҳмонанд, аз ҷумла: *“сохти рул-ишкел аз сохти ишкелҳои одӣ он қадар фарқ надошт, фақат ҷалқҳои ба пои одам андохта мешудагӣ он монанди ишкелҳои муқаррарӣ танг набуда, ба*

дараҷае ки рони одамро гунҷонад, васеъ буд. Дар суҳбатҳои бо колхозчиён мекардагиашон аз ин рақамҳо истифода мебаранд” [188, с. 59].

Шакли гузаранда ва мондаи сифатҳои феълӣ дар замони ҳозира-оянда аз ҷиҳати сохториашон фарқ намекунад ва танҳо маъно аст, ки онҳоро ба монда ва гузаранда ҷудо мекунад. Дар ҳар ду шакл ҳам бо роҳи илова намудани пешванди ме- ва пасванди –агӣ сохта мешаванд.

Мисол: медонистагӣ, мегирифтагӣ (гузаранда); мерафтагӣ, мерасидагӣ, (гузаранда).

“Бинобар ин он солҳо деҳқонон заминҳои амлокро намекиштагӣ шуданд ва заминҳои қорам хорзор шуда монданд, ӯ ба соҳибони он заминҳо хорпулӣ андохта гирифт” [189, с. 168].

Ҳамзамон, шаклҳои монда амалу ҳолатро ҳамчун аломати субъект инъикос менамоянд ва пуркунандаи бевосита намегиранд:

“Қам-қам девона ба ман унс гирифт. Ман аз ӯ натарсида дар пешаи менишастагӣ шудам” [189, с. 90].

Воқеан, дар забони адабии ҳозираи тоҷик сифатҳои феълӣ дар замони ҳозираи давомдор аз сифати феълии замони гузаштаи феъли маънӣ (асосӣ) бо ёрии илова намудани феъли ёридиҳандаи “истодан” дар шакли сифати феълии замони гузашта, яъне тавассути илова намудани пасванди –а ва –агӣ (истода // истодагӣ) сохта мешаванд. Масалан: *рафта+истода= рафтаистода, тулуъ+қарда+истода= тулуъ қардаистода, хонда+истодагӣ= хондаистодагӣ, омада+истодагӣ= омадаистодагӣ.*

Бояд зикр намуд, ки ҳар ду шакли сифати феълии замони ҳозираи муайян, ҳам бо афзудани пасванди –а ва ҳам пасванди –агӣ тақрибан баробар ба назар мерасанд, аммо бояд таъкид намуд, ки шакли якум, яъне онҳое, ки тавассути афзудани пасванди –а сохта шудаанд, хусусияти адабӣ дошта, шакли бо –агӣ сохташуда нисбатан ҳоси забони гуфтугӯӣ мебошад.

Масалан:

- *машинаи омада истода - машинаи омада истодагӣ;*
- *бачагони ғӯш қарда истода - бачагони ғӯш қарда истодагӣ.*

Мусаллам аст, ки замони дар ҷумла тавассути сифати феълии замони ҳозираи муайян ифодагардида, бо замони феъли хабарӣ баробар мебошад. Яъне амале ифода мекунад, ки бо амали тавассути хабар ифодаёфта дар як замон ба вуқӯ пайваستاаст.

*“Танҳо ҷашмони навакак бо андӯҳи бепоён **ғиристаистодаи** худро бо остин пок карда, ба он одам табассумкунон менигаристам ва ҳис мекардам, ки на тандо лабонам, ҳатто ҷашмонам ҳам бо ҳиссиёти миннатдорӣ табассумкунон медурахшанд”* [189, с. 115].

*“Ҷобири савор қамчин дар даст як туда писарбача ва духтарбачагони аз алафчинӣ **омадаистодаро** сур мекунад”* [198, с. 96].

Ҳамчунин сифатҳои феълие, ки ба воситаи феълҳои ёридиҳандаи “гаштан”, “нишастан” ва “истодан” сохта шудаанд, амалро ифода мекунанд, ки он бо феъли хабарӣ дар ҳамзамон воқеъ гардидааст. Ин шакли сифатҳои феълӣ хоси нутқи гуфтугӯӣ мебошанд. Мисол: хонда гаштагӣ, гап зада нишастагӣ, кор карда истодагӣ.

*“Пахтаҳои ба рӯи суфа пароканда шуда хобидаро ба он ҷо ҷой кардан **ғирифтанд**”* [199, с. 79].

Ҳарчанд ки сифатҳои феълии замони гузашта, ки аз масдарҳои “истодан”, “гаштан”, “нишастан”, “хобидан” ва “доштан” сохта шудаанд (истодагӣ, гаштагӣ, нишастагӣ, хобидагӣ, доштагӣ) дар алоҳидагӣ замонашон замони гузашта бошад ҳам, аммо ҳамчун феъли ёридиҳанда ба замони ҳозира, аниутараш ба замони бо замони феъли хабарӣ баробарро ифода мекунанд. Мисол:

*“Зогони дар шоҳи садаҳои **нишаста** аз гудоки автобус тарсида ба ҳаво париданд”* [198, с. 53].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик сифатҳои феълии таркибӣ низ монда ва гузаранда мешаванд. Масалан, аз як тараф, сифатҳои феълии замони ҳозираи муайян монанди “бароварда истода”, “гуфта истода” ба гурӯҳи гузаранда дохил мешаванд ва “ларзида истода”, “баромада истода” ва амсоли инҳо ба гурӯҳи феълҳои монда дохил мешаванд.

Инчунин, маълум гардид, ки хангоми гузаранда шудани сифатҳои феълии замони ҳозираи муайян таъсири феъл бевосита ба объекти амал мегузарад. Масалан: “Холаи чома дӯхта истодагӣ аз паси айнак ба писарчааш нигарист” (П.Толис). Чӣ тавре ки дар мисоли боло дида мешавад, таъсири амали сифати феълии “дӯхта истодагӣ” ба исми “чома” мегузарад.

Ё ки дар мисоли зерин низ ҳамин ҳодиса дида мешавад: “Аз дур суруди духтарони ангур чидаистода бу гӯш мерасид” («Тоҷикистони советӣ»).

Аммо дар ҳолати монда шуда амодан, сифатҳои феълӣ дар замони ҳозираи муайян танҳо ба амал ва ҳолати фоил далолат карда, пуркунандаи бевосита қабул карда наметавонанд.

Мисол: *“Баъд аз чанд қадами дигар роҳ рафтанамон ба ҷое расидем, ки ҳавлиро аз заҳкаш баъзе биноҳо ва деворҳои ҷӯбкории ба дарун ё берун хамхӯрдаистода ҷудо мекарданд”* [189, с. 342].

Сифатҳои феълии замони ҳозираи муайян ҳамчун феъл дар шакли ду тарз, яъне фоил ва мафъул ҷой гирифтаанд.

Сифатҳои феълии замони ҳозираи муайяни тарзи фоил ба воситаи феъли гузаранда таҷассум меёбанд ва маъмудан бо объекти бевосита пешниҳод мегарданд, мисол: *“барои ихлоси деҳқонро ба худ ҷалб кардан ва назрро зиёдатар ситонидан дуоҳои хонда истодаашро баландтар, бурротар ва қоривор бо адои махраҷи ҳарфҳои арабӣ хондан гирифт”* [189, с. 99].

Инчунин, бояд қайд намуд, ки тарзи мафъули сифатҳои феълии замони ҳозираи муайян ба истифода аз феълҳои монда сохта шуда, амал ва ҳолати субъектро ифода мекунанд ва ҳамчунон пуркунандаи бевосита қабул карда наметавонанд.

Мисолҳо:

*“Шумо, ки дар ҳолати оқил ва болиғ будан дар ин маҷлиси хайр ҳозир мебошед, ин духтари ҳозир **истодаро** бо никоҳи мусулмонӣ қабул кардед ба занӣ?”* [189, с. 104].

“Обҳои бар рӯи отаиш пошхӯрда монанди обе, ки дар деги равгани доғи даргирифтаистода рехта шуда бошад, оташро боз ҳам шуълавартар мекарданд” [191, с. 73].

“Бо сахт кашидани ришта чарм омада аз дарун ба болои чок банд шуд, ба тарзе, ки нӯги чарми овезон шудаистода аз тарафи дарун даҳони чокро тамоман банд мекард” [191, с. 67].

Дарвоқеъ, шакли замони ояндаи сифатҳои феълӣ бо ёрии пайвасти намудани пасванди –й ба масдари феъл сохта мешавад. Масалан: хондан - хонданӣ, хӯрдан -хӯрданӣ, сарф кардан - сарф карданӣ, гуфтан – гуфтанӣ ва ғайра. Он барои ифода намудани амалу ҳолат дар замони оянда истифода бурда мешавад. Мисол:

“Дар байни тамошобинон як ҳаяҷон, як ҷунбиш ва як шуввосзанӣ сар шуд” [191, с. 328].

“Дар натиҷа ҳарфҳои шинохташуданӣ ба вуҷуд омаданд” [191, с. 116].

Сифатҳои феълии замони оянда намуди давомнокро мефаҳмонанд: сохтанӣ, омаданӣ, суҳбат карданӣ ва ғайра.

Сифати феълии замони оянда амалу хусусияти доимии предметро низ ифода мекунад, мисол:

“Ин бой ба зог монандӣ дошт, ки як чашмаширо ба устухон ё ба дигар чизҳои хӯрданиии ҳудаи дӯзад, чашии дигарашро аз сайёд намеканад” [191, с. 78].

Бояд зикр намуд, ки яке аз хусусиятҳои дигари сифатҳои феълии замони оянда дар он аст, ки ҳамзамон бо ифода намудани дар замони оянда воқеъ гардидани амал ва ҳолат, онҳо тобишҳои моъноии мақсад, хоҳиш, дархост ва эҳтимолиятро низ ифода меkunанд, масалан:

“Аз падар як дегчаи мадрасагӣ ва як хумчаи равған монда буд, ки ӯ инҳоро дар вақти дар мадраса буданиаш харида кор фармуда будааст, онҳоро ҳам барои худ ба мадраса бурданӣ шудам” [189, с. 196].

Сифатҳои феълии замони оянда гузаранда ҳам (сохтанӣ, ташкил доданӣ, иҷро карданӣ, омӯхтанӣ, диданӣ) ва монда (омаданӣ, сухбат карданӣ, хоб рафтани, дам гирифтани, рухсат доданӣ) мешаванд.

Сифати феълии замони ояндаи гузаранда амали ба объекти бевосита равонашавандаро мефаҳмонад, чунончӣ:

“Пас аз он яке аз табибони маҳаллиро оварда, Одинаро ба вай нишон доданӣ шуд” [190, с. 98].

Сифати феълии замони ояндаи монда, одатан, амалу ҳаракати субъектро мефаҳмонад ва объекти бевосита намегирад:

“Гуруҳе, ки на пул доштанд ва на фарзанд, на ҷавонӣ ва на зӯр, ризо ба қазо дода, Бухоро рафтани шуданд” [190, с. 20].

Дар забони англисӣ замони сифати феълӣ ду намуд: номуайн ва мутлақ дорад.

Дар забони англисии муосир категорияи замон, ҳам дар низоми феълҳо ва ҳам дар низоми сифатҳои феълӣ, ки аслан, як шакли феъл (шакли номии феъл) мебошанд, яке аз масъалаҳои баҳсбарангез буда, то ҳол нуқтаи назари мушаххаси муҳаққиқон дар ин бора дида намешавад. Дар аксарияти ҳолатҳо се замонро (ҳозира (present), гузашта (past) ва оянда (future)-ро фарқ мекунанд. Аммо олимоне низ ҳастанд, ки замони оянда дар гузашта (future in past)-ро низ замони алоҳида ба ҳисоб гирифтаанд. Дар робита ба сифатҳои феълӣ ду замонро фарқ мекунанд – сифати феълии замони ҳозира (Present Participle) ва замони гузашта (Past Participle). Аммо масъала дар он аст, ки ин сифатҳои феълӣ дар сохтани шаклҳои замонию намудии феъл фаъолона иштирок намуда, масъаларо мураккаб мекунанд. Дар забони англисӣ хусусияти замониашро қариб аз даст дода, замонро феъли асосӣ ё хабарӣ ифода мекунанд.

Ин ҳодисаро дар мисолҳои зерин дида мебароем.

When **reading** The Picknick Papers, one can't help laughing (present).
Ҳангоми **мутолиаи** рӯзномаи Пикник шахс аз хандидан худдорӣ карда наметавонад.

When **reading** *The Picknick Papers*, I couldn't help laughing (past).
Ҳангоми **мумолиаи** рӯзномаи Пикник ман аз хандидан худдорӣ карда
натавонистам.

When **reading** *The Picknick Papers*, you will roar with laughing (future).
Ҳангоми **мумолиаи** рӯзномаи Пикник шумо бениҳоят баланд хоҳед хандид
[58, с.33].

Бояд зикр намуд, ки дар забони англисӣ сифати феълии замони ҳозира
асосан ба замони умумӣ далолат мекунад, на ба замони нутқ ё замони амали
феъли хабарӣ, масалан:

The last turning had brought them into the high-road *leading* to Bath
(Hardy). Гардиши охири онҳо ба шоҳроҳи ба тарафи Бат *мерафтагӣ*
баровард.

Дар забони англисӣ сифати феълӣ дорои ду шакл мебошад.

-ғайриперфектӣ: «**On reaching** the bedroom, we heard the voice of Miss
Scatcherd» [202, с. 111].

Дар ин ҷумла сифати феълӣ дар шакли ғайриперфектӣ бо пешоянди
“on” ҳамроҳ омадааст, ки замони вуқӯъ пазируфтани амалро мефаҳмонад.
Ибораи “on reaching” вазифаи ҳоли замонро иҷро намуда, дар аввали ҷумла
мавқеъ гирифтааст.

– перфектӣ: “Miss Temple, **having assembled** the whole school, announced
that inquiry had been made into the charges alleged against Jane Eyre” [202, с.
111].

Дар ин мисол шакли перфектии сифати феълии **having assembled** низ
вазифаи ҳоли замонро иҷро менамояд.

Шакли перфектии сифати феълӣ бо ёрии феъли ёридиҳандаи “have” бо
пасванди “-ing” ва сифати феълии 2 сохта мешавад:

“...**having drawn** the red moreen curtain nearly close, I was shrined in
double retirement” [202, с. 7].

Дар ин мисол сифати феълии **having drawn** аз феъли ёридиҳандаи
“**having**” ва сифати феълии 2 “**drawn**” таркиб ёфтааст. Шакли масдари

сифати феълии “**drawn**” – “to draw” мебошад, ки дар фарҳангҳои дузабонаи англисӣ тоҷикӣ чун “1) кашидан; 2) дарёфт кардан, гирифтани; 3) чалб кардан; 4) дуранг кардан; 5) партофтан (қуръаро); 6) кандан, кашида баровардан; 7) пӯшондан, кашидан (пардаро); 8) гирифтани, қабул/ дастрас кардан; 9) дам кардан (чой); 10) хулоса баровардан; 11) нақша/ расм кашидан” [169, с. 267] тарҷума шудааст. Дар ҷумлаи мазкур феъли “to draw” ба маънии ҳафтуми он, яъне “пардаро кашидан” қорбурд шудааст.

Шакли перфектии сифати феълӣ дар забони англисӣ барои ифодаи амали дар аввал қабл аз амали дигар иҷрошударо мефаҳмонад:

“...having taken the key from the lock, she led the way upstairs» [202, с. 149].

Дар ин ҷумлаи сифаи феълиии “**having taken the key**” – “калидро гирифта” аз он шаҳодат медиҳад, ки қаҳрамони асар аввал калдири гирифта, баъдан ба боло баромадааст.

Шакли ғайриперфектӣ бошад, ҳамзамон иҷро шудани амалро нишон медиҳад:

*“I retired to a window-seat, and **taking** a book from a table near, endeavoured to read” [202, с. 258].*

Чӣ тавре ки дар ин мисол маълум гардид, қаҳрамони асар китобро гирифтани баробар, кӯшиш кардааст, то онро мутолиа намояд. Ин амал тавассути шакли ғайриперфектии сифати феълии “**taking**” ифода ёфтааст.

Ҳамин тавр, сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои категорияи замон ва намуд буда, дар ифодаи онҳо миёни забони тоҷикӣ ва англисӣ фарқияти назаррас вучуд дорад.

3.1.2. Категорияи тарз

Аз шаш категорияҳое, ки ба феълҳо марбут аст, тарз категорияи дастурии феъл буда, муносибати амалро ба субъект (иҷрокунандаи амал) ва предмети амал (объекте, ки нисбат ба он амал анҷом дода мешавад) бо ҷузъҳои асосии номии ҷумла – мубтадо ва пуркунандаи бевосита ифода мекунад.

Мусаллам аст, ки мавҷудияти категорияи тарз ба сифатҳои феълии забони тоҷикӣ ва англисӣ хос мебошад, зеро сифати феълӣ дар забонҳои мавриди назар шакли тасрифнашавандаи феъл буда, дар баробари хусусиятҳои ҳиссаҳои номии нутқ, категорияҳои феълро низ доро мебошанд.

Сифатҳои феълии забони тоҷикӣ аз се тарз таркиб ёфта, онҳоро тарзи фоил, тарзи мафъул ва тарзи миёна меноманд.

“Сифатҳои феълии тарзи фоил бо амали гузарандае ифода мешавад, ки бо объект бевосита равона аст” [41, с. 205].

Тарзи фоили сифатҳои феълӣ бо феълҳои монда низ қорбаст мегардад ва амалу ҳолатро ҳамчун аломати субъект ифода мекунад ва ҳеҷ гоҳ объекти бевосита қабул намекунанд:

“Ба деҳқонони аз саҳро омада «ҷой» гуфта мефурӯшад” [189, с. 315].

“Дарахтони бед, гуҷум ва тут ҳам монанди зардолуҳои дар баҳорон шукуфта шукуфтазореро ба назаратон ҷилва мекунониданд” [192, с. 60].

“Оқибат кушоиш рӯй дод: аробакашони пешраванда, ки бо аробакашони аробаҳои пешоянда меҷангиданд, мағлуб гардид, маҷбур шуданд, ки аробаҳои худро пас кашида, ба растаи собунфурушӣ гиранд” [192, с. 158]

Тарзи мафъули сифатҳои феълӣ бо ёрии феъли “шудан” сохта мешавад ва аломати гузарандагии худро аз даст дода, аломат ва хусусияти объектро ифода мекунад.

“Рӯшноиро аз як дараҷаи ба рӯйи саҳни беруни мадраса кушода мешудагӣ мегирӣфт” [189, с. 622].

“Сиддиқхон маоши аз подшоҳӣ ба ҳудаи додашавандаро ба китобхари сарф кард” [189, с. 547].

Аз мисолҳои боло чунин хулоса кардан мумкин аст, ки тарзи фоил асосан аз феълҳои гузаранда сохта шуда, тарзи мафъул бо ёрии илова намудани феълҳои ёридиҳандаи монда, монанди “гардидан”, “гаштан” ва “шудан” сохта мешавад.

Инҳо аввал лафзбозиҳо, муаммоҳо, қасидаи аз ҳарфи бенуқта тамомиаванда барин корҳоро ба даст даровардаанд [189, с. 630]. “Унвони маълум на маишхури аз тарафи уламо ва сипоҳиён қабулғфтаи ӯ буд [189, с. 104].

Ҳангоми дар таркиби ҷумла ва ибораҳо сифати феълӣ ба вазифаи муайянкунанда истифода шуда бошад, новобаста аз замони умумии ибора ва ё ҷумла, ки гузашта, ҳозира ва ҳозира-оянда бошад, дар ин маврид тарзи мафъул доштани он аз матн мушаххас карда мешавад. Яке аз аломатҳои фаркунандаи ин маврид истифодаи бандакҷонишинҳои шахсӣ мебошад, мисол:

“Мо маҷбур шудем, ки оби аз ҳавз овардаамонро зуд кор фармуда бақияашро резонем” [189, с. 104].

“Ана, ин маблағро ҳам гиред, вексели тайёр кардаатонро ба ман диҳед, – гуфт” [192, с. 139].

“Одина ҳар рӯз нагоҳӣ аз оғил молҳоро гирифта, ба чаро мебурд ва бегоҳ ҳезумҳои он рӯз аз дараву кӯҳ шикаста гундоштагашро ба хар бор карда, рамаро пеш андохта, ба хонаи хӯҷаини худ меовард” [190, с. 4].

Тарзи мафъул дар ибораҳое, ки субъекти мантиқӣ доранд, боз ҳам равшантар ифода мешавад [41, с. 112].

*“Дар тани ин калбачагон куртаву лозимӣ набуд, фақат ба ҷои лозимӣ як латтаи **ҷигда-ҷигда дарида** лӯнгивор ба миёнашон печонда буданд” [189, с. 332].*

*“Ин мактабдор ҳамон чизи худаи **метонистагиро** ҳам ёд дода наметавонад” [189, с. 45].*

Дар мислони аввал сифати феълии **“ҷигда-ҷигда дарида”** дар замони гузашта корбаст гардида, дар ҷумла ба вазифаи пуркунандаи бевосита омадааст.

Дар ҷумлаи дуюм бошад, сифати феълии **“метонистагӣ”** дар замони ҳозира-оянда омада, дар ҷумла ба ҳайси пуркунандаи бевосита корбурд шудааст.

Зимни таҳлили мисолҳо ошкор гардид, ки муайян кардани тарзи фоил ё мафъули сифати феъли вобаста ба объект ва субъекти амал буда, гоҳо он метавонад нисбати объект фоил ва нисбати субъект мафъул бошад.

Онҳо дар алоҳидагӣ тарзи мафъулро ифода мекунанд, аммо нисбати субъекти мантиқӣ мутавонад тарзашон тағйир ёбад.

*“Тарафи зарби майдони Регистон асосан **кушодагӣ** буда, ба кӯчаи калон менайваस्त ва баъд аз кӯча то бинои Болои Ҳавз низ майдоне буд”* [189, с. 309].

*“Дар ин кофтуков ҳар чӣ нақдина, ки ёфтанд ба як рӯймоле, ки дар пеши мири закотӣ **пахнкардагӣ** буд, андохтанд”* [190, с. 69].

Дар мавриде ки муайяншавандаи ин шаклҳои сифати феъли ҳамчун субъект пешниҳод гардад, тарзи фоилро ифода мекунад, мисол: *одами мактуб навиштагӣ, духтараки суруд хондагӣ, бачаи китоб овардагӣ, зани хӯрок пухтагӣ.*

Чӣ тавре ки зикр гардид, сифати феълии замони ҳозира амалу ҳолатеро ифода менамояд, ки дар замони ҳозира иҷро шудааст. Ин навъи сифати феъли ба мисли дигар сифатҳои феълии забони тоҷикӣ дорои категорияи тарз мебошад.

Дар забони тоҷикӣ сифатҳои феъли доро ду тарз (фоил ва мафъул) мебошанд. Тарзи фоил танҳо бо феъли гузаранда сохта шуда, тарзи мафъул метавонад ҳам аз феъли гузаранда ва ҳам аз феъли монда сохта шавад, ки дар мавриди аз феъли гузаранда сохта шудан истифодаи феълҳои ёридиҳанда барои ифодаи тарзи мафъул лозим мешавад, мисол:

“Аммо ӯ дар ин ҷанҷол ягон сабаби ба шахрравӣ маҷбуркунандае намедид” [189, с. 156].

“Ғурриши гӯиро каркунандае карду аз шикамаш сиёҳ-сиёҳ ду бомбаро партофт [41].

Баръакс, баъзан чунин мешавад, ки тарзи фоил бо феъли монда сохта мешавад, дар ин маврид сифати феъли фақат амал ва ҳолати субъектро ифода мекунад ва пуркунанда низ гирифта наметавонад.

“Аммо ҳамаи умедҳои ману дил барбод рафт — ноумедона дидам, ки каси аз дар бароянда як каси қадпаस्त буд, ва ҳол он ки ороми ҷону дили ман «болобаланду ишвагару сарви ноз» буд” [189, с. 371].

Тарзи мафъули сифатҳои феълии замони ҳозира аз решаи феълҳои гузаранда бо ёрии илова намудани феъли “шудан” – “шаванда” сохта мешаванд:

“Дар ин шароит ба ғоидаи сармояи худ қаноат накарда ба дари судхӯрон медавиданд ва ба ҳар гуна ғоизи барзиёд бошад ҳам, пул қарз мегирифтанд ва чизҳои зарурии кам ёфташавандаро харида анбор мекарданд” [192, с. 159-160].

“Ин танга ба молҳои ба Россия фиристодашаванда зада мешуд” [191, с. 79].

Сифатҳои феълии замони ҳозира, ки аз ҷиҳати сохт дар шакли ибораҳои таркибии номӣ зоҳир мегарданд, бо ёрии илова намудани феъли ёридиҳандаи “шудан” сохта мешаванд: *“Ҷавҳариёт – давое, бо амали қиёмӣ аз чизҳои дорушаванда (масалан, ҷавҳари лиму, афлесун) месозанд” [190, с. 103].*

“Маълум мешавад, ки мӯйсафеди дурандеи домодишавандаашро ба пеши хостгоршаванда рост карда (ороста) фиристоданро лозим донистааст” [189, с. 393].

Хусусияти дигари сифатҳои феълии замони ҳозира дар забони тоҷикӣ ин хусусияти вобастакунӣ мебошад, ки дар ин ҳолат онҳо дигар ҷузъҳои ҷумларо ба худ вобаста меkunанд. Чунин сифатҳои феълӣ, асосан, дар шакли ибораҳои сифати феълӣ зоҳир мегарданд.

“Аробакаи чору ночор розӣ шудааст, ки бо вучуди дар пеши ароба нишастанашон аз онҳо баробари равандагони дар паси ароба нишинанда пул гирад” [188, с. 123].

Дарвоқеъ, сифатҳои феълии замони ҳозираи гузаранда аломати гузарандагии худро дар он зоҳир меkunанд, ки онҳо пуркунандаи бевосита

гирифта метавонанд. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик ин шакли сифати феълӣи замони ҳозира нисбатан роиҷ мебошад.

Мисол: “... харидор ба дами ягон судхӯри пули нақд қарздиҳанда наафтад [188, с. 112].

Ҳамчунин, дар баробари ин сифатҳои феълӣи замони гузашта низ дорои ду тарзи фоил ва мафъул мебошанд.

Дар тарзи фоил хоси сифетҳои феълӣи гузаранда мебошад ва асосан пуркунандаи бевосита гирифта метавонад.

Ҳангоми аз феълҳои монда сохта шудани сифатҳои феълӣи замони гузашта онҳо танҳо амал ва ҳолати мубтадоро нишон медиҳанд:

“Баъд аз ба дастархон фотиҳа хондан, ходимони тӯйхона оишҳои аз пеши меҳмонон баргаиштаро мувофиқи одат ба хизматгорони онҳо — ба палтарсаворон додаанд” [189, с. 163].

Тарзи мафъул аз сифати феълӣи замони гузаштаи гузаранда бо ёрии феъли “шудан” сохта мешавад:

“Нӯги тасмаи кандашуда ба миёни коргаре, ки ба гарданаи равған мерехт, бархӯрда, ўро ҳам ба коми чарх фиристод” [190, с. 60].

“Аммо хоҳарзодаи бисёр настизеҳн ва кӯрсавод буд ва домумло ба ман фармуд, ки ҳар рӯз баъд аз дарс дар миёнсарой (даромадгоҳи) мадраса ним соат нишаста, дарси ҳамаи рӯз хондашударо бо вай муколима — гуфтугузор кунам, яъне ба ў ёд диҳам” [189, 218].

Бояд зикр намуд, ки сифатҳои феълӣи замони гузаштае, ки аз ҷиҳати сохташон сифатҳои феълӣи таркибии номӣ ба ҳисоб мераванд ва одатан бо ёрии феълҳои ёридиҳандаи “шудан” ва “ёфтан” сохта мешаванд, дар тарзи мафъулӣ меоянд, масалан: “...дар вақти бемориаш парастӣ кунад, дар ҳангоми ҷонканиаш ба ҳалқи хушидаи он об ҷаконад ва пас аз мурданиаш гӯро кафанаширо тайёр карда, ба хобгоҳи абадиаш супорад” [190, с. 25].

“Одина, ки бо шунидани ин фоҷиа аз гошти ғазабу ҳисси интиқом ҷаҳмонаш чун машғали оташ медурахшид, дасти чун поғачӯб хушидаи худро ҷунбонида гуфт” [189, с. 149].

Монанди дагар шаклҳои феълӣ сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда низ вобаста ба категорияи тарз фоил ва мафъул мешавад.

Сифатҳои феълии замони ҳозира-ояндаи тарзи фоил бо амали гузаранда ифода мешаванд ва одатан, бо пурқунандаи бевосита меоянд: “*ӯ меҳост, ки ба ҷойи Муроди каму беш музд мегирифтагӣ як каниз ва як ғуломбачаи бемузд ба даст дарорад*” [199, с. 79].

Сифатҳои феълии замони ҳозира-ояндаи тарзи фоил бо феълҳои монда ифода шавад, амалу ҳолатро ҳамчун аломати субъект мефаҳмонанд:

“*Падари ман электрик ба ҳар хел мошинҳои бо электрик **кор мекардагиро** орзу мекарданд*” [198, с. 113].

Агар калимаи муайяншавандаи сифати феълии замони ҳозира-оянда объектро фаҳмонад, тарзи мафъул низ ифода мешавад ва сифати феълӣ одатан бандаки шахсӣ-соҳибӣ мегирад:

“*дар он вақт номаи ба Бухоро ва Ҳисор **мефиристодагитон** ҳам рост мебарояд. ӯ ришваҳои **мегирифтагашро** доимо бо ҳоким ва бо девонбеги амир бо ҳам медид*” [198, с. 74].

Дар забони тоҷикӣ сифатҳои феълии замони ҳозира-ояндае, ки дар шакли ибораҳои сифати феълӣ сохта мешаванд, аломати вобастақунандагии худро нигоҳ медоранд.

Мисол:

“*Аз ҷониби Одинаи сағир ба гардан гирифтам, ки ҳар вақт ӯ калон ва **аз дасташ кор меомадагӣ** шавад, ба бадали маблағи мазкур ба Арбоб Камоли мазкур хизмат менамояд*” [190, с. 4].

Ибораҳои дигари сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда бо ҳолҳое, ки дар алоқаи ҳамроҳӣ омадаанд, низ сохта мешаванд:

*Ин суҳбат барои ҳаёт ва фикри ман таъсири бузург кард, чунон ки саллаҳои калони олимтарошонро **бад медидагӣ** шудам, инчунин аз бекорӣ ҳам **нафрат мекардагӣ** гардидам* [189, 110].

Сифати феълии замони оянда ду тарз дорад: тарзи фоил ва тарзи мафъул. Сифати феълии замони ояндаи тарзи фоил бо амали гузаранда ифода мешавад ва бо пуркунандаи бевосита меояд:

*“Коргарон аз мобайни худашон чанд сӯм идона ҷамъ намуда, ўро ба Тошканд **равона карданӣ** шуданд”* [188, с. 41-46].

Сифати феълии замони ояндаи тарзи фоил бо феълҳои монда ифода мешавад, пуркунандаи бевосита намегирад, фақат амалу ҳолати субъектро мефаҳмонад:

*“Ночор ба душман фурсат надода, ҳар чӣ бодо бод худ **хучум карданӣ** шуд”* [190, с. 29].

Сифати феълии замони ояндаи тарзи мафъул аз феълҳои гузаранда ба воситаи феъли ёридиҳандаи «шудан» ба амал меоянд: *Ин кор бе дуздӣ як кори **ношуданӣ** будааст* [189, с. 256].

Мо як-ду хомаро гашт карда як каллапӯш занбӯруғи хӯрдашуданӣ чидем [189, с. 35].

Сифати феълии замони ҳозира фарқият дар замон ва инчунин феълҳои гузарандаи сифати феълӣ фарқият дар тарз доранд [69, с. 61]:

Ҷадвали 5. Сифати феълии замони ҳозира дар фарқияти замон

	Active	Passive
Indefinite	writting	being written
Perfect	having writen	having been writen

Сифати феълии замони ҳозираи мутлақи фоил ва мафъул (Participle I Perfect Active and Passive) амали пешакиро ифода карда, бо феълҳои шахсӣ пешниҳод мегарданд, мисол:

*“Mr. Bumle, **having spread** a handkerchief over his knees... began to eat and drink”* [51]. Ҷаноби Бамбл даструмолашро болои зонӯҳояш ҳамвор кунон ба хӯрдан ва нӯшидан сар кард.

*“They were, indeed, old friends, **having been** at school together (Walpole)”* [51]. Онҳо дар ҳақиқат дӯстони дерина буданд, ҳамчунон ки дар мактаб якҷоя таҳсил мекарданд.

Мавриди зикр аст, ки амали гузашта на ҳамавақт бо сифати феълии мутлақ ифода меёбад: “бо якчанд феълҳои ҳиссиётӣ ва ҳаракат монанди «to see, to hear, to come, to arrive, to look, to seize (забт кардан), to turn» ва дигарҳо” [69, с. 53].

“Turning down an obscure street and entering an obscure lane, he went up to a smith’s shop”. (Hardly). Ба кӯчаи торик гардиш дода ва ба кӯчаи ториктар дохил шуда, вай ба мағозаи заргар рафт.

Дар забони англисӣ низ сифати феълӣ дорои ду тарз: тарзи фоил ва тарзи мафъул мебошад.

Воқеан, ба мисли забони тоҷикӣ тарзи фоили сифати феълӣ дар забони англисӣ аламу ҳолатро ҳамчун аломати субъект ифода менамояд, ки ба объекти бевосита равона гардидааст:

“Awaking in the dead of night, I opened my eyes on her disk–silver- white and crystal clear” [202, с. 312].

Дар ҷумлаи фавқузикр сифати феълии **“Awaking”** дар тарзи фоил қарор дошта, дар ҷумла ба вазифаи ҳоли замон омадааст. Шакли масдари он – “to awake” – бедор кардан; 2) бедор шудан [71] мебошад.

Тарзи мафъули сифати феълӣ амалро муайян мекунад, ки дар зери таъсири иҷрокунандаи дигар ба ашё ё шахс рух медиҳад. Дар забони англисӣ он тавассути феъли “to be” ва сифати феълии 2 сохта мешавад:

“Being pushed unceremoniously to one side – which was precisely what I wished – he usurped my place, and proceeded to accompany himself” [202, с. 413].

Чӣ тавре ки дида мешавад, дар ин мисол сифати феълии **“being pushed”** дар тарзи мафъул ифода ёфта, дар ҷумла ба вазифаи ҳол омадааст ва дар аввали ҷумла мавқеъ гирифтааст.

Дар забони англисӣ шакли дигари тасрифнашавандаи феъл герундия низ дорои ду тарз: тарзи фоил ва тарзи мафъул мебошад.

Ҳангоми чудо кардани сифати феълӣ аз герундий ҳар як забонмӯз ва муҳаққиқ дар чудо намудани онҳо аз якдигар душворӣ мекашад. Азбаски тафовут миёни сифати феълӣ ва герундий бештар дар вазифаи онҳо дар ҷумла зоҳир меёбад, мо тасмим гирифтем, ки дар ин қисмат як қатор вижагиҳои хоси герундиаро бо таҳлили тарзи фоил ва мафъули он баррасӣ намуда, фарқиати мавҷударо миёни ин ду шакли ғайритасрифии феъл дар зербоби дуҷуми боби мазкур муфасссал шарҳ диҳем.

Дар забони англисӣ герундия ба мисли сифати феълӣ, бо илова намудани пасванди “-ing” ба масдари бидуни ҳиссаҷаи “to” сохта мешавад:

*“Often, of an evening, when he sat at the window, his desk and papers before him, he would cease **reading** or **writing**, rest his chin on his hand, and deliver himself up to I know not what course of thought” [202, с. 535].*

Дар мисоли мазкур герундий бо калимаҳои “**reading**” ва “**writing**” таҷассум ёфта, дар тарзи фоил ифода ёфтааст:

Reading = **read** – хондан, қироат кардан; 2) баланд хондан; 3) хориҷ кардан; 4) огоҳ кардан; 5) нишон додан; 6) (дар донишгоҳ) мутолиа кардан, риштаеро хондан; 7) дарк кардан, пай бурдан, фаҳмидан; 7) фаҳмонда додан; 8) ғайбгӯӣ кардан, пешгӯӣ кардан; оянданамой кардан [169, с. 662-663] + **ing**;

Writing = **write** – 1) навиштан, нигоштан, таҳрир кардан; 2) тасниф кардан, сурудан, навиштан, иншо кардан [169, с. 932] + **ing**. Чӣ тавре ки дида мешавад, дар феъли “**write**” ҳангоми илова кардани пасванди “**ing**” ҳарфи “е” аз рӯйи қоида ихтисор мешавад.

Чӣ тавре ки дида мешавад, тарзи фоили герундий ба мисли сифати феълӣ сохта мешавад. Тарзи мафъули он низ бо сифати феълӣ монанд буда, танҳо аз рӯйи контекст миёни онҳо тафовут муайян карда мешавад:

*“This was very pleasant; there is no happiness like that **of being loved** by your fellow-creatures, and feeling that your presence is an addition to their comfort” [202, с. 375].*

*“I never can bear **being dressed** like a doll by Mr. Rochester” [202, с. 409].*

Дар чумла, герундия бо тарзи мафъул дар шакли “**being loved**” ифода ёфтааст, ки ду ҳолат онро ҳамчун герундий муайян мекунад. Аввалан ин, ки ҳамроҳ гардидани пешояндҳо ба герундий, на сифати феълӣ хос мебошад ва дуюм, герундий хосиятҳои исмро доро буда, дар чумла ба вазифаи пуркунанда меояд.

Дар чумлаи дуюм бошад, муайян кардани герундия душвортар аст, зеро дар он пешоянд ҳамроҳ нашудааст. Дар чунин вазият, муҳаққиқ ё забонмӯзро зарур аст, ки ба калима ва ё иборае, ки ҳамчун герундий истифода шудааст, савол диҳад. Агар он воҳиди луғавӣ ба саволи “What?” – “Чӣ?” ҷавоб шавад, пас он герундий мебошад, зеро сифати феълӣ ҳеҷ гоҳ дар чумла ба вазифаи пуркунанда намеояд, зеро он хусусиятҳои исмро тамоман доро намебошад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои муайян намудани муносибати амал ба суъект ва объекти амал категорияи тарз истифода мешавад. Сарфи назар аз он, ки дар ҳарду забонҳо сифати феълӣ ҳамчун шакли тасрифнашавандаи феъл муайян шудаанд, роҳи воситаи ифода категория тарз дар ин забонҳо гуногун сурат мегирад. Ҳамчунин, хусусияти хоси категорияи тарз дар забони тоҷикӣ дар теъдоди он зоҳир меёбад.

Дар забони тоҷикӣ сифатҳои феълӣ дорои се тарз: фоил, мафъул ва миёнаро ташкил медиҳанд. Дар қиёс ба ин сифати феълии забони англисӣ бошад, дорои ду тарзи аввал: фоил ва мафъул буда, дар он тарзи миёна мушоҳида намешавад.

3.2.Баррасии вазифаҳои сифати феълӣ дар чумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Дар забоншиносӣ баррасӣ намудани вазифаҳои сифати феълӣ дар таркиби чумла ва мавқеи корбурди он зимни тарҷума яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад.

Бояд тазакурр дод, ки сифати феълӣ мисли сифат шакли чамъ ба худ нагирифта, ҳамчун муайянкунанда дар ибораи изофӣ пас аз муайяншаванда мавқеъ мегирад, масалан: *“Ў дар интизори ягон ҷавони домодшаванда ду соли охири умри худро гузаронид”* [189, с. 379].

Дар навбати дигар баъзан монанди сифатҳо пеш аз муайяншаванда омадани сифати феълӣ низ ба чашм мерасад, ки бештар дар шакли гуфтугӯӣ ифода мегардад:

“Ба пул мерафтагӣ чизаш ҳам намонд” [189, с. 222]

Сифатҳои феълӣ ба вазифаҳои ҳол ҳам фаровон истеъмол мешаванд:

Суҳанро наандешида, насанчида мағӯ (Зарбулмасал).

Дӯст гирёнда гап мезанад, душман хандонда (Зарбулмасал).

Сифатҳои феълӣ хабари ҷумла ҳам шуда меоянд:

“Рағҳо парида, чашмҳо дарун рафта, биниҳо тег кашида, дастҳо қубла зада, кафида ва хушиор шуда, пойҳо обила карда ва ҷароҳат пайдо карда ва либосҳо дарида...” [41, с. 93].

Сифатҳои феълӣ аз рӯйи маъно ва вазифаҳои наҳвӣ ба сифат наздик буда, дар ҷумла ба категорияҳои сифат мегузаранд. Агар дар сифатҳои феълӣ хусусиятҳои грамматикӣ замон, тарз, намуд ва вобастакунии феълӣ заиф ва ё аз даст диҳад ва дар навбати худ онҳо аввал ба сифат, баъд ба исм интиқол меёбанд. Дар мисолҳои зерин сифатҳои феълӣ ба сифати аслии гузаштаанд ва ҳатто дараҷаҳои қиёсӣ гирифтаанд:

“Он рӯз дидам, ки дар гӯшаи шимоли ғарбии тал тахминан 5 метр болотар аз замин ба шакли айвон як камари айвонмонанд кофта будаанд ва барои фуру наарафтани он айвони хокӣ аз хишти пухта як сутун сохта сари вайро ба сақфи он айвон расонда мондаанд” [189, с. 60].

“Баъд аз пурсуҷӯи аҳволи якдигар ӯ ба ман гуфт:

— Ҷаро дар ин занбӯрхона (бозори гӯза) омада нишастӣ! Магар боми самоворхона аз ин ҷо осудатар нест?» [189, с. 305].

Сифатҳои феълӣ дар ҷумла дар чунин шакл низ корбурд мегарданд. Ҷӣ тавре ки маълум аст сифатҳои феълӣ аломатҳои предметҳои мухталифро

фаҳмонида, доираи корбурди онҳо хеле зиёд аст, аммо сифатҳои феълии исмгардида танҳо предмети муайяни ба ҳамин аломат моликро ифода менамоянд. Сифатҳои феълии исмгардида дорои хусусиятҳои асосии исм мегарданд, мисол:

“а) категорияи шумораро ифода мекунанд ва суффиксҳои чамъбандӣ мегиранд: *кор мекардагиҳо, омада истодагиҳо, ҳуҷумоварандагон, нишастагиҳо*:

“Дар рӯзҳои барфу борон, вақте ки ба кӯча ё ба руи мадраса бароям, даруни кафшам пур аз барфу об мешуд ва аз кафидагиҳои поям, гӯё ки бо корд чок карда бошанд, хун шорида мерафт [189, с. 219]. Тағоиам магар аз хомӯшона рафтан дилтанг шуд, ки аз дидаву шунидаҳои гап сар кард [189, с. 288].

б) бо пешояндҳо ва пасояндҳо меоянд: аз рафта истодагон, бо равандагон: *“Як ҳавлии вайронаи бедевор, дар он ҷо як хонаи сақфаши фурурафта ва як хонаи дигаре, ки як девори **каҷшудаашро** ба тиргаке ба зӯр нигоҳ доштаанд, ба назар менамояд” [190, с. 166].*

*“Баъд аз як ҳафта **ба нурсандагон** «дирӯз офият ёфта ба хонаи ҳӯҷабини худ рафт» гуфта ҷавоб деҳ” [190, с. 22].*

Сифатҳои феълии исмгардида дар ҷумла вазифаи синтаксисии исмро иҷро намуда, калимаҳои эзоҳдиҳанда дошта метавонанд, аз ҷумла:

*“Баъзе **равандагон** (мубтадо) бо трамвай, баъзеашон бо фойтун ва баъзеи дигарашон пиёда ба як сӯ ба сӯи шаҳр нигоҳ карда рафтан гирифтанд” [190, с. 104-105]. “Одина ҳарчанд бо умедворӣ ба равандагон нигоҳ кунад ҳам, ҳеҷ кадоми онҳо ба вай нигоҳ намекарданд, ҳатто як ғариби бекасуқӯй дар ин ҷо ҳайрон шуда мондааст гуфта, ба хотирашон ҳам намегузарониданд” [190, с. 105]. “Он чил духтар аз **шикофи кафидагӣ** ба зерӣ замин даромадаанд ва **ҷои кафидагӣ** боз ба ҳам омада дар зерӣ вай рафтани он чил духтар номаълум шуда мондааст ва ба ҳамин муносабат номи ин ҷо «Чилдухтарон» шудааст” [189, с. 290-291].*

Сифатҳои феълии замони ҳозира ва гузаштаи шакли якум бештар ҳаҷмун исм корбӯд шуда, ду ҳел мешаванд.

А). Сифатҳои феълии исмгардидае, ки бе калимаҳои эзоҳдиҳанда меоянд:

“Аз думболи равандагон афтода, аз зал гузашта ба тарафи истгоҳи трамвай баромад [190, с. 104]. Рӯзи дигар Шохмирзо ба пеши духтур омада аз аҳволи балғами Одина ҷӯё шуд, духтур гуфтаҳои дирузаашро боз таъкид карда ва «балғамаш ҳам ба гуфтаҳои ман гувоҳӣ дод» гуфта давое навишта дод” [190, с. 113].

Б). Сифатҳои феълии исмгардидае, ки бо калимаҳои эзоҳдиҳандашон омадаанд: *Яке аз он касоне, ки маро дастгир карда буданд, мочарои байни ҳудашон ва ман воқеъшударо ба нишастагон ҳикоя кард [186, с. 302].* *Аз хона баромадагон ӯро гушкашак карда, ду-се торсаки ба рӯяш заданд ва баъд аз тавба додани Ҳомидхоҷа аз мушакпарронӣ, ҳудашон боз ба хонача даромада дарро бастанд [189, с. 129]. ...эшон ва дуохон ҳар чанд дар пуст кандани мардум аз сипоҳ фарқ надорад, лекин ӯ ҷони касро бо пахта мегирад ва дар дасти ӯ гирифторишудагон ҷон додани худро нафаҳмида мемонанд [189, с. 138].*

Сифатҳои феълии исмгардидаи гурӯҳи дуҷум нисбат ба якум хусусияти феълии худро нигоҳ медоранд.

Сифатҳои феълии замони ҳозира хабар шуда меоянд: *“Ин ангуштарин аз ханҷари дудамаш шумо буррандатару қотилтар аст” [198, с. 77].*

Мавриди зикр аст, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик раванди ба категорияҳои сифат ва исм интиқол ёфтани сифати феълии замони ҳозира ба ҳаҷм расида, агар ин сифатҳои феълӣ як ё якчанд вижаҳои феълии худро гум кунанд, ҳатман ба категорияи сифат мегузаранд ва ҳосияти доимии предметҳоро ифода менамоянд, чунончӣ: духтари пазанда, гӯсфанди раманда, аспӣ газанда, гови зананда, ва монанди инҳо. Дар ин маврид сифатҳои феълии замони ҳозира дорои хусусиятҳои асосии сифати аслӣ мешаванд, аз ҷумла:

*“Бӯсаи ана ҳамин лабони ҳаётбахш **давои зиндакунандаи** куштагони ишқ аст! — гӯён лабони ларзони худро ба лабони тафсони ӯ часпондам”* [190, с. 375]

Сифати феълии замони ҳозира дар матн ба вазифаи исм меояд, мисол: *“Албатта, ин сарандоз рӯи онҳоро тамоман наменӯшид, дар рафти кор аз сари коргарзан ба гарданаи мефуромад, ки диққаткунанда рӯи он занро тамом дида метавонист* [189, с. 399]. *“Рангу рӯи ин сафедчаи зардчатоб буда, бинанда гумон мекард, ки ӯ аз як бемории сахту дуру дароз нав ба по хестааст”* [189, с. 226].

Воқеан, як гурӯҳ сифатҳои феълии замони ҳозира бештар ҳамчун исм кор фармуда мешаванд: нависанда, дарранда, парранда, бофанда, иштирокунанда, ташкилкунанда, илҳомдиҳанда, давомдиҳанда ва ғайра:

“Яке аз иштироккунандагони он маҷлис Мулло Бурҳон ном кӯлобӣ буд” [189, с. 358].

Сифатҳои феълии замони ҳозира монанди исмҳо шакли ҷамъ мегиранд:

*“Одати ӯ ин аст, ки дар ҳамин болохона менишинад ва **ояндагонро** вақти даромаданашон аз дарвоза ҳатто вақти баргаштанашон аз кӯчаи калон ба паскуча мебинад ва агар сӯҳбати **оянда**, ё **ояндагонро** барои худ гарон ва нофोरам ҳис кунад, аз ин ҷо фууромада аз он даре, ки дар пешгоҳи айвони зерин ҳаст, даромада ба хонаи дигар гузашта худро бемор сохта мехобад”* [189, с. 273].

Тарафҳои шарқӣ, ғарбӣ ва ҷанубии хонакоҳро фурушандагон ва харидорон фуру гирифта буданд, фурушандагон ҳама ошфуруш, нонфуруш, гӯштфуруш, каллапочафуруш, мавизу чормағзу донашӯраку нахӯди бирёнфуруш ва дигарҳо буда, харидорон ҳама хӯрандагони ин ашъё буданд [189, с. 250].

Сифатҳои феълии замони гузашта пеш аз ҳама ба вазифаи муайянкунандаҳои изофӣ меоянд: *“Аммо падарам бо роҳи омадағиамон ба тарафи деҳа нарафта аз болои рӯде, ки сар то сар пур аз рег шуда буд, роҳро пеш гирифт”* [189, с. 40].

Сифати феълии замони гузашта ба вазифаи хабар ҳам меояд ва дар ин ҳолат намуди мутлақи амал махсусан равшан ифода мешавад:

“Ман худам дар ҳамин ҷо зоида шудагӣ” [198, с.127].

Бояд зикр намуд, ки сифатҳои феълии замони гузашта (бо суффикси - а) дар забони тоҷикӣ дар вазифаи ҳол дар шакли намеъ корбурд шуда, вазифаи феълиҳолӣ худро иҷро менамоянд ва онҳо маъноӣ мустақили замони надоранд, инчунин, дар ҷумла ҳолатро ҳамчун аломати амали феъли асосӣ баён мекунанд. Онҳо амали пеш аз хабар воқеъгардидаро ифрода мекунанд:

“Ҳоҷиумар рангу рӯи канда ва кабудии таги чашмони ӯро дида дилаш як тоб хӯрд” [198, с. 82].

Такрори ин шакл ҷиҳати феълиҳолӣ онро қувват медиҳад:

*“Қозикалон лабҳояшро бо забонаш лесиди-лесиди бо овози даҳшатнок:
– Суханро дароз наkun, – гуфт, – ту иқрорӣ ё мункир?” [190, с. 23].*

“Вай зардолуро гирифта, хӯрда-хӯрда боз ба кӯча медавид” [198, с. 121].

Ҷараёни ба категорияи сифат гузаштани сифатҳои феълии замони гузашта дар забони тоҷикӣ низ ба ҷашм мерасад, ки яке аз вижаҳои характерноки рушди сохти забони адабии тоҷик буда, ин ҳолат дар натиҷаи заиф шудани ҷиҳати феълии онҳо ба вуқӯ меояд.

Дар ҳолате, ки сифати феълӣ бо калимаҳои эзоҳкунанда биёяд, он ба сифат тезтар интиқол меёбад, мисол: Бачаи тез китобро хондагӣ-бачаи тез хондагӣ-бачаи хондагӣ. Дар мисоли сеюм «хондагӣ» ба сифат наздик буда, ба маъноӣ саводнок корбурд шудааст. Шакли якуми сифатҳои феълии замони гузашта (хусусан сифатҳои феълии монда) бисёртар ба сифат гузаштаанд: гули пажмурда, одами пухта, дари кушода, замони гузашта:

“Дар ҳар ҳол ин ёддошти сохтани падарам он вақт ба ман ҷунон таъсир карда буд, ки пештар аз омӯхтани зиндагонӣ ба пуч ва аҳмақона будани насабтарошӣ ақида пайдо карда будам” [189, с. 164].

“Кам механдид ва суханҳои пухтаи ҷиддӣ мегуфт” [189, с. 183].

Сифатҳои феълии замони гузаштаи сифатгашта аломатҳои асосии сифатҳои аслиро қабул менамоянд:

Дарачаҳои қиёсӣ мегиранд:

“Шариф дар вақте ки ин воқеаҳоро ба Одина ҳикоят мекард, дар ҳар сари сухани худ ба ҳоли ӯ бодикқат менигарист ва ӯро аз аввал ҳам осудатар, оромидатар ёфта ба ҳикояти худ давом мекард” [190, с. 185]. *“Ин таклиф ба ман маъқул шуд, гирьям сусттар ва дилам кушодатар гардид* [189, с. 19].

2. Бо зарфҳои микдору дараҷа меоянд:

*«Лекин ҳозир бо шиддати аламу андӯҳе, ки ба вай расидааст, монанди гули хазондида хеле **нажмурда** ба назар меояд»* [190, с. 167]

3. Бо сифатҳои асли баробар чида шуда меоянд.

“Ӯ пӯшоки чиркин ва даридаи худ ва ҷӯпонбачагонро нишон дода боз давом намуд” [188]. *Ман бӯрӯи кӯҳна ва даридаро барои сӯхтан ба таҳоратхона мефиристонам* [189, с. 70].

Баъзе сифатҳои феълии замони гузашта ҳамчун ҳол дар шакли такрор хусусияти феълии худро суст намуда, ба зарф наздик мешаванд: *“рафта-рафта қувваи ҷонноки Рӯзимурод ҳам кам шуд”* [189, с. 43].

Дарвоқеъ, сифатҳои феълии замони гузашта дар ҷумла ба исм гузашта аломатҳои онро мегирад, масалан:

“Агар ту, офтоби оламтоби ман, бегоҳонӣ Ситораатро пеши ман фиристонӣ, он навиштаи маро ба хоки поят, барои пойандозат мебарад” [189, с. 365].

Агар касе ба гуфтаҳои вай гӯш андозад, як рӯзи тамом ҳам дар ин бора ҳикоят карда метавонист [189, с. 138].

Сифатҳои феълии замони гузаштаи исмгардида шакли ҷамъ гирифтаанд:

“Мадрасаҳоро аз гузаштагон баъзе ҳукмдорон ва боён, ки ё илмдӯст буданд ва ё шӯҳратпараст, сохта дар «роҳи Худо» вақф кардаанд” [189, с. 201].

...ӯ барои эҳтиёт ба Самарқанд камтар сафар намуд, навишта гирифтани калимаҳои русиро ҳам тарк кард ва навиштаҳои пештараашро ба кассе нишон намедодагӣ шуд [189, с. 256]

Бояд зикр намуд, ки сифати феълии «гуфта» дар ҷумла ба вазифаи пайвандаки тобеъкунанда низ меояд: *“Дар он сураат аҷаб нест ки мо бекор монем ё ин ки хӯчаини моро бебуриш гуфта, пеш карда, ба ҷойи мо коргарони дигар гирад”* [190, с. 49].

Дар забони тоҷикӣ вазифаи синтаксисии сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда, муайянкунанда мебошад:

Хучраи ба 15 ҳазор танга меарзидагиашро ба 12 ҳазор танга фурухтааст [189, с. 260].

“Ман ягон усули нави шумо намедонистагиро кор намефармоям” [198, с. 93].

Сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда ба вазифаи муайянкунанда пеш аз муайяншаванда низ корбурд мешванд ва ин амал бештар хусусияти гуфтугӯӣ дорад: *“Барои ин хароҷот ҳеҷ набошад бист танга лозим буд ва ҳол он ки ӯ як танга ҳам надошт, ба пул мерафтагӣ чизаш ҳам намонда буд”* [190, с. 84].

Инчунин, сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда ба вазифаи хабар меоянд: *“Сангин дид, ки кори Одина бад мешудагӣ барин”* [189, с. 82].

Сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда бо ҳамроҳии феъли ёридиҳандаи “шудан” дар вазифаи хабар ибтидо ва давом кардани амалро нишон медиҳанд: *“Дар натиҷа он 40 таноб замин дар муддати 3 сол дар қатори заминҳои нокорам даромада Мирзо Ёўлдош ва Мирзо Муъмин андозаи хорпулӣ ва шудгорпулӣ медодагӣ шуданд”* [189, с. 189].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда ба вазифаи ҳол низ корбур мегарданд, мисол: *“Сир бой надода худӣ физикаро нағз медонистагӣ барин хулоса баровардам”* (А.Баҳорӣ).

Баъзе сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда монанди дигар шаклҳои сифати феълӣ ба исм гузашта, аломатҳои онро гирифтаанд. Ин ҳодиса бештар хоси нутқи гуфтугӯист:

“Босмачиён мегирифтагиашонро гирифтанду баъд дар миёни ҳавлӣ тӯб шуда гапзанон карданд. Бадкирдорӣ ва ёғигӣ мекардагӣҳоро мо ана ҳамин тавр сазо мекунем” [198, с. 95].

Сифатҳои феълии замони ҳозираи муайян хосияти вобастакунии феълии худро нигоҳ дошта, дар ин маврид ибораҳои сифати феълии замони ҳозираи муайянро тартиб медиҳанд:

“...инчунин садои ба замин афтодани Гулбибии ба тағи дар ростистода ҳам шунида буд” [189, с. 77].

Маълум аст, ки ибораҳои дигари сифатҳои феълии замони ҳозираи муайян бо муносибати ҳамроҳӣ алоқа пайдо мекунанд: *“ҳароҷотҳоро бароварда, ғоидаи холисро дар байни онҳо баробар тақсим намуда, он ду судхӯри сағшудаистодаро «гургоштӣ» кунонд”* [192, с. 144].

«Чашмони ӯ монанди машъали даргирифта истода алангапошӣ мекарданд» [189, с. 235]

Дар забони адабии муосири тоҷик сифатҳои феълии замони ҳозираи муайян вазифаи муайянкунандаро низ ифода мекунанд, мисол: *“ҳар рӯз чанд соат барзиёд кор карда ҳамин пахтаҳои сӯхтаистодаро кафонда паҳн кард партоем* [190, с. 49]. *“...инҳо ҳам воқеаи даҳшатангези аз сар гузаронидаистодаашонро аранг-аранг мефаҳмиданд, аммо наметарсиданд ё ин ки худро нотарс нишон додан меҳостанд”* [189, с. 330].

“Як дастаи калони сарбозони аз қалъа баромадаистода низ намудор гардиданд” [189, с. 63].

Сифатҳои феълии замони ҳозираи муайяни шакли якум вазифаи феълиҳолии худро зоҳир намуда, ба вазифаи ҳол низ ифода мегарданд:

“...дасти дигарашро ба сари кали бараҳнааш зада гирифта ба ҷомаву дасту гардани он роҳгузар молида истода фаръёд мекард” [189, с. 349].

Шакли дуҷуми сифатҳои феълии замони ҳозираи муайян хеле устувор буда, онҳо категорияи замон ва намуди худро мустақкам нигоҳ медоранд ва ин хусусияти онҳо имконият намедихад, ки ба сифат гузаранд.

Сифатҳои феълии замони ҳозираи муайян баъзан ба вазифаҳои исм низ ифода ёфта, инчунин, ҳамчун исм шакли ҷамъро мегиранд ва дар навбати дигар бо пешоянду пасояндҳо корбурд мегарданд, масалан:

“Қушбегӣ бо одати муқаррари ҷазодиҳӣ номҳои он се нафарро ягон-ягон ба забон гирифта ва дар ҳақиқат соҳиби ҳамаи номҳо ҳамаи одамҳо буданро аз ҳозиристодагон пурсида ва тасдиқ кунонда ҳукми кушро ба дастӣ миришад дод” [189, с. 329].

Сифатҳои феълии замони оянда хусусияти феълии вобастақунӣ доранд ва калимаҳоро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои сифати феълии замони оянда месозанд:

“Амир бо муллоҳои калон маслиҳат карда мардумро шурониданӣ буд (С.Айнӣ). Вай акнун аз тирамоҳи ҳамаи сол ғойбона хонданӣ буд” [189, с. 71-79].

Сифатҳои феълии замони оянда ба вазифаи муайянқунанда меоянд: *“чунки бо тамои шудани он чизи хурданӣ, ки ин аз ҷӯтро аз миён бардошта ба як сӯ гузоштани соҳиби дӯкон маълум мешуд, Қоришамба ҳам зуд аз ҷо бархоста ба роҳ даромад”* [192, с. 16]. *“...аввал ба касе тақлиф кардан даркор аст, ки мулки ӯ ба мулки ғуруҳташуданӣ ҳамсои бошад ва агар он мулкдори ҳамсои харидани он мулкро рад кунад, ғуруҳгор ихтиёр дорад, ки ба ҳар кас ғурушад”* [192, с. 111].

Сифатҳои феълии замони оянда аксар ба вазифаи хабар меоянд:

“Хизматгори ӯро аз пеши Мирзо бароварданӣ шуданд, аммо ӯ рафтаи намерост” [192, с. 115].

“Акнун ба ман дуруғи пешопешакӣ мезанӣ” [190, с. 29-39].

“Ҳоким ин ҳодисаро баъди пулбӯи худ ғурсати ғанимате шумурда мардумро, ки ҳанӯз аз ҳақиқати кор хабар надоштанд, ба зӯро ҷабр ғундошта ба Бухоро ғуристоданӣ шуд” [190, с. 20].

Дар ҳолате, ки дар сифати феълии замони оянда хусусиятҳои грамматикӣ замон тарз ва намуд, махсусан, хосияти вобастакунии калимаҳо суғшаванд ва аломати доимии предмет ифода гардад, албатта ба сифат наздик мешавад ва гоҳо бо онҳо ба тарзи ҷида меояд:

“Ана инҳо хӯрдашуданӣ ва бамазаанд, – гуфт ва гарданборикҳоро нишон дода, сухани худро давом кунонид” [189, с. 35].

Сифатҳои феълии замони оянда дар ҷумла ба вазифаи исм низ меоянд: *“Аммо ин насиҳат аз ҷӯбзанӣ ҳам сахттар буд”*:

– Қозиҳо ҳук мебошанд, – гуфт ӯ [189, с. 144].

Хар ба динг-дингкунӣ ва ҳаллосзанӣ даромад [189, с. 147].

Тавре қайд гардид, мавҷудияти сифати феълӣ дар забони англисӣ низ мушоҳида мешавад.

Воқеан, дар забони англисӣ сифати феълии замони ҳозира (Participle I) хусусияти феълӣ ва сифатӣ ё зарфӣ дорад. Хусусияти сифатӣ ё зарфии он дар сохти нахвӣ сифати феълии замони ҳозира муайян карда мешавад. Дар ҷумла сифат ё зарф ҳамчун муайянкунанда ё ҳол меоянд. Мисол:

“-I hated the hollow sound of the rain pattering on the roof.

-And then she turned to the title-page, and looked at the name written in the schoolboy hand.

Having garaged his car, he remembered that he had not lunched.

When left to herself she spent her time at her writing desk”.

Инчунин, баъзе сифатҳои феълии сифати замони ҳозира чунин пайгирӣ мешавад.

Сифати феълии замони ҳозираи феълҳои гузаранда пуркунандаи бевосита ро қабул карда метавонанд.

Open the door, he went out on to the terrace

Сифати феълии замони ҳозира ва гузашта дар ҷумла ба вазифаи ҳол низ меояд:

“Leaving the room hurriedly, he ran out”. Вай саросема хонаро партофта рафт.

Сифати феълии замони ҳозира (Participle I) дар забони англисӣ вазифаҳои гуногуни нахвӣ дорад.

Сифати феълӣ ҳамчун муайянкунанда (Participle as attribute)

“The fence *surrounding the garden* is newly painted”. Девори гирди боғро ихота кардаистода, ба қарибӣ оро дода шуд.

Сифати феълии мутлақи мафъул ҳамчун муайянкунанда кам корбурд мегардад [41, с. 32].

“There was one line **being laid out** to within a few blocks of his new home which interested him greatly” (Dreiser). – **тапч. муҳақ.** Дар дохили чанд блоки хонаи наваш як хат кашида шуда буд, ки таваҷҷӯҳи ӯро зиёд ҷалб менамуд.

Сифати феълии замони ҳозира ҳамчун ҳол. Ҳамаи шаклҳои сифати феълӣ ҳамчун ҳол истифода бурда мешаванд.

а) ҳамчун ҳоли замон:

“Approaching Malta Street, Soho, Soames thought with wonder of those years in Brighton”. Ба Малта Стрит Сохо наздик шудаистода, Сомс бо як тааҷуб солҳои дар Брайтон гузаронидаашро фикр кард.

б) ҳоли сабаб.

“And finding that arrangements to that effect, though difficult, would not be impossible, I informed her I should stay” [202, с. 659-700].

с) ҳоли тарз.

“Gwendolen was silent, again looking at her hands” (Eliot). Гавендолен дастҳояшро боз нигоҳ кардаистода хомӯш буд.

д) ҳоли қиёс.

Дар ин вазифа сифати феълӣ бо пайвандакҳои «as if» ё «as though» шинохта мешавад.

“This was said *as if thinking aloud*”.

Чунин гуфта шуда буд, ки гӯё вай баланд фикр мекард.

Сифати феълӣ ҳамчун хабари номӣ.

Дар ин вазифа сифати феълии замони ҳозира баъзе вақт истифода бурда мешавад. Ин, одатан, дар забони тоҷикӣ бо сифат сохта мешавад, мисол.

“The effect of her words was terrifying”. – **тарҷ. муҳақ.** Таъсири суҳанҳои ӯ даҳшатнок буд.

Агар дар ҷумлаҳои забони англисӣ шакли ғайриперфектии Participle 1 ҳам ба вазифаи муайянкунанда ва ҳам ҳол ояд, пас шакли перфектии он танҳо вазифаи ҳолро дар ҷумла иҷро менамояд:

*“He turned away and law with wide open eyes, **looking out** of the window at the **sinking** sun” [Voyinch, 160].*

Дар мисоли мазкур сифати феълӣ дар ду маврид қорбаст шудааст, ки яке аз онҳо аз асоси иборати феълӣ ва дигар аз феъли сода сохта шудаанд. Сифати феълии **“looking out”** дар ҷумла ба вазифи ҳол омадааст. Сифати феълии **“sinking”** дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда омада, пеш аз муайяншаванда мақеъ гирифтааст.

Бояд гуфт, ки дар забони англисӣ муайянкунандаи пас аз муайяншаванда низ омада метавонад:

*“The fiend **pinning down the thief’s pack** behind him, I passed over quickly: it was an object of terror” [202, с. 9].*

Дар мисоли ғавқ сифати феълии ғайриперфектӣ дар таркиби иборати **“pinning down the thief’s pack”** омадааст, ки дар ҷумла вазифаи муайянкунандаро иҷро намуда, аз иборати феълии **“to pin down”** таркиб ёфтааст. Дар ин мисол сифати феълӣ барои муайян кардани исми **“the fiend”** қорбурд шудааст.

Мусаллам аст, ки сифати феълӣ ҳиссаи нутқи беназирест, ки он бо усулҳои гуногун аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума мешавад. Сифати феълӣ дар ҷумла ҳамчун феъл, сифат, зарф ва ҳатто пайвандак меояд.

Чӣ тавре ки қайд гардид, сифати феълии забони англисӣ бо усулҳои гуногун тарҷума мешаванд.

Мавриди зикр аст, ки дар забони англисӣ аз ҳар як феъли забони англисӣ метавон сифати феълӣ дар замони ҳозира ва гузашта сохта мешавад ва он дар забони англисӣ бештар истифода мешавад.

Бояд зикр кард, ки дар забони англисӣ феъли ҳол вучуд надорад, аз ин рӯ, сифати феълӣ дар забони англисӣ ба сифати феълӣ ва феъли ҳол забони тоҷикӣ мувофиқ мебошад.

Дар ҷумлаи зерин дар матни асал сифати феълии “*risen*” ҳамчун муайянкунандаи ҷумла истифода шудааст, ки он аз феъли нодурусти “*rise*” бо илова намудани пасванди “-n” сохта шудааст:

Bessie was the only person yet risen [202, с. 59].

Ҳангоми тарҷумаи ҷумлаи мазкур ба забони тоҷикӣ тарҷумон аз усулҳои ивазнамоии аъзоҳои ҷумла ва партофташавӣ ҷумла истифода намудааст. Ҳангоми тарҷумаи сифати феълии замони гузашта *risen* – *бархоста* ӯ усули ивазнамоии аъзои ҷумларо истифода намуда, онро ҳамчун *бархостааст* тарҷума намудааст, ки он дар матни забони тоҷикӣ ба вазифаи хабари ҷумла омадааст:

Алҳол танҳо Бесси бархостааст [193, с. 38].

Мисоли дигарро баррасӣ менамоем:

«*Bessie, having pressed me in vain to take a few spoonfuls of the boiled milk and bread she had prepared for me, wrapped up some biscuits in a paper and put them into my bag; then she helped me on with my pelisse and bonnet, and wrapping herself in a shawl, she and I left the nursery*» [202, с. 59]. – *Бесси барбас маро розӣ мекунонд, ки чанд ҷумча шири гарм фурӯ барам ва тиккае нон бихӯрам. Чун мутмаин гашт, ки ҷаҳду ҷадалҳояш ба ҷое намерасонанд, чанд чинини хонагиро андаруни қоғаз гирифта, дар бағочи ман ниҳод, пас барои палтову кӯлоҳи гарм пӯшидани ман ёрӣ дод.....* [193, с. 38].

Дар интиқоли ҷумлаи ғавқ мутарҷим ҷумлаи аслиро ба меъёрҳои забони тарҷума, яъне забони тоҷикӣ, мутобиқ намуда, интиқол додааст.

Мавриди зикр аст, ки дар забони англисӣ сифати феълӣ ба вазифаи муайянкунанда низ меояд. Дар ҷумлаи зерин сифати феълии “*broken*” ба вазифаи муайянкунанда омада, пеш аз исми “*English*” мавқеъ гирифтааст. Сифати феълии замони гузаштаи “*broken*” аз феъли нодурусти “*to break*” сохта шудааст:

«Adele, indeed, no sooner saw Mrs. Fairfax, than she summoned her to her sofa, and there quickly filled her lap with the porcelain, the ivory, the waxen contents of her 'boite; 'pouring out, meantime, explanations and raptures in such **broken** English as she was mistress of» [202, с. 198].

Ҳангоми тарҷумаи сифати феълӣ ба забони тоҷикӣ тарҷумон аз усули тахтулафзӣ истифода намуда, онро ҳамчун “*шикаста*” тарҷума намудааст:

“Дар воқеъ, чун чашми Адел ба хонум Фэйрфакс афтид, ӯ пиразанро рӯйи роҳаткат нишонд, ҳамон лаҳза як-якбозичаҳои аз фағфур, устухони фил ва мум сохташударо, ки аз қуттичаи худ ёфта баровардааст, бар сари зонуи хонум парешонид. Ў пиразанро бо забони **шикастаи** англисӣ, ки дар он даврон воситаи тақаллумаи буд, зери борони шахру эзоҳ гирифт” [193, с. 127].

Инчунин, ҳангоми тарҷумаи ҷумла болозикр тарҷумони забони тоҷикӣ аз усули ба чузъҳо тақсим намудани ҷумла истифода намуда, ҷумлаи *'pouring out, meantime, explanations and raptures in such broken English as she was mistress of*-ро аз қисмати ҷумалаи мураккаб чудо намуда, ҳамчун ҷумлаи алоҳида тарҷума намудааст ва ибораи феълии *'pouring out* барои обуранги бадеӣ ҳамчун *зери борони шахру эзоҳ гирифт* тарҷума намудааст.

Дар забони англисӣ пайваста вожаҳои *ing* ба охир мерасанд ва баъзан зери унвони *-ing*-шакл муттаҳид шуда, дар натиҷа ин суффикс герундия месозад. Дар забони тоҷикӣ герундий вучуд надорад. Феъли *ing*-шакл аз шакли аввали феъл, ки замони ҳозираи номуайян месозанд, ба миён меоянд.

Аз рӯйи мазмун герундия ба исми феълӣ наздик аст: *teaching* - омӯзонидан, *planning* - нақша кашидан.

Бояд тазаққур дод, ки герундий ба забони тоҷикӣ бо усулҳои гуногун тарҷума шуда, одатан ҳамчун исм ва масдари аз феъл сохташуда ва ё ҳамчун ҷумлаи пурра вобаста ба вазифаи герундий дар ҷумла ва аз мазмун ва муҳтавои матн корбурд мешавад.

Ҷадвали 6. Шаклҳои герундия дар забони англисӣ

Гурӯҳи замонӣ	Ҷоил	Мафъул
Indefinite	asking	being asked
Perfect	having asked	having been asked

Вазифаҳои герундий дар ҷумла:

Герундий зимни тарҷума намуда дар ҷумла метавонад ба ҳайси мубтадо, пуркунанда, таркиби номии хабар истифода шавад.

1. Мубтадо

2. Ҷузъи номии хабари таркибӣ: *to like, to keep, to start doing smth., to stop to begin.*

3. Пуркунандаи бепешоянд: *to remember, to avoid, to enjoy, to suggest doing smth., to forgive, to mind (negative only), needs (wants), to be worth.*

4. Пуркунандаи пешоянддор: *to be good (bad) at, to be well up in, to succeed in, to object to, to prevent from doing smth., to insist on, to look forward to, to thank for, to think of*

5. Муайянкунанда: *idea, hope, way of doing smth., chance, thought, reason, for doing smth., difficulty in doing smth.*

6. Ҳоли замон: *on – дарҳол, after – пас аз он, ки doing smth., before – пеш аз он, ки*

7. Ҳоли тарзи амал: *by, without doing smth.*

Инчунин, герундия дар навбати худ ба осонӣ бо дигар калимаҳо ҳамроҳ шуда, калимаи мураккабро низ месозад, мисол:

- *a reading-room* – тоҷари хониш (тоҷор барои хониш);

- *working-clothes* – либоси махсус (либос барои кор);

- *housekeeping* – корҳои хона (хоҷагидорӣ).

Мавриди тазакур аст, ки дар фарқият бо дигар шаклҳои тасрифнашандаи феъл герундий дар забони тоҷикӣ ҳамто ва монанди худро надорад.

Он ба мисли сифати феълӣ аз масдар бо ёрии охирчаспаки -ing сохта шуда, дар баробари ин ба худ ҳам аломатҳои феъл ва ҳам аломатҳои исмро муттаҳид месозад, яъне, аз рӯйи мазмуни грамматикӣ ба масдар монанд мебошад.

“Аз ҷониби дигар дар забони англисӣ герундия аз масдар на танҳо бо вижагиҳои калимасозии худ, балки бо хусусиятҳои хоси истифода тафовут дорад, ки ба аломати хоси ҳамчоягӣ бо дигар калимаҳо созгор буда, нисбат дода мешавад” [73, с. 58].

Илова бар ин, дар низоми феълҳои забони англисӣ герундий яке аз шаклҳои тасрифии хусусияти ба худ хосдошта мебошад. Дар он замоне, ки масдар ва сифати феълӣ шаклҳои мебошанд, ки ба забонҳои муосири аврупоӣ хосанд ва герундияи забони англисӣ ҳамшакли худро танҳо дар забони испанӣ дорад. Он шакл ба худ ҳамчоягии хусусиятҳои феъл ва исм мекунад.

Ҳамчунин, герундий бо бахуд доштани ҷадвали тасрифӣ, ки дар таркиби худ хусусиятҳои феъл ва қобилияти қабул намудани пуркунандаи бевоситаро талқин мекунад, инчунин, он дар ҷумла танҳо мавқеи ба исм табиلىбиро ишғол мекунад.

Ҳамзамон, ин аломатҳои тазоднок имкониятҳои ҷумлаҳои содараи васеъ менамояд. Маъмулан герундия усули кӯтоҳкардашудаи ифодаи муносибат ба ҳисоб рафта, дар дигар забонҳо бо ҷумлаи пайрав интиқол меёбад.

Дар умум, герундий аз дигар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бо он фарқ дорад, ки дар забони тоҷикӣ шакли мисли он вучуд надорад ва бинобар ин дар забони тоҷикӣ бо ёрии ифодаҳои дорои сифати феълӣ ва феъли ҳол тарҷума карда мешаванд.

Зимни таҳлили мавод муайян гардид, ки сифати феълӣ дар забони англисӣ вазифаҳои зиёдеро иҷро менамояд. Чӣ тавре ки гуфта шуд, ҳамаи ин вазифаҳо дар забони тоҷикӣ низ дучор шуда, дар забони англисӣ аз забони тоҷикӣ он қадар тафовути калон надорад.

3.3. Хусусиятҳои семантикию грамматикӣи феъли ҳол дар забони тоҷикӣ

Чи тавре ки маълум аст, дар забони адабии ҳозираи тоҷик феъли ҳол амалу ҳолатеро мефаҳмонад, ки он ҳамчун нишонаи феъли асосӣ шакл мегирад. Феъли ҳол ҳолати иловагӣ ба феъли асосӣ пайравбударо низ ифода карда, он бар эзоҳи феълҳои ҳам тасрифӣ ва ҳам тасрифнашаванда корбурд мешавад, масалан:

*“Одина пас аз ҳайронӣ ошӯфтаҳолӣ ҳуши худро ба сар овард, аз тамои барҳам хӯрдани гӯсфанд ёфт шудани ўро, агарчи маиб ҳам бошад, беҳтар шумурда аз почаш гирифта **кашолакунон** аз роҳе, ки фуномада буд, боло баромад”* [190, с. 9-10].

*“Вай **хамёзакашон** ниму нимкора чизе меҳӯрд ва менӯшиду сахт хоб мерафт”* [194, с. 62].

*“Аммо падарам бо як хез аз ду бозуям нигоҳ дошт ва ман бошам, пояк зада **гирякунон** ва **фарёдзанон** «меравам-меравам» гӯён нола мекардам”* [189, с. 19].

Инчунин, феъли ҳол мисли зарфҳо дар мансубии калимаҳо тағйир наёфта, он дорои вижагиҳои феъл ва зарф мебошад. Ин аст, ки онро зарфи феълӣ ҳам мегуянд. Дар ин росто, дар забони тоҷикӣ феъли ҳол танҳо як шакли махсус дорад, ки онро **феъли ҳоли замони ҳозира** меноманд.

Чӣ тавре ки дар боло қайд гардид, забоншиносони тоҷик хусусияти дугонаи шаклҳои якуми сифатҳои феълии замони гузашта ва замони ҳозираи муайянро ба назар гирифта, онҳоро сифатҳои феълӣ-феъли ҳол номидаанд. Дар ҳақиқат, ин шаклҳо ҳамчун ҳол фаровон кор фармуда мешаванд ва хусусиятҳои феъли ҳолии худро дар ҳамин вазифа ҳам зоҳир мекунанд, лекин ин шаклҳоро ҳеҷ гоҳ аз сифатҳои феълӣ кандан мумкин нест, зеро онҳо аслан ва таърихан сифати феълӣ буданд.

Агар сифатҳои феълӣ-феъли ҳоли замони гузашта амали пеш аз хабари ҷумла иҷрошударо ҳамчун аломати он ифода кунанд, сифати феълӣ-феъли

ҳоли замони ҳозираи муайян монанди шакли асосии феъли ҳол бо амали хабари ҷумла ҳамзамон аст.

Феъли ҳоли замони ҳозира бо суффикси -он чунин сохта мешавад:

а) аз асоси замони ҳозираи феълҳои таркибии номӣ: гапзанон (гап задан), завқкунон (завқ кардан), такроркунон (такрор кардан), шақарросзанон (шақаррос задан);

б) аз асоси замони ҳозираи феълҳои таркибии феълӣ: гузаштаравон (гузашта рафтан), баромадаравон (баромада рафтан). Истеъмоли ин шакл хеле маҳдуд аст ва дар асарҳои ҳама нависандагони тоҷик вонамеҳӯрад.

Дар таркиби феълҳои ҳоли замони ҳозира махсусан феълҳои ёридиҳандаи “кардан”, “рафтан” ва “задан” серистеъмол мебошанд:

“Ба ширинкомаи ин ошӣ ягон зиёфат хоҳед кард, гуфта хандакунон бо Арбоб хуш бошед намуда, баромада рафтанд” [190, с. 13].

*“Вақте ки Ибоду Гуландом **роҳравон** ва **гапзанон** шуданд, бозии онҳо келину домодбозӣ буд”* [190, с. 162].

*“...монанди шутури маст **наъразанон** аз даҳонаш кафк мепошид”* [189, с. 92].

Феълҳои ҳоли замони ҳозира гузаранда (ғичиррос-занон, такроркунон, кашолакунон, навиштаравон, тозакунон, тасдиқкунон, пӯшидаравон, таъкидкунон, бўсакунон) ва монда (баромадаравон, гузаштаравон, завқкунон, нолакунон, табассумкунон, ҳучумкунон, гапзанон, тохтаравон, тақлидкунон, таъзимкунон, мурочиаткунон, хайрухушкунон, такякунон) мешаванд.

Ин хусусияти феъли ҳол бевосита ба категорияи тарзи феъл вобастагӣ дорад.

Феъли ҳоли замони ҳозира тарзи фоил дорад. Феъли ҳоли тарзи фоил амали гузарандаест, ки бевосита ба объект равона мешавад. Объекти бевосита бо пасоянди -ро ва бе он меояд:

*“надарам Соиби Исфаҳониро бисёр дӯст медошт шеърҳои ӯро, чунон ки бачагон наботро макида **мазакунон** меҳӯрда бошанд, лаззат гирифта меҳӯд ва аз рӯи эҳтиром ӯро «Бобо Соиб» мегуфт”* [189, с. 110].

Феъли ҳоли монда амали иловагиро ҳамчун аломати амал нишон медиҳад ва объекти бевосита намегирад:

“— Пас, қарзро бефоида бардоштед? — гӯён модарам **таачҷубкунон** нурсид” [189, с. 23].

“Аммо аз пайраҳаи асфалтиӯи оҳиста роҳравон аз фикр мегузаронад” [192, с. 53].

“...ин деҳаи мо – деҳаи гушнагон аст, дар ин ҷо сад дег ош пазед ҳам, боз сер намешаванд, – гуфт модарам ҳасраткунон” [189, с. 23].

Феъли ҳоли замони ҳозира фақат намуди давомнокро ифода мекунад:

“Тӯй намекардед, намешуд-мӣ? — гуфт **гирякунон**” [189, с. 25].

“Ман дарвозаро кушода монанди соҳиби вай дарро **тараққосзанон** ба кӯча баромадам” [188, с. 71].

Феъли ҳоли замони ҳозира маънои мустақили замонӣ надорад. Вай ҳамчун шакли намуди давомнок амалу ҳолати ба феъли асосӣ дар як замон воқеъгардидаро иҷро мекунад. Дар иртибот ба ин, агар хабари ҷумла дар замонҳои гузашта, ҳозира ва оянда омада бошад, пас феъли ҳоли замони ҳозира бо он ҳамеша ҳамзамон мегардад, аз ҷумла:

“Ҳамон дам бой ба пеши ятим омада ба ӯ **хандакунон** гуфтааст” [189, с. 49].

“Бачагони кӯча **шодикунон ва чапакзанон** «об омаду об омад — аз рӯи китоб омад» гӯён фарёд мекашиданд ва лаб-лаби ҷӯ боло-поин медавиданд” [189, с. 87].

Гӯсфандон...сахт рамида, аз ҷояшон хеста тапарросзанон ба тарафи дигар гурехтанд [191, с. 83-84].

Ҳомидхоҷаро ҳам гирад, ки ҳар дуи мо бо ҳам бозикунон тамошо кунем ва инчунин ба ӯ таъин кард, ки дар Ғиҷдувон дар ҳавлии падарарӯси тағоиям – устои косагар манзил кунем [189, с. 121].

Воқеан, феъли ҳол хусусияти вобастагии феълӣ дорад ва он калимаҳои дигарро ҳамчун феъл вобаста намуда, ибораҳои феъли ҳол месозад.

Хусусан феъли ҳоли гузаранда объекти бевоситаро вобаста намуда, яке аз аломатҳои барҷастаи феълро зоҳир менамояд:

*Фурӯшанда машкобро **нафринкунон** бо дасти росташ аз домани харидор маҳкам медошт* [189, с. 318].

Феъли ҳол дар ҷумла, одатан, ба вазифаи ҳоли тарзи амал меояд ва аз ҷиҳати вазифаи синтаксисӣ ба зарф наздик мешавад:

*“Аммо $\bar{u}$ ин тавр накард ва **хандакунон** айнакашро аз ҷашмаш бардошта ва вайро пок карда истода ба акаам гуфт”* [189, с. 23].

*“Мо аз болои заминҳои кишт, ки пурбарфи яхбаста буд, **яхмолаккунон** рафта ба болои рӯд расидани худро нафаҳмида мондем”* [189, с. 29].

Ибораҳои феълиҳолӣ, махсусан феъли ҳоли таркибии феъли ҳоли замонро ҳам ифода карда метавонанд:

*“Пагоҳирузӣ буд, $\bar{u}$ аз пеши дари Наимшоҳ **гузаштаравон** таронаеро тараннум кард”* [198, с. 73].

Бояд зикр намуд, ки феъли ҳоли замони ҳозира ҷиҳатҳои феълии худро хуб нигоҳ дошта, бо вучуди он вай дар ҷумла аломатҳои тарз, намуд, замон, инчунин вобастакунии феълии худро суҷ намояд, ба зарф наздик мешавад ва дар як гурӯҳ бо зарфҳо ҳамчун ҳол якҷоя воқеъ гашта, аъзои ҷидаро ифода мекунад:

*“Дӯкандорон ба ин хандаи бемаҳали мо ҳайрон-ҳайрон ва тааҷҷубкунон нигоҳ мекарданд (С.Айнӣ). “Ман мурғро ба хона гирифта овардам, пеш-пеш ман Хайбар **бозикунон** ва **шодикунон** медавид”* [189, с. 62].

Дар забони тоҷикӣ мисли *рӯйканону мӯйканон* калимаҳое низ ифода мешаванд, ки онҳо гурӯҳи махсуси феъли ҳолро ташкил медиҳанд:

*“Ота-а-а-! - **рӯйканону мӯйканон** дод мезад Гулизор”* [198, с. 111].

Дар зербоби мазкур вижагиҳои семантикию грамматикӣ феъли ҳол дар забони тоҷикӣ дар асоси мавод ва сарчашмаҳои таҳқиқ баррасӣ шуда, муайян карда шуд, ки феъли ҳол аз нигоҳи семантикию грамматикӣ дар забони тоҷикӣ ба таври васеъ қорбурд шуда, ҷойгоҳи махсусро дар забон ташкил мекунад.

Хулосаи боби сеюм.

Дар боби мазкур назари андешаҳои забоншиносони ватаниву хориҷӣ вобаста ба мавзуи таҳқиқшаванда дар муқоиса бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ матраҳ шудааст.

1. Вобаста ба мавзуҳои сифати феълии забони тоҷикӣ, вазифаҳои сифати феълӣ ва мавқеи он дар забонҳои муқоисашаванда, сифати феълии забони англисӣ, вазифаи сифати феълӣ дар забони англисӣ, истифодаи феъли ҳол дар забони тоҷикӣ, феъли ҳол ва мавқеи масдар ҳангоми истифодаи он дар забони англисӣ (сифати феълии замони ҳозира), масдар дар вазифаи синтаксисии аъзои ҷумла, ибораҳои масдари дар забони англисӣ, иборҳои «for + исм + масдар», иборҳои объективии предикативии масдарӣ ва иборҳои субъективии предикативии масдар мисолҳо аз осори бадеӣ ва китоби Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён» мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

2. Маълум гардид, ки аз ҷиҳати синтаксисӣ шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мавқеи синтаксисиашонро, ки ҳоси ҳиссаҳои муайяни ғайрифеълии нутқ мебошанд, нигоҳ дошта ба феъл майл мекунад.

Аз ин ҷост, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забони англисӣ ва тоҷикӣ ба категорияҳои феълӣ иртибот дошта, таърихан онҳо аз номҳо оғоз меёбад.

3. Масдар аз номҳои тасрифшавандаи забони англисии давраи қадим, ки асоси феълӣ доштанд, герундий - аз исми феълии сохта, сифати феълӣ аз сифат таркиб ёфтааст. Дар ҷараёни рушди забон онҳо ба системаи феъл ҷалб гардиданд ва категорияҳои феълиро ташкил мекунад.

Вобаста ба таҳқиқи гузаронидашуда оид ба хусусиятҳои синтаксисии масдар дар вазифаи аъзоҳои гуногуни ҷумла, мо муайян кардем, ки масдар метавонад дар вазифаи мубтадо, хабари таркибӣ, муайянкунанда ва ҳол истифода шавад.

Бояд қайд кард, ки хусусияти сифатҳои грамматикии ҳар як шакли категориявии масдар имконияти истифодаи масдарро дар ҷумла маҳдуд мекунад.

3. Дар диссертатсияи мазкур ибораҳои асосии масдарӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд: «иборай *for* + исм [ё чонишин] + масдар», «иборай масдари объективии предикативӣ ва «иборай масдари субъективии предикативӣ», ки хусусияти фарқкунандаи онҳо дар забони англисӣ маҳсуб меёбанд.

Инчунин, дар хулоса қайд кардан мумкин аст, ки масдар як қатор хусусиятҳои хосро, ҳам сохторӣ-семантикӣ ва ҳам муносибатҳои синтаксисро дорост ва дар ин ҷода баъзе масъалаҳо таҳқиқу омӯзиши минбаъдaro талаб мекунад, аз ҷумла ин ба омӯзиши дақиқи истифодаи он дар таркиби ибораҳо марбут мебошад.

4. Сифати феълӣ дар ҳарду забони муқоисашаванда ба назар расида, дар баробари умимиятҳо, миёни онҳо хусусиятҳои хос низ мушоҳида мегардад.

Мавҷудияти ду навъи сифати феълӣ хоси забони тоҷикӣ буда, дар забони тоҷикӣ сифати феълӣ маъмулан дар асоси категорияи замон тасниф карда мешаванд.

Ба сифати феълии забони тоҷикӣ мавҷудияти категорияи ҳудуд хос аст, ки ин категория дар сифатҳои феълии забони англисӣ дида намешавад.

5. Сифатҳои феълии яқум ва дуҷум дар забони англисӣ хусусиятҳои хоси қорбурд доранд, ки ҳангоми тарҷума ва ё таълими онҳо бояд таваҷҷуҳи хоса ба ин падида равона карда шавад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сифати феълӣ дорои категорияи тарб мебошад, ки дар забони тоҷикӣ сеъзогӣ ва дар забони тоҷикӣ дуъзогӣ хос мебошад.

Ҳамин тавр, дар зербоби мазкур вижагиҳои семантикию грамматикии феъли ҳол дар забони тоҷикӣ дар асоси мавод ва сарчашмаҳои таҳқиқ баррасӣ шуда, муайян карда шуд, ки феъли ҳол аз нигоҳи семантикию

грамматикӣ дар забони тоҷикӣ ба таври васеъ корбурд шуда, ҷойгоҳи махсусро дар забон ташкил мекунад.

Дар забони англисӣ мавҷудияти феъли ҳол ба назар намерасад. Ҳангоми тарҷумаи феъли ҳоли забони тоҷикӣ ба забони англисӣ одатан сифати феълӣ дар замони ҳозира (Participle 1), сифати феълии мутлақ (Perfect Participle) ва герундия бо пешоянд (Gerund+preposition) корбаст мешавад.

Мавҷудияти феъли ҳол хусусияти хоси шалҳои тасрифнашавандаи феъл дар забони тоҷикӣ мебошад. Бояд гуфт, ки феъли ҳол падидаи дастуриест, ки дар забони англисӣ тарҷуманопазир мебошад.

ХУЛОСА

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл воҳидҳои луғавию дастурие мебошанд, ки дар баробари маъноӣ амалу ҳолат боз аломатҳои иму сифатро доро мебошанд.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феълро дар забоншиносии англис, инчунин, шаклҳои ғайрипредикативии феъл ё ғайрихабарии феъл низ меноманд, зеро онҳо дар ҷумла вазифаи нахвӣи хабари содаро иҷро карда наметавонанд. Танҳо дар ҳолате қабул кардани пасвандҳои шахсу шумора шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба таркиби хабар дохил шуда метавонанд. Дар сурати дохил шудан ба таркиби хабар онҳо аз қатори шаклҳои тасрифнашавандаи феъл баромада, ба қатори шаклҳои тасрифшавандаи феъл шомил мешаванд.

Чӣ тавре ки аз ин гуфтаҳо бар меояд, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл табиати мураккаб дошта, дар ҳар як забон вижагиҳои хоси худро доро мебошанд, ки барои забонмӯзон монеа ва мушкилотро ба вучуд меоранд. Омӯзиши муқоисавӣи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба муайян кардани вижагиҳои умумӣ ва хоси ин шаклҳо муосидат намуда, мушкилоти мавҷударо дар омӯзиш ва таълими онҳо бартараф менамояд.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ низ дар роҳу воситаҳои ифодаёбӣ ва ташаккули шаклҳои тасрифнашавандаи феъл хусусиятҳои умумӣ ва хос мушоҳида мешаванд.

Дар забони англисӣ дар таснифоти шаклҳои ғайритасрифӣи феъл фирку ақидаи забоншиносон гуногун мебошад. Бархе аз онҳо се намуд: герундий, сифати феълӣ, масдар ва баъзеи дигар чор намуди онҳоро: герундий, сифати феълӣи якум, масдар ва сифати феълӣи дуум ҷудо намудаанд [7-М].

Шакли тасрифнашавандаи феъл дар забони тоҷикӣ бо ёрии масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол ифода карда мешавад.

Ҳамин тариқ, дар асоси омӯзиши мавод, мақсаду вазифаҳои гузошташуда ва таҳлили мисолҳо чунин муайян карда шуд:

1. Дар забонҳои мавриди назар масдар дорои хусусиятҳои феъл ва исм мебошад, ки дар забони тоҷикӣ миқдори онҳо назар ба забони англисӣ бештар мебошад [2-М];

2. Дар забони англисӣ масдар шакли луғавии феъл махсуб ёфта, нишондиҳандаи он ҳиссаҳои “to” би ҳисоб меравад. Ҳангоми дарҷи калимаҳо дар фарҳангҳои забони англисӣ шакли масадрии феъл нишон дода шуда, дар онҳо ҳиссаҳои “to” оварда намешавад [2-М];

3. Дар забони тоҷикӣ масдар аз асоси замони гузаштаи феъл ба воситаи илова кардани морфемаи “-ан” сохта шуда, дар баъзе мавридҳо ин морфема ихтисор мешавад;

4. Дар забони тоҷикӣ мавҷудияти навъи хоси мухтассар ба назар мерасад, ки дар он морфемаи “-ан” итисор карда шуда, ҳамчун масдари мухтассар ё ноқис маъмул аст. Ин навъи масдар, асосан, баъди шакли тасрифии феъли “хостан” мавриди истифода қарор мегирад [6-М];

5. Дар забони англисӣ ҳолатҳои ихтисор шудани ҳиссаҳои “to” инҳо мебошанд: дар таркиби шаклҳои аналитикии феъл, баъди баъзе феълҳои модалӣ, дар саволҳои ифодакунандаи тааҷҷуб, дар таркиби қолабҳои наҳвӣ пуркунандаи мураккаб ва амсоли инҳо [2-М];

6. Дар забонҳои муқоисашаванда масдар дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, пуркунанда ва ҷузъи номии хабар меояд [1-М];

7. Дар забони тоҷикӣ масдар дорои шакли ҷамъ мебошад, ки ин хосият ба масдари забони англисӣ хос намебошад;

8. Масдар дар забони тоҷикӣ бандаки изофии “-и”, бандакҳои ифодакунандаи шахсу шумора ва пасоянди “-ро” қабул мекунад ва, ҳамчунин, он бо пешояндҳо истифода мегардад, ки ин ҳолатҳо дар забони англисӣ ба назар намерасанд;

9. Дар забонҳои муқоисашаванда мавҷудияти категорияи тарз дар масдар ба назар мерасад, ки он фарогири ду шакли категориялист: тарзи фоил ва тарзи мафъул;

10. Дар забони англисӣ масдар дорои категорияи тартиб мебошад, ки дар натиҷаи муқобил гузоштани шакли перфектӣ ва ғайриперфектии он амалӣ мегардад;

11. Сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дида мешавад [7-М];

12. Дар забони англисӣ ду шакли сифати феълӣ: Participle 1 ва Participle 2 вучуд дорад;

13. Дар забони тоҷикӣ шумораи бештари навъҳои сифати феълӣ, аз ҷумла, сифатҳои феълии замони гузашта, ҳозира, ҳозира-оянда, ҳозираи муайян, оянда муқаррар шудааст;

14. Дар забони тоҷикӣ феъли ҳол ҳамчун шакли тасрифнашавандаи феъл муайян шудааст, ки он дар забони англисӣ дида намешавад. Бо вучуди ин, роҳу воситаи интиқоли онҳо вучуд дорад [5-М];

15. Дар забони тоҷикӣ сифати феълӣ дорои категорияи замон, намуд ва тарз мебошад;

16. Сифати феълӣ дар забонҳои мавриди назар ба вазифаи муайянкунанда қорбаст мешавад [7-М];

17. Дар забони англисӣ байни сифати феълӣ ва герундия фарқияти қалон ба ҷашм мерасад;

18. Сифати феълӣ хусусиятҳои сифат ва герундӣ аз исмро доро мебошанд, аз ин рӯ, сифати феълӣ ҳамчун муайянкунанда бо муайяншаванда дар алоқаи ҳамроҳӣ қарор мегирад ва герундия бошад, дар вазифаи муайянкунанда бо исм тавассути пешояндҳо алоқаманд мешавад [7-М];

19. Герундӣ метавонад бо ҷонишинҳои соҳибӣ ҳамроҳ қорбаст шавад, ки ин ҳолат дар сифати феълӣ тамоман ба назар намерасад. Ҳамчунин, дар ифодаи соҳибият герундия бо исм тавассути “-s” алоқаманд қарда мешавад;

20. Сифати феълии 2 дар ҷумла ба вазифаи хабар омада метавонад. Ҳамчунин, ин шакли тасрифнашавандаи феъл дорои маънои мафбул мебошад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Зимни омӯзиши шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва китоби Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих») тавсияҳои зерин ҷиҳати истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот пешниҳод мегарданд:

1. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонад, зимни тадриси машғулиятҳои назариявӣ ва амалии забоншиносӣ, хусусан, забоншиносии муқоисавӣ, грамматикаи назариявии забони англисӣ, грамматикаи амалии забони англисӣ, типологияи муқоисавӣ, грамматикаи назариявӣ ва амалии забони тоҷикӣ, инчунин, зимни таҳқиқи шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи феъл мавриди амал қарор гирад;

2. Ҳангоми дучор омадан бо мушкилоти ҷудо кардан ва муайян кардани вижагиҳои хоси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мутахассисони соҳа метавонанд натиҷаҳои таҳқиқотро ҳамчун раҳнамо барои бартараф намудани ин гуна мушкилот истифода намоянд;

3. Маводди диссертатсиरो метавон дар таҳияи маводди илмӣ ва илмӣ-методӣ, фарҳангномаҳои соҳавӣ ва баррасии масъалаҳои муҳталифи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода намуд;

4. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонад зимни омода намудани мутахассисони забоншинос, омӯзгорони забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва, ҳамчунин, дар фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ, хусусан, забоншиносии муқоисавӣ метавонад ҳамчун тавсияҳои мушаххаси амалӣ истифода шавад;

5. Таҳқиқоти шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси маводди адабиёти бадеӣ ва китоби Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих») маълум намуд, ки ҷанбаҳои алоҳидаи забоншиносӣ, махсусан, забоншиносии муқоисавӣ то ба имрӯз омӯхта нашудаанд, аз ин рӯ, онҳо пажӯҳиши амиқ ба ҳаматарафаро тақозо менамоянд;

6. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур нишон дод, ки новобаста аз мавҷудияти пажуҳишҳои анҷомёфта марбут ба феъл ва шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи он дар муайян кардани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва ҷудо кардани он аз ҳамдигар забонамӯзон душворӣ мекашанд ва чунин пажуҳишҳо барои ошкор сохтани вижагиҳои хоси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мусоидат менамояд;

7. Маводди мазкур метавонад зимни муайян намудани мушкилоти тарҷумаи шаклҳои тасрифнашаванда ва тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавонад мавриди корбурд қарор гирад.

I. РҶҲАТИ АДАБИЁТ

А). Маводди илмӣ ва илмӣ-методӣ

1. Абдуманнон, А. Пасту баланди тарҷума [Матн] / А. Абдуманнон // Адабиёт ва санъат. – Душанбе, 2023. – №7 (2186). – С. 7-8.
2. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики [Текст] / В.Г. Адмони. – Л.: Наука, 1988. – 239 с.
3. Адмони, В.Г. Основы теории грамматики [Текст] / В.Г. Адмони. – М. Л.: «Наука», 1964. – 105 с.
4. Алиев, Б.Т. Глагольная лексика в «Гаршасбнаме» Асади Туси [Текст]: автор. канд. филол. наук/ Б.Т. Алиев. – Душанбе, 1999. – 24 с.
5. Антрушина, Г.В. Английская лексикология [Текст] / Г.В. Антрушина, О.В. Афанасьева, Н.Н. Морозова. – М.: «Высш.шк.», 2001. – 250 с.
6. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика [Текст] / Ю.Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 154с
7. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка [Текст] / И.В. Арнольд. – М.: «Высш. шк.», 1978. – 389 с.
8. Арнольд, И.В. Основы научных исследований [Текст] / И.В. Арнольд. – М., 1993. – 160 с.
9. Арнольд, И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования (на материале имени существительного) [Текст] / И.В. Арнольд. – Л., 1966. – 240 с.
10. Арнольд, И.В. Стилистика современного английского языка [Текст] / И.В. Арнольд – М., 1990. – 280 с.
11. Артунова, Н.Д. О понятии системы словообразования [Текст] / Н.Д. Артунова // Науч. докл. высшей шк. филол. науки, 1960. – 180 с.
12. Архипов, А.Ф. Самоучитель перевода с английского языка на русский [Текст] / А.Ф Архипов. – М.: «Высш.шк.», 1991. – 109 с.
13. Ахманова, О.С. Очерки по общей и русской лексикологии [Текст] / О.С. Ахманова. – М.: «Учпедгиз», 1957. – 170 с.

14. Баракова, М.Я. Английский язык для горных инженеров: лексический минимум [Текст] / М.Я.Баракова // Учеб. пособие для техн. вузов. – М.: «Высш. шк.», 1986. – 196 с.
15. Барисов, М.А. К вопросу о рожденьях грамматических категорий в разных языковых культурах [Текст] / М.А.Барисов // Вестник МГУ Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – 280 с.
16. Бархурдаров, Л.С. Язык и перевод [Текст] / Л.С. Бархурдаров. – М.: «Высшая школа», 1975. – 350 с.
17. Бархурдаров, Л.С. Грамматика английского языка [Текст] / Л.С. Бархурдаров, Д.А. Штейлинг. – М.: «Русский язык», 1960. – 425 с.
18. Бархурдаров, Л.С. Грамматика английского языка [Текст] / Л.С. Бархурдаров, Д.А. Штейлинг. – М.: «Русский язык», 1973. – 325 с.
19. Бархурдаров, Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка [Текст] / Л.С. Бархурдаров. – М.: «Высшая школа», 1975. – 156 с.
20. Беляева, М.А. Грамматика английского языка [Текст] / М.А. Беляева. – М., 1973. – 260 с.
21. Берман, И.М. Краткая практическая грамматика английского языка [Текст] / И.М. Берман. – М., 1965. – 160 с.
22. Блох, М.Я. Теоретическая грамматика английского языка [Текст] / М.Я. Блох. – 3-е изд., испр. – М.: «Высш. Школа», 2000. – 380 с.
23. Блох, М.Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учебник. Для студентов филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. педвузов. – М.: Высш. школа, 1983. – с. 383.
24. Блох, М.Я. Теоретические основы грамматики [Текст] / М.Я Блох. – Москва, 2002. – 353 с.
25. Бокарев, А.А. Синтаксис аварского языка [Текст] / А.А. Бокарев. – М., – Л., 1949. – 190 с.
26. Бондарко, А.Ф. Функциональная грамматика. /А.Ф. Бондарко. – Л., 1984. – 210 с.

27. Брагина, А.А. Русское слово в языках мира [Текст] / А.А. Брагина. – М.: «Просвещение», 1978. – 230 с.
28. Будгов, Р.А. Введение в науку о языке [Текст] / Р.А. Будгов. 2-е перер. и доп. изд. – М.: 2001. – 130 с.
29. Вартаньян, Э.А. Путешествие в слово [Текст] / Э.А. Вартаньян. – М.: «Просвещение», 1987. – 143 с.
30. Васильев, Л.М. Принципы семантической идентификации глагольной лексики. Семантические классы русских глаголов [Текст] / Л.М. Васильев. – Свердловск, 1982. – 190 с.
31. Васильев, Л.М. Семантика русского глагола речи, звучания и поведения: учеб [Текст] / Л.М. Васильев. Пособие. – Уфа: «Башк. ун-т» 1981. – 236 с.
32. Виноградов, В.В. Вопросы изучения словосочитания [Текст] / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – М., 1954. – 108 с.
33. Виноградов, В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии [Текст] / В.В. Виноградов // Вопросы теории истории языка. – М., 1952. – 286 с.
34. Воронцова, Г.Н. Очерки по грамматике английского языка [Текст] / Г.Н. Воронцова. – М., 1960. – 250 с.
35. Гак В.Г. К вопросу о семантической типологии словосочитаний [Текст] / В.Г. Гак // Науч. тр. ин-та им. М. Тореца. – М., 1979. – 178 с.
36. Гальперин, И.Р. Очерки по стилистике английского языка [Текст] / И.Р. Гальперин. – М.: «Высш. шк.», 1971. – 240 с.
37. Гинзбург, Р.З., Лексикология английского языка [Текст] / Р.З. Гинзбург, С.С. Хидекель, Г.Ю. Князева, А.А. Санкина. – М.: «Высш. шк.», 1979. – 260 с.
38. Гогошидзе, В.Д. Взаимодействие семантики и грамматики в системе английского глагола [Текст] / В.Д. Гогошидзе. – Душанбе: Дониш, 1985. – 153 с.
39. Головин, Б.Н. Как говорить правильно: Заметки о культуре русской речи [Текст] / Б.Н. Головин. – М.: Высш. шк., 1988. – 198 с.

40. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I. – Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон. 226 с.
41. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми II. – Душанбе, 1972. – 243 с.
42. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Фонетика ва морфология [Матн] / Л.Бузургзода, Б.Ниёзмӯҳаммадов. – Салинобод, 1956. – 289 с.
43. Гужва, Ф.К. Современный русский литературный язык [Текст] / Ф.К. Гужва. – Киев: «Радянська школа», 1967. – 190 с.
44. Гулназарова, Ж.Б. Семантика глагола в таджикском литературном языке (на материале художественного наследия Абдурахмона Джами) [Текст] / Ж.Б. Гулназарова // Автор. дисс. докт. фил. наук. – Душанбе, 2020. – 48 с.
45. Давлатова, М. Глагольная лексика и глагольное словообразование в «Зайн-ал-Ахбар» Гардези [Текст]: автореф. дисс. канд. фил. наук. / М. Давлатова – Душанбе, 1969. – 24 с.
46. Деловой английский язык: учебное пособие [Текст] / Сост. Е.В. Пинская. – К.: Общество «Знание», 1998. – 210 с.
47. Джабборов, М.Т. Межкатегориальные связи в системе неличных форм глагола (на материале русского и таджикского языков) [Текст]: дисс... докт. фил. наук. / М.Т. Джабборов. – Душанбе, 2005. – 209 с.
48. Джаматов, С. Простые глаголы в таджикском и английском языках [Текст] / [С. Джаматов // Актуальные проблемы филологии. Вып. VI. – Душанбе, 2013. – С. 138-143.
49. Джаматов, С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков [Текст]: дисс... докт. фил. наук. / С. Джаматов. – Душанбе, 2016. – 407 с.
50. Джамшедов, П. Грамматикаи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ - англисӣ [Матн] / П. Джамшедов. – Душанбе, 1998. – 123 с.
51. Джамшедов, П. Проблемы глагольной типологии. Время и вид [Текст] / П. Джамшедов. – Душанбе, 1984. – 155 с.

52. Жигadlo, В.Н. Современный английский язык [Текст] / В.Н. Жигadlo, И.П. Иванова, Л.Л. Иофик. – М., 1956. – 360 с.
53. Жирков, Л.И. Грамматика лезгинского языка / Л.И. Жирков – Махачкала, 1941. – 198 с.
54. Жирков, Л.И. Лакский язык. Фонетика и морфология [Текст] / Л.И. Жирков. – М., 1959. – 235 с.
55. Забони адабии ҳозираи тоҷик: китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олий: Қисми. 1: Лексикология, фонетика ва морфология / Дар зери таҳрири проф. Б. Ниёзмӯҳаммадов. – Душанбе: Маориф, 1973. – 450с.
56. Забони адабии ҳозираи тоҷик: китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олий: Қисми. 2: Синтаксис / Дар зери таҳрири проф. Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1984. – 230с.
57. Земская, Е.А. Как делятся слова [Текст] / Е.А. Земская. – М.: «Просвещение», 1963. – 235 с.
58. Земская, Е.А. Словообразование как деятельность [Текст] / Е.А. Земская. – М., 1992. – 185 с.
59. Зражевская, Т.А. История английского языка на русский [Текст] / Т.А., Зражевская, Т.М. Беляева. – М.: Изд-во «Международные отношения», 1972. – 178 с.
60. Иванова, И.П. История английского языка [Текст] / И.П. Иванова, Л.П. Чахоян, Т.М. Беляева. – СПб.: Изд-во «Лань», 2001. – 291 с.
61. Иванова, И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка [Текст] / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. – М., 1981. – 290 с.
62. Иванова, К.А. Пути к типу развития лексических значений многозначных глаголов в английском языке [Текст] / К.А. Иванова. – Л., 1957. – 30 с.
63. Ильиш, Б.А. Современный английский язык [Текст] / Б.А. Ильиш. – Л., 1980. – 258 с.

64. Иофик, Л.Л. Хрестоматия по теоретической грамматике английского языка [Текст] / Л.Л. Иофик, Л.П. Чахоян, А.Г. Поспелова. – Л., 1981. – 190 с.
65. Кайдалова, А.И. Русский язык (Фонетика. Словообразование. Морфология. Орфография). Пособие для подгот. курсов гуманитар. фак. [Текст] / А.И. Кайдалова, И.К. Калинина. – М.: «Изд-во МГУ», 1978. – 198 с.
66. Касеми, М. Глагольная лексика в понятных раннего периода новоперсидского (таджикского) языка [Текст] / М. Касеми // Автор. канд. фил. наук. – Душанбе, 2000. – 26 с.
67. Касимов, О. Деривация в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси [Текст] / О.Касимов. – Душанбе, 2006. – 186 с.
68. Каушанская, В.Л. Грамматика английского языка. Пос. для студентов педагогических институтов и университетов, 5-е изд. [Текст] / В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер. – М.: «Высшая школа», 2008. – 384 с.
69. Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка [Текст] / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. – М.: «Юнвес Лист», 2000. – 367 с.
70. Кверк, Р. Грамматика современного английского языка для университетов [Текст] / Р.Кверк, С.Гринбаум, Д.Лич, Я.Свартвик. – М., 1982. – 289 с.
71. Клобуков, Е.В. Рецензия: Межкатегориальные связи в грамматике / Под ред. А.В. Бондарко, М.Д. Воейковой, Н.А. Козинцевой. – СПб., Изд-во «Дмитрий Буланин», 1996. 231с. //ВЯ, 1997. – № 6. – С. 121-129.
72. Козырева, Т.Г. Современный русский язык [Текст] / Т.Г. Козырева. Имя существительное. – М.: «Высш.шк.», 1981. – 210 с.
73. Корнеева, Е.А. Грамматика английского языка в теории и практике [Текст] / Е.А. Корнеева. – СПб., 2000. – 448 с.
74. Қосимӣ, М. Фарҳанги масодирӣ забонҳо ва ғӯишҳои Эронии Тоҷикистон. Ҷ.1. Масодирӣ забони тоҷикӣ ва ғӯишҳои он [Матн] / М.Қосимӣ, А.Мирбобоев. – Душанбе: «Пайванд», 1997. – 280 с.

75. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе: “ДТМ”, 2009. – 290 с.
76. Костомаров, В.Г. Жизнь языка [Текст] / В.Г. Костомаров. – М.: «Педагогика», 1984. – 144 с.
77. Крылова, И.П. Английская грамматика для всех [Текст] / И.П. Крылова. – М., 1989. – 290 с.
78. Кузнец, М.Д. Стилистика английского языка [Текст] / М.Д. Кузнец, Ю.М. Скребнев. – М.: «Высш. шк.», 1960. – 286 с.
79. Кулматова, Г.Т. Временные формы глаголов изъявительного наклонения в таджикском языке и способы их выражения в английском языке (на основе перевода произведений С.Айни) [Текст]: дисс... канд. фил. наук / Г.Т. Кулматова. – Душанбе, 2022. – 197 с.
80. Лайонз, Д. Введение в теоретическую лингвистику / Д. Лайонз. – М.: Прогресс, 1978. – 543 с.
81. Левицкий, Ю.А. От высказывания к предложению. От предложения к высказыванию / Ю.А. Левицкий. – Пермь: Пермский университет, 1995. – 196 с.
82. Леонтьев, А.А. Путешествие по карте языков мира [Текст] / А.А. Леонтьев. – М.: «Просвещение», 1981. – 180 с.
83. Лич, Д. Коммуникативная грамматика английского языка [Текст] / Д. Лич, Я. Свартвик. – М., 1983. – 304 с.
84. Люстрова, З.Н. Беседы о русском слове [Текст] / З.Н. Люстрова, Л.И. Скворцов, В.Я. Дерягин. – М.: «Знание», 1978. – 189 с.
85. Малявин, Д.В. Работа с газетой на английском языке [Текст] / Д.В. Малявин, В.Н. Аникина, М.С. Латушкина. – М.: «Просвещение», 1981. – 190 с.
86. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2007. – 242 с.

87. Мамадназаров, А. Таджикский конъюнктив в сопоставительно-типологическом освещении [Матн] / А.Мамадназаров. – Душанбе. 2015. – 184 с.
88. Махмудов, Г.Ш. Синтаксис современного персидского литературного языка [Текст] / Г.Ш.Махмудов. – Боку, 1982. – 100 с.
89. Махмудова, Н.А. Префиксальная глаголы в персидском языке [Текст] / Н.А.Махмудова // Краткое сообщение Института народов Азии. – М.,1963. – С.72-91
90. Маркова, Л.С. Краткий грамматический справочник [Текст] / Л.С. Маркова. – М., 1972. – 183 с.
91. Маслов, Ю.С. Введение в языкознание [Текст] / Ю.С. Маслов. – М., 1979. – 270 с.
92. Матробиов, С. Забони тоҷикӣ [Матн] / С. Матробиов, М. Усмонова, Р. Ғуломалиева. – Душанбе, 2013. – 305 с.
93. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н.Маъсумӣ. – Сталинобод, 1956. – 267 с.
94. Мешков, О.Д. Семантические аспекты словосложения английского языка [Текст] / О.Д. Мешков. – М.: Наука, 1986. – 290 с.
95. Мещанинов, И.И. Члены предложения и части речи [Текст] / И.И Мещанинов. – М., – Л.,1978. – 387 с.
96. Мещерский, Н.А. История русского языка [Текст] / Н.А.Мещерский. – Л.: «Изд-во ЛГУ», 1981. – 360 с.
97. Миколайчик, В.И. Глагольное время глаголы идеальной деятельности в современном дари [Текст] / В.И.Миколайчик // Лексикология и грамматика восточных языков. – М., 1975. – С.177-187.
98. Миньяр-Белоручев, Р.К. Общая теория перевода и устный перевод [Текст] / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М.: «Воениздат», 1980. – 371 с.
99. Мирзоев, А. Ибораҳои исмии бо пешоянди «бо» дар осори С.Айнӣ (маҷмӯаи илмӣ) [Матн] / А.Мирзоев, Ҳ.Солиев.– Душанбе,1980. –130 с.

100. Мошеев, И. Сопоставительная типология русского и таджикского языков [Текст] / И.Мошеев. – Душанбе, 1991. – 230 с.
101. Никитин, В.М. Вопросы грамматики и лексики современного русского языка [Текст] / В.М. Никитин // Уч. записки. Т. 25. – Рязань, 1959. – 420 с.
102. Никитин, В.М. Обстоятельство как грамматическая категория в современном русском языке и его место в системе второстепенных членов предложения [Текст] / В.М. Никитин // Автор. докт. фил. наук. – Л., 1961. – С. 33 .
103. Нисорӣ, Х.Ҳ. Чаҳор гулзор [Матн] / Х.Ҳ. Нисорӣ. – Душанбе, 1998. – 116 с.
104. Новицкая, Т.М. Практическая грамматика английского языка [Текст] / Т.М. Новицкая, Я.Н. Кучин. – М., 1971. – 260 с.
105. Норматов, М. Забони адабии муосири тоҷик. Синтаксиси васити таълим [Матн] / М.Норматов. – Душанбе, 2011. – 324 с.
106. Норматов, М. Омӯзиши ҷумлаи содаи яктаркиба [Текст] / М.Норматов, Ш.Рашидов. – Душанбе, 1988. – 194 с.
107. Ҳасанов, А. Таъри забони тоҷикӣ [Матн] / А.Ҳасанов. – Душанбе: Деваштич, 2005. – С. 24.
108. Ҳусейнов, Х. Забон ва услубӣ. «Одина»-и устод Айни [Матн] / Х. Ҳусейнов. – Душанбе, 1973. – 255 с.
109. Ҳусейнов, Х. Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Х.Ҳусейнов. – Сталинобод, 1960. – 121с.
110. Пейсиков, Л.С. К истории словообразования отыменные глаголов в персидском языке [Текст] / Л.С. Пейсиков // Иранское языкознание. – М., 1976. – С.190-198
111. Пейсиков, Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка [Текст] / Л.С.Пейсиков. – М., 1975. – 203 с.
112. Пешковский, А.М. Избранные труды [Текст] / А.М.Пешковский. – М., 1959. – 251 с.

113. Плахотная, Ю.И. Theoretical grammar of the English language. Теоретическая грамматика английского языка: учеб. пособие / Ю.И. Плахотная. – Санкт-Петербург : РГГМУ, 2021. – 102 с.
114. Плоткин, В.Л. Строй английского языка [Текст] / В.Л. Плоткин. – М., 1989. – 160 с.
115. Пособие по морфологии английского языка: учеб. пособие для институтов и факультетов иностр. яз. – М., 1974. – 186 с.
116. Раҳмонов, Б.Н. Лексико-грамматические особенности глагола в «Таъри Бухоро» Наршахи [Текст] / Б.Н.Раҳмонов // Автор. докт. фил. наук. – Душанбе, 2019. – 50 с.
117. Расторгуева, В.С. Система таджикского глагола. [Текст] / В.С.Расторгуева, А.А.Керимова. –М.: «Наука», 1978, – С. 124.
118. Расулова, Г.Н. Семантико-грамматическая характеристика глагола в таджикском и английском языках: дисс. канд. фил. наук. [Текст] / Г.Н.. Расулова. – Душанбе, 2016. – 181 с.
119. Резник, Р.В. Практическая грамматика английского языка [Текст] / Р.В. Резник. – М., 1996. – 276 с.
120. Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводическая практика [Текст] / Я.И. Рецкер. – М., 1974. – 109 с.
121. Розенфельд, А.З. Глагол [Текст] / А.З. Розенфельд. – Сталинабад, 1954. – 79 с.
122. Рубинчик, Ю.А. Грамматика современного персидского языка [Текст] / Ю.А. Рубинчик. – М.: «Наука», 1986. – 206 с.
123. Рустамов, Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш.Рустамов. – Д.: «Проспект», 1977. – С. 34.
124. Рустамов, Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш.Рустамов, Р. Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1986. – 371 с.
125. Рустамов, Ш. Забони адабии ҳозираи тоҷик, ҷилди II [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе, соли 1982. – 360 с.

126. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш.Рустамов. – Душанбе, 1972. – 70 с.
127. Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис [Матн] / Ш.Рустамов. – Душанбе, 1988. – 344 с.
128. Рустамов, Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1972. – 205 с.
129. Саиди, Б.Ф. Глагольная лексик в “Таърихи Бейхеки” [Текст] / Б.Ф Саиди // Автор. канд. фил. наук. – Душанбе, 2009. – 22 с.
130. Самадиддинов, Қ.Н. Функционально-семантические типы инфинитивна предложений русского языка и способы их передачи в английском и таджикском языках [Текст] / Қ.Н.Самадиддинов. АКД. – Душанбе, 2013. – 22 с.
131. Самадова, М.А. Подчинительная связь в русском и таджикском языках [Текст] / М.А. Самадова. – Душанбе: “Дониш”, 1989. – 171 с.
132. Сиёев, Б. Очеркҳо доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик» [Текст] / Б. Сиёев . – Душанбе, 1968. – 294 с.
133. Сино, А. Осори мунтахаб. Ҷилди I (ибора аз 10 ҷилд) [Матн] / А. Сино. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 477 с.
134. Сияев, Б. Глагольные особенности таджикского-персидского литературного языка IX-X вв. (на материале «Таърих-и Табари Балъами») [Текст] / Б.Сияев. АКД. – Душанбе, 1964. – 28 с.
135. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка [Текст] / А.И. Смирницкий. – М., 1959. – 261 с.
136. Смирницкий, А.И. Синтаксис английского языка [Текст] / А.И. Смирницкий. – Москва, 1957. – 256 с.
137. Соколов, С.Н. Историческое развитие каузитива в западноиранских языках [Текст] / С.Н.Соколов // Автор. канд. фил. наук. –Л.,1958. –30 с.
138. Тошов, А.Ю. Сравнительно-сопоставительный анализ страдательного залога в таджикском, английском и русском языках [Текст] / А.Ю. Тошов // Дисс.. канд. фил. наук. – Душанбе, 2013. – 164 с.

139. Тронский, И.М. Определение залогов школьных грамматиках русских, латинских и греческих [Текст] / И.М.Тронский // Филологические заметки. – М., 1986. Вып. 2. – С. 27-40.
140. Усмонов, К. Грамматикаи назарии забони англисӣ [Матн] / К. Усмонов. – Худжанд: Нури маърифат, 2010. – 236 с.
141. Усмонов, К. Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / К. Усмонов. – Худжанд: Нури маърифат, 2017. – 373 с.
142. Усмонов, К.У. Грамматикаи назарии забони англисӣ [Текст] / К.У. Усмонов. – Хуҷанд: “Нури маърифат”, 2006. – 131 с.
143. Усмонов, Р.А. Глагольная лексика в “Маснавии маънави” Джалолиддина Руми [Текст] / Р.А.Усмонов // Автор. канд. фил. наук. – Душанбе, 2003. – 25 с.
144. Хамроалиев, Н.Х. Глагольный вид в современном английском и таджикском языках [Текст] / Н.Х. Хамроалиев // Автореф. дис. канд. филол. наук. – Душанбе, 1972. – 22 с.; Хамроалиев, Н. Глагольный вид в современном английском и таджикском языках [Текст] / Н. Хамроалиев. – Душанбе: Дониш, 1979. – 178с.
145. Хоча Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор Гулзор [Матн] / Нисорӣ Ҳасани Хоча. – Душанбе, 1988. – 116 с.
146. Храковский, В.С. Взаимодействие грамматических категорий глагола (Опыт анализа) / В.С. Храковский // ВЯ, 1990. – № 5. – С. 16-18.
147. Ҳочиев, С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX [Матн] / С. Ҳочиев. – Душанбе, 1987. – 165 с.
148. Чамшедов, П. Очеркҳо оид ба типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / Парвона Чамшедов. – Душанбе: “Ирфон”, 1980. – 189 с.
149. Шамси Қайси Риёзӣ. Алмӯъхам [Матн] / Риёзӣ Қайси Шамси. – Душанбе 1991, – 463 с.
150. Шанский, Н.М. Современный русский язык [Текст] / Н.М. Шанский, В.В. Иванов. Часть 1 – М., 1981. – 190 с.

151. Шарова, Б.Н. К вопросу об использовании глагольного префикса в классическом персидском (таджикском) языке [Текст] / Б.Н.Шарова // Индийская и иранская филология. Вопросы грамматики. – М: “Восточная литература”, 1976. – С. 275-278.
152. Шербоев, С. Назария ва методикаи таълими феълҳои ғайритаърифӣ [Матн] / С. Шербоев. - Душанбе, 2019. - 224 с.
153. Шодиев, Р. Феъл дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ (маъно ва сохтор) [Матн] / Р.Шодиев. – Душанбе, 2012. – 149 с.
154. Эшонхонов, А. Хабарӣ номӣ ва тарзи ифодаёбии онҳо [Матн] / А.Эшонхонов. – Душанбе, 1969. – 83 с.
155. Якобсон, Р. Язык и бессознательное. Значение лингвистических универсалий для языкознания / Р. Якобсон // Язык и бессознательное. – М.: Гнозис, 1996. – С. 184-198.
156. Ярцева, В.Н. Иерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языков / В.Н. Ярцева // Типология грамматических категорий (Мещаниновские чтения). Тезисы докладов. – М.: 1975. – С. 3-5.
157. Curme, G. A Grammar of English Language. / G. Curme. – N.Y., 1932. – 109 p.
158. Jespersen, O. A Modern English Grammar. Part V. / O. Jespersen. – Copenhagen, 1940. – 280 p.
159. Khaimovich, B.S. Course in English Grammar / B.S. Khaimovich, B.I. Rogovskaya. – M., 1967. – 174 p.
160. Kruisinga, E. A Handbook of Present-Day English. / E. Kruisinga. – M., 1909. – 260 p.
161. Raymond, M. English Grammar in Use / M. Raymond. – Cambridge (second edition). – 253 p.
162. Sweet, H.A. New English Grammar and Historical / H.A. Sweet. – Oxford, 1998. – 109 p.

163. Sweet, U. A New English Grammar, Logical and Historical. Part I. / U. Sweet. – Oxford – 256 p.

Б). Фарҳанг ва луғатномаҳо:

164. Бобомуродов, Ш. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии ҳозираи тоҷик. Дастури таълимӣ [Матн] / Ш.Бобомуродов, А.Муминов. – Душанбе, 1983. – 134 с.
165. Девнина, Е.Н. Большой англо-русский и русско-английский авиационный словарь [Текст] / Е.Н. Девнина. – М.: «Живой язык», 2011. – 512 с.
166. Джамshedов П. Tajik-English Dictionary [Текст] / П. Джамshedов. – Душанбе, 2008. – 947с.
167. Джамshedов, П. English - Tajik Dictionary [Текст] / П. Джамshedов. – Душанбе, 2005. – 1120 с.
168. Мамадназаров, А. Student's English - Tajik Dictionary [Текст] / А.Мамадназаров. – Душанбе, 2001. – 763 с.
169. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ тоҷикӣ [Матн] / А.Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 1015 с.
170. Медведева, С.И. Краткий англо-русский словарь авиационных терминов [Текст] / С.И. Медведева. – Душанбе: «РТСУ», 2006. – 39 с.
171. Мюллер, В.К. Самый полный англо-русский русско-английский словарь с современной транскрипцией: около 500 000 слов [Текст] / В.К. Мюллер . – Москва: «Издательство АСТ». – 800 с.
172. Русско-английский словарь [Текст] / Составители: А.М. Таубе, А.В. Литвинова, А.Д. Миллер, Р.С. Даглиш. – М.: «Русский язык», 1975. – 832 с.
173. Русско-английский словарь. / Составители О. С. Ахманова и Е. А. М. Уилсон. – М.: «Русский язык», 1990. – 698 с.
174. Русско-таджикский словарь [Текст] / Под редакцией членкор. АН СССР М.С. Асимова. – М., 1985. – 1278 с.

175. Русско-таджикский словарь военно-технических терминов [Текст] / сост.: П.Г. Нуров, Ч.Наджмиддинова, И.Рахматуллоев. – Душанбе, 2003. – 476с.
176. Русско-таджикский словарь. – М.; Сталинабад, 1949. – 269 с.
177. Советский энциклопедический словарь. – М., 1961. – 1269 с.
178. Содиков, Х.У. Русско-таджикский словарь физических терминов [Текст] / Х.У. Содико. – Сталинабад: «НДАТПТ», 1960. – 167 с.
179. Таджикско-русский словарь [Текст] / под ред. М.В. Рашими, Л.В. Успенской. – М., 1954. – 780 с.

В). Сомонаҳои интернетӣ

180. Воҷаҷӯ – Фарҳанги барҳатти тасрифии форсии тоҷикӣ [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://vazhaju.com>
181. Таджикский словарь | Tajik dictionary – Луғати тоҷикӣ [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://durud.tj>
182. Эмомалӣ Раҳмон. Мулоқот бо зиёиён. 19. 03.2008 [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://prezident.tj>
183. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 28.12.2024. [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://prezident.tj/event/missives/49225>
184. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар «Шоми дӯстӣ» ба муносибати сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон. 09. 03.2018 [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://prezident.tj>
185. Энциклопедияи тоҷикӣ [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://kitobam.com>
186. Charles Dickens Online. Oliver Twist [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://www.dickens-online.info/oliver-twist-page109.html>

Г). Сарчашмаи мисолҳо

187. Айнӣ, С. Ғуломон / С. Айнӣ[Матн]. – Душанбе: “Ирфон”, 1977. – 374 с.

188. Айнӣ, С. Дохунда / С. Айнӣ [Матн]. – Сталинобод, – 1930. – 290 с.
189. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. / С. Айнӣ [Матн]. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ЭМТ, 2009. – 680 с.
190. Айнӣ, С. Одина / С. Айнӣ [Матн]. – Душанбе, 2014. – 192 с.
191. Айнӣ, С. Дохунда / С. Айнӣ. Куллиёт, Ҷ.2. [Матн]. – Сталинобод: “Нашр дав. Тоҷ.”, 1960, – С.134.
192. Айнӣ, С. Марги судхӯр / С. Айнӣ [Матн]. – Душанбе: ТҶБ «Истикбол», 2011. – 156 с.
193. Бронте, Ш. Ҷен Эйр: Роман/ Ш. Бронте [Матн]. –Душанбе: ТҶБ Истикбол, 2010. - 412 с.
194. Муҳаммадиев, Ф. Асарҳои мунтахаб [Матн] / Ф.Муҳаммадиев.Ҷилди 2. – Душанбе: “Ирфон”, 1980. – 507 с.
195. Ниёзӣ, Ф. Вафо (роман) [Матн] / Ф. Ниёзӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 320 с.
196. Ниёзмуҳаммадов, Б. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Б.Ниёзмуҳаммадов. – Сталинобод, 1960. – 96 с.
197. Ниёзмуҳаммадов, Б. Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик [Матн] / Б. Ниёзмуҳаммадов. – Сталинобод, 1960. – С. 39.
198. Улуғзода, С. Навобод [Матн] / С. Улуғзода. – Душанбе: “Ирфон”, 1982. – 194 с.
199. Улуғзода, С. Субҳи ҷавонии мо [Матн] / С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 360 с.
200. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе, 2013. – 709 с.
201. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. Иборат аз чаҳор китоб. – Душанбе: “Ирфон”, 2009. – 704 с.
202. Bronte, Sh. Jane Ayre/ Sh. Bronte. – L., 1999. – 496 p.
203. Emomali, Rahmon.The Tajiks in the Mirror of History: From the Aryans to the Samanids / Emomali Rahmon. – London, 2001. – 272 p.

II. ИНТИШОРОТ АЗ РЀЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

А). Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М]. Ибодова, С.М. Мафҳум ва мавқеи масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Паёми Донишгоҳи Кӯлоб. – 2022.- №3 (28). – С. 36-44. ISSN 2616-5260

[2-М]. Ибодова, С.М. Масдар ва хусусиятҳои он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – №6. – С. 65-71. ISSN 2413-516X

[3-М]. Холиқзода, М.З. Масдар ҳамчун шакли ибтидоии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / М.З. Холиқзода, **С.М. Ибодова** // Паёми Донишгоҳи забонҳо (Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих). – Душанбе, 2024. - №1 (53). – С. 45-53. ISSN 2226-9355

Б). Мақолаҳо ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаҳои дигар:

[4-М]. Ибодова, С.М. Нақши забон дар инкишофи илмҳои ҷамъиятшиносӣ ва гуманитарӣ / С.М. Ибодова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии донишгоҳӣ миёни магистрантон ва докторантони (PhD) таҳти унвони “Эмомалӣ Раҳмон – Пешво ва ҳомии тоҷикони ҷаҳон”. – Кӯлоб, 2021. – С.51-54.

[5-М]. Ибодова, С.М. Назарияи шаклҳои ғайришахсии феъл (масдар) дар забони англисӣ / С.М. Ибодова // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯён оид ба натиҷагирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2021 ва вазифаҳо барои соли 2022 бахшида ба эълон гардидани солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат” ва “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ” (солҳои 2020-2040). – Кӯлоб, 2022. – Ҷ.2. – С.100-102.

[6-М]. Ибодова, С.М. Масдар ва мавқеи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии

ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи “Байналмилалии забони модарӣ ва амалигардонии “Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (ДДОТ ба номи С.Айнӣ). – Душанбе, 2023. – С.51-54

[7-М]. Ибодова, С.М. Баррасии вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами тарҷумашиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқӣ “Тарҷуманопазирӣ” (24.12.2024, ДБЗХТ ба номи С.Улуғзода). – Душанбе, 2024. – С. 619-626.

В). Маводи таълимӣ

[8-М]. Ибодова, С.М. Таҳлили сохторӣ-семантикии масдар дар забони англисӣ. Дастури таълимӣ / С.М. Ибодова. – Душанбе, 2024. – 104 с.

Мисолҳои истифодаи масдар дар китоби Эмомалӣ Раҳмон “Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён”. Иборат аз чаҳор китоб. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 704 с.

Китоби дуюм аз сах. 128 то сах. 270

Талошҳои ошкору ниҳон баҳри **ба даст овардани** бозорҳои ҷаҳонӣ, захираҳои ашёи хом, манбаъҳои сузишворӣ ва сарватҳои табиӣ боло мегирад ва дар ҳамин замина гоҳ дар машриқу гоҳ дар мағриб ҷангу низоъҳои қавмию мазҳабӣ доман меафрозад. (сах. 130).

Overt and covert efforts to gain world markets, raw material resources, fuel sources, and natural resources are on the rise, and in this context, sometimes in the East and sometimes in the West, ethnic and religious conflicts flare up. (p. 130).

Ва ҳадафи аслии ин манфиатҳо чунонки дар боло гуфтем, талош баҳри **ба даст овардани** бозорҳои нави ҷаҳонӣ, манбаъҳои арзони ашёи хому сузишворӣ, бойигарии табиӣю қувваи арзони кор ва гузашта аз ин, фуруши яроқу аслиҳа ва лавозимоти ҷангӣ, ҳамчунин **омода намудани** террористону экстремистони ба ҳама гуна ҷангу ҷинояткорӣҳо қодир ва ғайра мебошад. (сах. 132).

And the main goal of these interests, as we said above, is the effort to gain new world markets, cheap sources of raw materials and fuel, natural resources and cheap labor, and beyond that, the sale of weapons and ammunition, as well as the preparation of terrorists and extremists for is capable of all kinds of wars and crimes, etc. (p. 132).

Ин бузургтарин манбаи даромади ҷаҳонист, ки бар ивази **рехтани** хуни ноҳақ ва гирифтори нашъамандӣ **намудани** миллионҳо ҷавонон оқибат ба ҷайби бетағи доираҳои муайяни манфиатдор медарояд. (сах. 132).

This is the biggest source of income in the world, which ends up in the bottomless pockets of certain interested circles, in return for shedding unjust blood and making millions of young people addicted to drugs. (p. 132).

Солисан, ба ҳадафҳои геополитикӣ ва геостратегӣ наздиктар шуда, расидан ба манбаи ашёи хом, сузишворӣ, бойигарихои беназири табиӣ ва кувваи арзони кор осонтар мегардад. (саҳ. 132).

Solisan, getting closer to geopolitical and geostrategic goals, it becomes easier to reach the source of raw materials, fuel, unique natural resources and cheap labor. (p. 132).

Кишварҳои Шарқ - алаҳхусус мамлакатҳои Осиё, ки бо номи давлатҳои бетараф ё ҷаҳони сеюм маъмул буданд, аз асари якҷатоии давлатҳои худкома ба ҳарос афтада, ба **офаридани** силоҳҳои ҳастай ва ракетаҳои ҷангӣ пардохтанд. (саҳ. 133).

The countries of the East - especially the countries of Asia, which were popularly known as neutral countries or the third world, were afraid of the actions of autocratic countries and started to create nuclear weapons and war missiles. (p. 133).

Ва имрӯз кушишҳои пайгиронаи **офаридани** аслиҳаҳои наватарини қатли ом чи дар Шарқу чи дар Ғарб ба як мусобиқаи бардавому рузафзун табдил ёфта, чандин давлатҳои хурду бузурги дигар кушиши дастбиро ба силоҳи ядрой доранд. (саҳ. 133).

And today, continuous efforts to create new weapons of mass destruction, both in the East and in the West, have turned into a continuous and growing competition, and several other small and large countries are trying to acquire nuclear weapons. (p. 133).

Оё ягон роҳи аз ин вартаи ғоҷабдор **берун омадан** ҳаёт ё на? (саҳ. 133).

Is there any way out of this tragic abyss or not? (p. 133).

Ва шояд дар саросари курраи арз Соли байналмилалӣ Фарҳанги сулҳ **эълон намудани** соли воқасини асри XX тасодуфи қисмат набошад. (саҳ. 133).

And it may not be a coincidence that the last year of the 20th century has been declared the International Year of the Culture of Peace. (p. 133).

Баъзан дар кучаву хиёбонҳои Душанбе мебинам, ки кудакону бачаҳои ноболиғ ба ҷойи бозича дар даст пистолету автоматҳои бадҳайбат доранд, ки аз яроқи асли онхоро **фарқ кардан** душвор аст. (саҳ. 133).

Sometimes in the streets of Dushanbe, I see that children and minors are carrying hideous pistols and submachine guns instead of toys, which are difficult to distinguish from real weapons. (p. 133).

Баъзан падару модарон ба ҷойи тарбияи солим, ба ҷойи одобу донишандузӣ, ба ҷойи **ёд додани меҳнати** ҳалол фарзандони худро ба тамошои видеонаворҳои пурмочаро ва филмҳои пастсифати хориҷӣ машғул медоранд, ба ҷойи афсонагӯӣ ё адабомузӣ ба онҳо бозичаҳои ҷангӣ тухфа мекунанд. (саҳ. 134).

Sometimes, instead of healthy education, instead of education, instead of learning about honest work, parents make their children watch action-packed videos and low-quality foreign films, instead of fiction or literature, they give them war toys. (p. 134).

Вале воқеият ва рафти таърихи башар нишон медиҳад, ки новобаста аз хоҳиши модарон ҷангу хунрезӣ дар саросари олам ба ҷойи **кам шудан** пайваستا меафзояд. (саҳ. 134).

However, the reality and the course of human history show that, regardless of mothers' wishes, wars and bloodshed throughout the world are constantly increasing instead of decreasing. (p. 134).

Модарон бо сари танҳои хеш пеши роҳи **афзудани** яроқҳои даҳшатнок, воситаҳои мудҳиши қатли ом ва кушторҳои ваҳшиёнаро гирифта наметавонанд. (саҳ. 134).

Mothers alone cannot prevent the increase of terrible weapons, terrible means of mass murder and barbaric murders. (p. 134).

Яъне ҳар қадаре, ки истехсоли яроқи даҳшатнок афзояд, ҷангҳои мудҳиш низ ба ҷойи **кам шудан** тамоюли **афзудан** доранд. (саҳ. 134).

That is, the more the production of terrible weapons increases, the more terrible wars tend to increase instead of decreasing. (p. 134).

Боре аз модар **чӣ будани** чангро пурсидам. Дуру дароз хомуш монду сарамро сила карда гуфт: «**Чӣ будани** чангро надонӣ беҳтар, писарам. Калон шавӣ, ҳамаашро мефаҳмӣ. Чанг аз **хурдани** чисми одам серӣ надорад, ба хуни бандаи хокӣ ташна аст». (саҳ. 135).

I once asked my mother what the war was. I remained silent for a long time and stroked my head and said: "You better not know what war is like, my son." Grow up, you will understand everything. The war is not satisfied with eating human flesh, it is thirsty for the blood of an earthly slave. (p. 135).

Баъдтар чун калонтар гаштаму мактабрав шудам, аз китобҳои дарсӣ **чӣ будани** чангӣ хонумонсузу лашкаркашиҳоро сарфаҳм рафтам. (саҳ. 135).

Later, when I grew older and went to school, I learned from textbooks what war women are and military campaigns. (p. 135).

Шояд баъзе касони огоҳ аз муаммои ҳастӣ далел оранд, ки таърихи башарият саропо пур аз чангу ҷидол, лашкаркашию муҳорибаҳои беамон, забткорию зулму таҳдид ва **ба хок яксон намудани** мулкҳои ободу шаҳрҳои овозадор аст. (саҳ. 135).

Perhaps some people who are aware of the problem of existence will prove that the history of mankind is full of wars and strife, endless wars, conquests, oppression, and razing to the ground prosperous estates and famous cities. (p. 135).

Фарҳанги сулҳ - бидуни зуроварию таҳдид, бидуни истифодаи силоҳ ва чангу хунрезӣ, бо роҳи осоишта, аз тариқи сулҳу созиш **ҳал намудани** мушкилоти пешомада аст. Фарҳанги сулҳ - қабл аз ҳама эҳтироми рақиб, бо **сабру таҳаммул омӯхтану** дар мизони ақлу фаросат **баркашидани** афқору андешаҳои ӯ, ба хотири пешомади нек ва манфиати ҷомеа гузашт карда **тавонистан** аз суди ночизи хеш мебошад. Фарҳанги сулҳ - роҳи муросою сулҳу созиш дар асоси қонуну аснодҳои амалкунанда, бо роҳу тадбирҳои расмӣ ғайрирасмӣ **аз миён бурдани** ихтилофу даргириҳо

буда, аз сиёсатмадорону сарварони давлатҳо маданияти баланд, дасту дили пок ва инсофу адолатро тақозо мекунад. (саҳ. 136).

The culture of peace - without violence and threats, without the use of weapons and war and bloodshed, is to solve the problems in a peaceful way, through peace and agreement. The culture of peace is first of all respect for the opponent, learning with patience and understanding his thoughts and ideas, for the sake of the good future and the benefit of the society, to be able to waive one's petty judgment. The culture of peace is a way of reconciliation, peace and agreement based on existing laws and documents, with formal and informal measures to avoid conflicts and conflicts, and it requires high culture, clean hands and hearts, fairness and justice from politicians and heads of state. (p. 136).

Ба ниҳоят, Фарҳанги сулҳ - ин муттаҳид намудани иқтидору имкониятҳои давлатҳои олам ба хоҳири ташаккул ва **амалӣ гардидани** меъёрҳову қонунҳои нави давлатдорӣест, ки барои онҳо сулҳу амният, беҳатарии сокинони сайёра волотарин ҳадаф мебошад. (саҳ. 137).

And finally, the Culture of Peace is the unification of the capabilities and opportunities of the countries of the world in order to form and implement new norms and laws of statehood, for which peace, security, safety of the inhabitants of the planet is the highest goal. (p. 137).

Барои ин бояд механизмҳои умумии татбиқу густариши Фарҳанги сулҳ дар арсаи байналмилалӣ зимни **ба инобат гирифтани** манфиатҳои миллӣ ва умумибашарӣ эҷод шавад. Аз ҳамин хотир дар асри ҷадид масъулият ва вазифаҳои Созмони Милали Муттаҳид, ки алҳол ягона механизми дар арсаи байналмилалӣ **таъмин намудани** сулҳ ва амнияти миёни кишварҳо мебошад, чандин баробар меафзояд. (саҳ. 137).

For this, general mechanisms for the implementation and expansion of the Culture of Peace in the international arena should be created, taking into account national and universal interests. For this reason, in the new century, the responsibility and tasks of the United Nations, which is currently the only

mechanism for ensuring peace and security between countries in the international arena, increases several times. (p. 137).

Устувор намудани заминаи қонунгузори байналмилалӣ, таъмини волоияти қонун ва риояи бечунучарои уҳдадорию шартномаҳои байналхалқӣ, вусъат додани механизмҳои назоратӣю маҳкамавии умумибашарӣ зимни **баланд бардоштани** мақому мартабаи Суди байналхалқӣ, ҳукуку имтиёзҳои Созмони Милали Муттаҳид, ба назари ман, тадбирҳои мебошанд, ки ба густариши минбаъдаи Фарҳанги сулҳ мусоидат менамоянд. (саҳ. 137).

Strengthening the basis of international legislation, ensuring the rule of law and unconditional observance of international obligations and treaties, expanding universal control and judicial mechanisms while increasing the status and status of the International Court of Justice, the rights and privileges of the United Nations, in my opinion, are measures that contribute to the further expansion of the Culture promote peace. (p. 137).

Дар интиҳои асри XX ва оғози асри XXI андозаву миқёси хатарҳои бузурги умумибашарӣ ба ҷойи **кам шудан** торафт бештар мегардад, ки онҳоро аз рӯйи моҳияту ҳадафҳояшон метавон ба якчанд гурӯҳ тақсим кард. Ин хатарҳо, якум, афзоиш ёфтани истехсол ва ихтирооти мудҳиштарин яроқҳои ядрӣ ва дигар воситаҳои қатли ом - таҷҳизоти радиоактивӣ, биологӣ, химиявӣ ва ғайра мебошад, ки бо вучуди фазлфурушии сиёсатмадорон ҳадафи аслиашон **нест кардани** инсон ва **заҳролуд намудани** муҳити зист дар сайёра ба шумор меравад. (саҳ. 137).

At the end of the 20th century and the beginning of the 21st century, instead of decreasing, the size and scale of the great global risks are increasing, which can be divided into several groups based on their essence and goals. These dangers are, first of all, the increase in the production and invention of the most terrible nuclear weapons and other means of mass destruction - radioactive, biological, chemical equipment, etc., which, despite the politicians' favors, are considered to be the

main goal of destroying people and poisoning the environment on the planet. (p. 137).

Дуюм, **хатари афзудани** муноқишаҳои минтақавӣ дар заминаи ихтилофоти динию мазҳабӣ, зиддиятҳои қавмию нажодӣ, тамоюлҳои идеологӣ, талошҳои ошкору ниҳон барои **ба даст овардани** захираҳои сузишворию ашёи хом, тақсимои нави бозори ҷаҳони ва ғайра мебошад, ки вобаста ба бархурди манфиатҳои давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ дар гушаҳои мухталифи сайёра сурат мегирад. (саҳ. 137).

Second, there is a risk of increasing regional conflicts on the basis of religious and sectarian disagreements, ethnic and racial conflicts, ideological trends, overt and covert efforts to obtain fuel and raw material resources, a new division of the world market, etc. takes place in different parts of the planet. (p. 137).

Сеюм, мавқеи устувори минтақавӣ ва умумиҷаҳонӣ **пайдо кардани** ҷинояткориҳои муташаккил, экстремизми динӣ ва терроризми байналхалқӣ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва қочоқи яроқ, ҳамчунин паҳншавии ғояҳои зуроварӣ, ахлоқи ношоиста, тарғиботи носолими мазҳабию идеологӣ ва ба воситаҳои иттилооту ахбори омма **роҳ ёфтани** онҳо мебошад. (саҳ. 137).

Thirdly, a stable regional and global position is the establishment of organized crime, religious extremism and international terrorism, illegal circulation of drugs and arms trafficking, as well as the spread of ideas of violence, immorality, unhealthy religious and ideological propaganda and their access to information and mass media. (p. 137).

Ва ниҳоят, хатари **афзудани** фарқияти миёни давлатҳои бой ва камбағал дар миқёси ҷаҳонӣ мебошад, ки ҳосилаш афзоиши рузафзуни аҳоли ва аз назорат **берун мондани** он маҳсуб мегардад. (саҳ. 137).

And finally, there is a danger of increasing the gap between rich and poor countries on a global scale, which is considered to be the result of increasing population growth and it's out of control. (p. 137).

Боз хатарҳои экологӣ, ҳифзи муҳити зист, сарфаи захираи оби нушокӣ, гуруснагӣ ва **нарасидани** ғизо, танзиму риояи қонуниятҳои табиат ва ғайра мавҷуданд, ки танҳо дар сурати густариши оқилонаи Фарҳанги сулҳ ва пуштибонию дастгирии ҳамачонибаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҳар фарди бедордили сайёра метавонанд ҳалли ҳудро ёбанд. (саҳ. 138).

There are environmental risks, environmental protection, conservation of drinking water resources, hunger and food shortages, regulation and observance of the laws of nature, etc., which can be solved only in the case of the rational expansion of the Culture of Peace and the comprehensive support of the international community and find every awake person on the planet. (p. 138).

Вале як чиз мусаллам аст, ки ҳадафи аслии Фарҳанги сулҳ **даст кашидан** аз истифодаи силоҳи ядрой, ҳама гуна ҷангу низоъҳо ва ба роҳи зиндагии осоишта **ҳидоят намудани** инсоният мебошад. (саҳ. 138).

However, one thing is certain, that the main goal of the Culture of Peace is to abandon the use of nuclear weapons, all kinds of wars and conflicts, and to lead humanity to a peaceful life. (p. 138).

Ва волотарин сабақе, ки аз ин мактаб бардоштем, **расидан** ба сулҳу ваҳдат ва ризоияти миллӣ буд. (саҳ. 138).

And the highest lesson we learned from this school was to achieve peace, unity and national harmony. (p. 138).

Ҳануз дар даврае, ки ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон идома дошту тарафҳои дигар ҳеҷ **ба мусолиҳа омадан** намехостанд, ҳукумати навтаъсис дар ҷаласаи XVI таърихии Хучанд ҷонибҳои муҳолифро ба оштии ҳамагонӣ сулҳу салоҳ даъват намуда, дертар роҳи ба Ватан ва ҷойи зисти доимиашон **баргардонидани** гурезаҳоро пеш гирифт. Мо ҷангу муқовимати мусаллаҳонаро ҳамчун хатари барҳам хурдани якпорчагии мамлакат ва парокандашавии миллати тоҷик маҳкум намуда, бовар доштем, ки бо роҳи муҳолифат ва ҷангу хунрезӣ ба ҳадаф **расидан** номумкин аст. (саҳ. 138).

Even in the period when the civil war was going on in Tajikistan and the warring parties did not want to reconcile, the newly established government at the 16th historical meeting of Khujand called the opposing parties to reconciliation and peace, and later took the way to return the refugees to their homeland and their permanent place of residence. . We condemned the armed conflict as a threat to the destruction of the integrity of the country and the disintegration of the Tajik nation. (p. 138).

Ва барои мо роҳи дигар ҳам вучуд надошт, зеро ҷангу ҷидол ва зуровариро ҳамчун василаи **ба эътидол овардани** ҷомеа рад намуда, роҳи осоиштаи ба мусолиҳа расиданро меҷустем. (саҳ. 138).

And there was no other way for us, because we rejected war, strife and violence as a means of stabilizing the society and were looking for a peaceful way to achieve reconciliation. (p. 138).

Ҷанги Афғонистони ҳамсоя барои мо сабақ буд ва хуб медонистем, ки **тул кашидани** муқовимати мусаллаҳона аз дунболаш харобию қашшоқӣ ва бадбахтиҳои зиёде меорад. Ба хоҳири сулҳу салоҳ ва ваҳдати миллӣ бисёр **гузаштаҳо кардан** рост меомад. (саҳ. 139).

The war in neighboring Afghanistan was a lesson for us, and we knew very well that prolonging the armed resistance would bring destruction, poverty and many misfortunes. For the sake of peace and national unity, it was right to make many sacrifices. (p. 139).

Роҳе, ки дар ҷомеаи ҷаҳонӣ назир надорад ва барои **амалӣ сохтани** он ягон дастуру барномаи мукаммале ҳам нест. (саҳ. 139).

A way that is unprecedented in the international community, and there is no complete guide or program for its implementation. (p. 139).

Таҷрибаи таърихии асри XX шаҳодат медиҳад, ки бо роҳи зуроварӣ ва ҷангҳои дохилию байнидавлатӣ **ҳал кардани** ин ё он ихтилофҳои сарзада бо қурбонҳои басо бузург муяссар мешавад. (саҳ. 139).

The historical experience of the 20th century testifies that by means of violence and internal and interstate wars, it is possible to resolve one or another conflict with huge sacrifices. (p. 139).

Аз ин рӯ, **пеш гирифтани** роҳи озоиштаи ҳалли низоъ ва зиддиятҳо барои Тоҷикистон муносибтар буд. (саҳ. 139).

Therefore, it was more appropriate for Tajikistan to take a peaceful way to resolve conflicts and contradictions. (p. 139).

Ба ҳамин хотир мо роҳи музокиротро **барои расидан** ба сулҳ ва ризоияти миллӣ пеш гирифтем, ки он бо вучуди норасоию ноқисҳои аз ҳама гуна ҷанг ва ҳунрезии ҳаробиовар авлотар буд. (саҳ. 139).

For this reason, we took the path of negotiations to achieve peace and national harmony, which, despite its shortcomings, was more important than any kind of destructive war and bloodshed. (p. 139).

Аз тафсилоти музокироти бардавом ҳуддорӣ намуда, фақат ҳаминро зикр мекунем, ки **барои расидан** ба сулҳ ва ризоияти миллӣ дар тули се солу се моҳ ҷараёни гуфтушунидҳои басо мураккаб, доманадор ва мушкилро паси сар намудем. (саҳ. 139).

Refraining from the details of the ongoing negotiations, we will only mention that in order to achieve peace and national consensus, we have completed a very complex, long and difficult process of negotiations for three years and three months. (p.139).

Таҷриба нишон дод, ки дар **роҳи расидан** ба сулҳу салоҳ ва ризоияти миллӣ монеаҳои бартарафнашаванда қариб вучуд надоранд. (саҳ. 140).

Experience has shown that there are almost no insurmountable obstacles on the way to achieving national peace and harmony. (p. 140).

Дар **оғози расидан** ба сулҳу салоҳ ва ризоияти миллӣ хидмати ҳалқи тоҷик ва мардуми табиатан сулҳдусту сулҳпарвари Тоҷикистон хеле бузург аст. (саҳ. 140).

The service of the Tajik people and the naturally peace-loving and peace-loving people of Tajikistan is very great at the beginning of achieving national peace and harmony. (p. 140).

Фарҳанги сулҳ ва азму иродаи нек зина ба зина тарафҳои муҳолифро бо ҳам наздик кард, бо шарофати вохуриҳои Москва, Хосдеҳ, Техрон, Машҳад, Бишкек ва ғайра музокироти миёни тоҷикон аз фазои боварӣ ва ҳамдигарбахшӣ ба марҳилаи имзои санади сарнавиштсози Созишномаи умумӣ дар хусуси **барқарор кардани** сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон (27 июни соли 1997) омада расид. (саҳ.140).

The culture of peace and good will gradually brought the opposing sides closer together, thanks to the meetings in Moscow, Khosdeh, Tehran, Mashhad, Bishkek, etc., the negotiations between the Tajiks were restored from an atmosphere of trust and mutual forgiveness to the stage of signing the landmark document of the General Agreement on peace and national harmony in Tajikistan (June 27, 1997). (p. 140).

Баргузор сохтани ҳар як даври музокирот, ки садҳо мушкилӣ дошт, бо заҳматҳои пайдарпай, матонатӣ маорат ва таҷрибаи бойи кормандони ин мақомоти бонуфузи байналмилалӣ бартараф мегардид. (саҳ. 140).

The organization of each round of negotiations, which had hundreds of problems, was overcome by the consistent efforts, perseverance, skill and rich experience of the employees of these prestigious international bodies. (p. 140).

Албатта, дар остонаи асри XXI, ки қитъаҳои Осиё ва Аврупо чун вулконе гирифтори нооромиҳост, **муайян кардани** роҳи ояндаи пешрафти Тоҷикистон дучанд мушкилтар мебошад. (саҳ. 141).

Of course, at the threshold of the 21st century, when the continents of Asia and Europe are in turmoil like a volcano, it is doubly difficult to determine the future path of Tajikistan's progress. (p. 141).

Фақат **ёдрас намудани** роҳу равиши ҳосаи Ҷумҳурии Эрон бо низоми сиёсии ислом, Ҷумҳурии Халқии Хитой бо низоми коммунистӣ ва

Федератсияи Россия бо раванди навхези демократия бароямон басандааст. (саҳ. 141).

It is enough for us to mention the special approach of the Republic of Iran with the Islamic political system, the People's Republic of China with the communist system, and the Russian Federation with the new democratic process. (p. 141).

Вақте ки сухан аз боби Осиёи Марказӣ ва Шарқи Миёна меравад, дар пешорӯйи ҷумҳурии мо хоҳу ноҳоҳ **муайян кардани** муносибати худ ба дини ислом қарор мегирад. (саҳ. 141).

When it comes to Central Asia and the Middle East, whether we like it or not, our republic must determine its attitude towards Islam. (p. 141).

Мо аллакай як маротиба меваи талхи **ба инобат нагирифтани** хусусиятҳои ҳоси ҷомеаи Тоҷикистон ва пайравиро аз идеологияи бегона чашидем. (саҳ. 141).

We have already tasted the bitter fruit of not taking into account the special characteristics of the Tajik society and following a foreign ideology. (p. 141).

Принсипи бидуни зуроварӣ **бунёд намудани** ҷомеаи демократии дунявӣ, бо назардошти суннату анъанаҳои давлатдорӣ миллӣ, арзишҳои ахлоқию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ маънавии халқи тоҷик, роҳест, ки мо интиҳоб намудаем ва бо ҳамин роҳ пеш меравем. (саҳ. 141).

The principle of creating a secular democratic society without violence, taking into account the traditions and traditions of national statehood, the moral, social, cultural and spiritual values of the Tajik people, is the path we have chosen and we will continue on this path. (p. 141).

Ҳадафи асосии ин сиёсат таъмини адолати иҷтимоӣ дар ҷорҷубаи арзишҳои демократӣ ва вобаста ба шароити мушаххаси ҷуғрофӣ ва табиӣ Тоҷикистон **пеш бурдани** иқтисодиёти мамлакат мебошад. (саҳ. 142).

The main goal of this policy is to ensure social justice within the framework of democratic values and advance the country's economy depending on the specific geographical and natural conditions of Tajikistan. (p. 142).

Инқилоби илмию техникии асри XX дар пешоруйи инсоният мушкилоти нав- муносибати оқилона бо табиат ва **ба инобат гирифтани** қонуниятҳои экологияро мегузорад. Яъне **ба эътибор нагирифтани** қонуниятҳои табиат, **дарҳам шикастани** мувозинати мавҷудаи муҳити зист, ифлоскунии атмосфера, **хароб шудани** кишри Замин, захролуд гаштани ҳавзаҳои об ва дигар кирдорҳои кутохандешонаи инсон, ки худро ба табиат муқобил мегузорад, боиси аксуламалҳои ҷавобӣ хоҳад шуд. (саҳ. 142).

The scientific and technical revolution of the 20th century poses a new problem for humanity - a rational relationship with nature and taking into account the laws of ecology. That is, disregarding the laws of nature, breaking the existing balance of the environment, atmospheric pollution, destruction of the Earth's crust, poisoning of water basins and other short-sighted human actions that oppose nature will cause reactions. (p. 142).

Агар таъсири номатлуби иқлими сайёра, ки алҳол давраи гармшавиро аз сар мегузаронад, бо ҳамин минвол **рафтани** гирад, гумон аст, ки дар сад соли наздик аз пириҳои Федченко асаре боқӣ монад. (саҳ. 142).

If the adverse effects of the planet's climate, which is currently undergoing a period of warming, continue in this way, it is unlikely that there will be any trace of the Fedchenko glacier in the next hundred years. (p. 142).

Ин муқоисаи изтиробангези олимон, ки аз шароити ҷуғрофӣ ва табиии кишвари мо бармеояд, ҳушдор медишад, ки агар барои **нигоҳ доштани** захираҳои обии Тоҷикистон тадбирҳои зарурӣ андешида нашавад, он гоҳ барои тамоми мамлакатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ давраи вазнин ва пурфӯҷиё фаро мерасад. (саҳ. 143).

This alarming comparison of scientists, which comes from the geographical and natural conditions of our country, warns that if the necessary measures are not taken to preserve the water resources of Tajikistan, then a difficult and tragic period will come for all the countries of the Central Asian region. (p. 143).

Модом ки **барои руёндани** 1 тонна ғалла ҳазор тонна об ва барои эҳтиёҷоти ҳар инсон дар як сол қариб 10 тонна оби нушокӣ сарф шавад,

пас зарурати дар соли байналмилалии об расидан ба қадри ҳар қатра оби нушокӣ дар тамоми кишварҳои Осиёи Марказӣ дучанд меафзояд. (сах. 143).

Since it takes a thousand tons of water to grow 1 ton of grain, and almost 10 tons of drinking water are needed for each person in a year, the need to reach every drop of drinking water in all Central Asian countries doubles. (p. 143).

Яъне **тағйир ёфтани** вазъи табиат ва сар задани хатарҳои экологӣ, гузашта аз ин **кам шудани** захираҳои ашёи хом ва сузишворӣ дар назди башарият ва давлатҳои хурду бузурги сайёра талаботи қатъие пеш мегузорад, ки дар асри XXI ба ҳалли масъалаҳои глобалӣ оқилона, хайрхоҳона ва эҳтиёткорона муносибат намоянд. (сах. 143).

In other words, the change in the state of nature and the onset of environmental hazards, as well as the reduction of raw material and fuel resources, place a strong demand on mankind and the small and large countries of the planet, which in the 21st century will be a rational, benevolent and careful approach to the solution of global issues to represent (p. 143).